

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

SULTAN BAYBARS DÖNEMİ BERÎD TEŞKİLATI

ÜMMÜGÜLSÜM NAZİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

SULTAN BAYBARS DÖNEMİ BERİD TEŞKİLATI

ÜMMÜGÜLSÜM NAZİK

Danışman: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Şaban ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ

Üye: Prof. Dr. Şaban ÖZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil
ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 26/01/2022

Ümmügölsüm NAZİK

ÖZET

SULTAN BAYBARS DÖNEMİ BERÎD TEŞKİLATI

Ümmügülsüm NAZİK

Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

Ocak 2022, 78 sayfa

Memlükler Devleti'nde (648-923/1250-1517) Bahrî Memlükler (648-784/1250-1382) özellikle Baybars Devri (658-676/1260-1277) siyasî, idârî ve askerî teşkilâtların oluşturulduğu ve biçimlendirildiği bir devre olarak ön plana çıkmaktadır. el-Melik ez-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari, Haçlılar ve Moğollar ile sürdürdüğü etkili savaşlar, hasımlarının kendi aralarında anlaşmasını önlemek için sergilediği başarılı diplomatik faaliyetler ve iç politikada getirdiği yeni düzenlemeler sayesinde Memlük Devleti'nin asıl kurucusu sayılmaktadır. Yaptığı düzenlemelerden en hayafî olan müessese berîd müessesesidir. İzleri kaybolmak üzere olan Abbâsî berîdinin üzerine Asya bozkır kültürünü nakşederek atlı süvarileri kullanmış, güvercin postası ve işaret kuleleri gibi erken uyarı yöntemlerini fonksiyonel bir şekilde sisteme dâhil ederek müesseseyi kendine özgü bir yapılanma ile tesis etmiştir. Baybars berîdinin başarısının altında çeşitli iletişim yöntemlerinin tek bir kalem altında kullanılması ve tek bir haberin hızlı ve mümbit bir şekilde iletilmesi için üç sistemin birleştirilmesi gibi sebepler yatmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı İslam coğrafyasında şekillenen haberleşme ve istihbarat kurumunu Baybars özelinde inceleyerek dönemin farkını ortaya koymaktır. Çalışmanın giriş bölümünde ana hatlarıyla Memlük Devleti teşkilâtı hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde berîdin İslam tarihindeki seyri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde araştırma konusu olan Baybars dönemi berîd teşkilatına öncesi ve sonrasıyla yer verilmiş, Baybars berîdinin teşekkülü, işleyişi ve finansman kanallarından bahsedilip önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Berîd, Baybars, Memlük, istihbarat

ABSTRACT**BARID SYSTEM IN BAYBARS PERIOD****Ümmügülsüm NAZİK****Master's Thesis, Department of Islamic History and Arts****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ali HATALMIŞ****January 2022, 78 pages**

In the Mamluks State (648-923/1250-1517), Bahri Mamluks (648-784/1250-1382) especially Baybars Period (658-676/1260-1277) stands out as a period in which political, administrative and military organizations were formed and shaped. al-Malik al-Zāhir Rukn al-Dīn Baybars al-Bunduqdārī is considered the main founder of the Mamluk State, thanks to the effective wars he waged with the Crusaders and Mongols, his successful diplomatic activities to prevent his opponents from getting along with each other, and the new arrangements he brought in domestic politics. The most vital institution among the arrangements he made is the institution of barīd. Baybars used mounted post by engraving the Asian steppe culture on the Abbasid barīd, whose traces were about to disappear. He also established the barid with a unique structure by including early warning methods such as pigeon-post and beacons (optical signals, manāwir) into the system in a functional way. The reasons behind the success of Baybars barīd are the use of various communication methods under a single item and the combination of three systems in order to transmit a single news quickly and fertile. In this context, the aim of the study is to reveal the difference of the Baybars period by examining the communication and intelligence institution shaped in the Islamic geography in particular Baybars. In the introduction part of the study, information is given about the organization of the Mamluk State. In the first chapter, the course of barīd in the history of Islam is emphasized. In the second part, the barīd organization of the Baybars period, which is the subject of research, is given before and after, the formation, operation and financing channels of the Baybars barīd are mentioned and its importance is emphasized.

Keywords: Barīd, Baybars, Mamluk, intelligence

ÖN SÖZ

Memlûk Devleti (648-923/1250-1517) Moğol tehdidini durdurarak İslâm coğrafyasını sükûnete kavuşturmuştur. Haçlı devletleri ile giriştikleri mücadelede üstün gelerek egemenliklerini pekiştirmişlerdir. Özellikle devletin gerçek kurucusu sayılan Sultan Baybars söz konusu mücadelelerde tarihe mal olacak büyük başarılar elde etmiştir. Bu başarılardaki en büyük etken ortaya koyduğu strateji ile sağlam bir istihbarat ve haber alma ağıdır. Güçlü ve etkili bir iletişim sistemine duyulan ihtiyaç Moğol tehdidi ve Haçlı saldırıları ile birlikte teşvik edilmiş ve berîdin askerî bir karaktere bürünmesine sebep olmuştur. Bu askerî alt yapının Baybars berîdinin işleyişi, şekillenmesi ve sistemi hususunda etkili olduğu görülmektedir. Bu durum onu diğer devletlerin berîdinden farklı kılmıştır.

Baybars'ın idaresinde vücuda gelen berîd sistemi üzerinde, hilâfeti Mısır'a getirmek suretiyle yüklendikleri dînî meşruiyetle Abbâsî etkisi, halefleri Eyyûbîlerden devraldıkları kültürel ve idârî miras ve defaatle maruz kaldıkları Moğol askerî ve idarî kültürü etkili olmuştur. Söz konusu geleneklerden gelen unsurlardan bünyesine uygun olanlar mezcedilerek dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak bir muhabere sistemi kurulmuştur. Baybars berîdi söz konusu nedenler bir araya geldiğinde, dönemi ve coğrafyası bağlamında tesir ettiği güçlü etkileri bakımından İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bütün bu nitelikler bizi bu konuyu araştırmaya ve Baybars dönemi berîd teşkilâtının mahiyetini ortaya çıkarmaya yönlendirmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kapsamı ele alınmış, sonrasında Memlûk devlet teşkilâtına ana hatları ile yer verilmiştir. Birinci bölümde Hz. Peygamber döneminden başlayarak berîd teşkilâtının İslam tarihindeki seyri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci ve son bölümde ise Baybars berîdi incelenmiş, ayrıca Baybars berîdinin öncesi ve sonrasına da değinilmiştir. Baybars Dönemi berîdi, muhabere sisteminin teşekkülü başlığında etraflıca ele alınmıştır. Yine söz konusu müessesenin etkilendiği kültürlerle ve bu kültürlerden bünyesine aldığı ve ayrıldığı yönleri yer verilmiştir. Ayrıca her an gelebilecek Moğol istilâları ve Haçlı saldırılarına karşı Baybars'ın erken uyarı ve hızlı iletişim için hazırladığı sistemin özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Çalışmada desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Ali Hatalmış'a, çalışma konusunun tespiti ve kaynaklara ulaşmamda yol gösteren, lisans yıllarından itibaren ilme ve tarihe bakış açımızı zenginleştiren çok kıymetli hocam Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz'a, tez sürecinde daima desteğini hissettiğim değerli hocam Araştırma Görevlisi Dr. Aygül Düzenli'ye teşekkürü bir görev bilirim. Çalışmada maddi manevi katkı sunan sevgili kardeşim

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Rifat Geçioğlu'na, ayrıca büyüğünden küçüğüne tüm aile efradıma şükranlarımı sunarım.

Ümmügülsüm NAZİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ	VI
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	1
3. Kaynaklar ve Araştırmalar	2
4. Anahatlarıyla Memlûk Devleti Teşkilâtı	5
4.1. Askerî Görevler	6
4.2. Sivil Bürokratların Üstlendiği Divanî Görevler	8
4.3. Adlî ve Dinî Görevler (Müteammimûn)	9

BÖLÜM I

BERÎD TEŞKİLÂTININ TARİHİ SEYRİ

1.1. Berîd Kelimesinin Kökeni ve Berîdin İstilahî Anlamı	11
1.2. Berîd Teşkilâtının İslam Tarihindeki Yeri	12
1.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Berîd	14
1.2.2. Dört Halife Döneminde Berîd	15
1.2.3. Emevi Döneminde Berîd Teşkilâtı	16
1.2.4. Abbâsî Döneminde Berîd Teşkilâtı	18
1.2.5. Büyük Selçuklular'da (1040/1157) Berîd	20
1.2.6. Zengî (521-621/1127-1233) ve Eyyûbîler'de (567-866/1171-1462) Berîd	21

BÖLÜM II

BAYBARS DÖNEMİ BERÎD TEŞKİLÂTI

2.1. Sultan Baybars'a Kadar Memlûklerde Berîd Teşkilâtı	23
2.2. Sultan Baybars Dönemi Berîd Teşkilâtı	26
2.2.1. Sultan Baybars'ın Kişiliği	26
2.2.2. Baybars Döneminde İç ve Dış Siyaset	27
2.2.3. Baybars Döneminde Berîd Teşkilâtı	29

2.2.3.1. Berîd Teşkilâtının Teşekkülü	30
2.2.3.2. Siyasi Yapısı.....	37
2.2.3.3. Finansman Kanalları	37
2.2.3.4. İşleyişi	39
2.2.3.5. Görevlileri	42
2.2.3.5.1. Devâdâr	42
2.2.3.5.2. Elçiler	45
2.2.3.5.3. Yaya Postası (Kāsıd).....	46
2.2.3.5.4. Casuslar	47
2.2.3.5.5. Diğer Görevliler	49
2.2.3.6. Kullanılan Araçlar	50
2.2.3.6.1. Posta Binekleri	50
2.2.3.6.2. Posta Güvercini	52
2.2.3.6.3. İşaret Kuleleri (Menavir) ve Muhrikat.....	54
2.2.3.7. Berîd Teşkilâtının Yolları.....	55
2.2.3.7.1. Kara Postası Merkezleri	55
2.2.3.7.2. Güvercin Burçları (Hammemü'z-Zecâil).....	58
2.2.3.7.3. İşaret Kuleleri.....	58
2.2.3.7.4. Deniz Yolu	59
2.3. Sultan Baybars Sonrası Berîd Teşkilâtı	59
SONUÇ.....	66
KAYNAKLAR.....	68
EKLER.....	73
ÖZGEÇMİŞ.....	78

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn (oğlu)
bkz.	: bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
ss.	: sayfa aralığı
thk.	: tahkik eden

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışma konusu genelde berîd teşkilâtının mâhiyeti özelde ise Memlûk Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilen Baybars'ın berîd teşkilâtını tüm yönleriyle incelemektir. Baybars'ın tarih sahnesine çıktığı dönemde İslâm âlemi, Haçlı ve Moğol saldırıları ile sıkıntılı ve zor süreçlerden geçmekteydi. Henüz on yıllık bir geçmişe sahip Memlûk Devleti'nin hayatî öncelikleri tehdit altındaydı, sınır güvenliği yoktu. Ülkenin kuzeydoğusundan her an gelebilecek saldırılara, olası Moğol-Haçlı ittifakına karşı teyakkuzda bir ordu ile tehlikeleri anında haber alacağı bir sisteme ihtiyaç vardı. Aynı zamanda Sultan Baybars için merkezî otoriteyi güçlendirmek ve ülkede güvenliği ve iç huzuru sağlamak adına da muhabere ve istihbarat sistemi gerekliydi. Diğer taraftan Sultan Baybars yönetimini memlûklerden oluşan muhafız birlikleri şekillendirdiği için atlı yürütülen haberleşme faaliyetleri devletin doğasına uygundu; fakat süratli istihbarat için tek yönlü bir sistem yeterli değildi. Bu nedenle Baybars sisteme güvercin postasını ve işaret kulelerini de dâhil etmiştir. Bu minvalde Baybars'ın devreye koyduğu berîd teşkilâtının özelliklerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Sultan Baybars'ın İslâm tarihindeki yeri düşünüldüğünde hayatını konu alan birçok çağdaş çalışma bulunmaktadır. Berîd teşkilâtının geçtiği her yerde Baybars'ın da adı geçmektedir. Ancak yapılan literatür taraması sonucunda, Memlûk idârî ve askerî teşkilâtlarının meydana gelmesinde önemli bir halkayı oluşturan söz konusu dönemin berîd kurumuyla ilgili ülkemizde müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışma konusu olarak sistemin işleyişi, dönemin şartları ve imkânları göz önüne alınınca Baybars berîdinin ele alınması gerekli görülmüştür. Çalışmanın amacı Baybars dönemi berid teşkilatının yapısı ve özelliklerini araştırarak önemini ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışma tarama modelinde yürütülmüş nitel bir araştırmadır. Çalışmada geçmişe ait, tarihî nitelikli bir konunun ele alınıp değerlendirilmesi hedeflendiğinden verilerin toplanması ve analizinde literatür taraması metodu kullanılmıştır. Bu bağlamda Baybars devri berîd teşkilâtı ana kaynaklar ve araştırmalar üzerinden incelenmiştir. Kaynak ve araştırmalardan elde edilen veriler üzerinden dönemin muhabere sistemi hakkında değerlendirmeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada parçadan bütüne yönelme usûlü kullanılmıştır. Çalışma süresince bilimsel araştırma yöntemine uygun şekilde yargılayıcı ifadelerden kaçınılmıştır.

Çalışmada teknik birtakım yönlerle değinmek gerekirse çalışma boyunca ismi geçen şahısların vefat tarihleri, sultanların ve devletlerin hükümlerlik tarihleri parantez içinde hicrî ve miladî olarak verilmiştir. Aynı şekilde metinde geçen bazı vazifeler ve döneme has kavramlarla alakalı dipnotlarda bilgi verilmiştir.

Çalışmamızda yapılmak istenilen, dönemin ana kaynaklarına ve ilgili incelemelere başvurarak Baybars'ın organize ettiği muhabere ortamının bir panoramasını çizebilmektir. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle söz konusu müessesenin menşei ve gelişimi ele alınmıştır. Ardından İslam tarihinde berîd teşkilâtının Memlûkler dönemine kadar süregelen serüveni değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Baybars Dönemi'nde Berîd başlığı altında ilk önce Baybars'a kadar Berîd Teşkilâtı genel olarak incelenmiştir. Daha sonra Baybars berîdinin teşekkülü, finansmanı, görevlileri ve yolları hakkında bilgiler verilmiştir. Baybars berîdini etkileyen diğer devletlerdeki berîd teşkilatlarıyla benzeşen ve ayrılan noktalar üzerinde durulmuş, bu bağlamda döneminin şartları ile kendine münhasır bir müessesenin organizasyonu anlatılmıştır. Son olarak Baybars sonrası berîde değinilerek kurumun yükselişten inişe geçiş sebepleri üzerinde durulmuştur.

3. Kaynaklar ve Araştırmalar

Memlûkler dönemi tarihçilik bakımından zengin bir donanımına sahiptir. Bu dönem, tarihçileri ve onların eserleri açısından değerlendirildiğinde zirve olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda Memlûk döneminde kaleme alınmış ansiklopedik, biyografik birçok tarih eserden istifade edilmiştir. Özellikle çalışmada el-Melik Rûkneddin Baybars'ın hayatını konu alan biyografik eserlerden faydalanılmıştır.

İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) *Târîhu 'l-Meliki 'z-Zâhir*¹ adlı eserinin günümüze ulaşan II. cildi 670/676 (1271/1277) senelerini ihtiva eden bölümünden Baybars dönemi devâdarların isimleri hususunda istifade edilmiştir. Erken dönem kaynakları içinde yer alan İbn Abdüzzâhir'in (ö. 692/1293) Baybars'ın biyografisini yazdığı *er-Ravzü 'z-zâhir fî sîreti 'l-Meliki 'z-Zâhir*² adlı eserinden berîd teşkilâtının gizli üyeleri casuslar hakkında bilgi edinilmiştir. Ayrıca bu eserde Baybars'ın her posta istasyonuna uğrayarak gizlice Kahire'ye

¹ Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî, *Târîhu 'l-Meliki 'z-Zâhir* (nşr. Ahmet Hutayt), Beyrut 1983.

² İbn Abdüzzâhir, Ebû'l-Fazl Muhyiddin Abdullah, *er-Ravzü 'z-zâhir fî sîreti 'l-Meliki 'z-Zâhir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytir), Riyad 1976.

geçtiği bölüm de önemlidir. Erken dönem kaynaklarından Yûnînî'nin (ö. 726/1326) *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*³ adlı eserinin II. ve III. cildinden istifade edilmiştir.

Çalışma açısından önemli bir yer tutan İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349) *Ta'rîf bi'l-mustalaḥi's-şerîf*⁴ adlı eserinden berîde ayrılan uzunca bölüm sayesinde ziyadesiyle yararlanılmıştır. Baybars dönemi berîdin kuruluş hikâyesine, kullanılan sistemlere, posta istasyonlarının kurulduğu merkezlere bu eserden ulaşılmıştır. Memlûk devlet teşkilâtında yer alan müesseseleri etraflıca tanıtan ansiklopedik bir eser kaleme alan Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Şubḥu'l-A'şâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ*⁵ isimli eseri de çalışmamızın başucu kaynaklarından biri olmuştur. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin daha önce belirttiğimiz eserinde yer alan müesseseleri daha ayrıntılı şekilde yeniden ele alan, en önemlisi kendi döneminde berîd müessesesinin geçirdiği değişikliklere değinen mühim bir eserdir. Eserin XIV. cildinin son hatime bölümü berîde ayrılmıştır. Berîdin tarihi seyri, berîdle birlikte uygulamaya geçen güvercin postası ve işaret kuleleri ile bu sistemlerin yerleştiği istasyonlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Aynı zamanda müellif kendi dönemindeki berîd uygulamalarından bahsettiği için, bu eser Baybars devri ile müellifin yaşadığı dönemdeki berîd uygulamalarını kıyaslama imkânı sağlamıştır.

Ortaçağ İslâm dünyasının ve Memlûk Devleti'nin en meşhur tarihçilerinden Makrîzî'nin (ö. 845/1441) hacimli eseri *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*⁶ çalışmamız için ana kaynaklardan bir diğeridir. Tarihî olayların akışının ay ay bazı durumlarda gün gün verilmesi olayları düzenli görmemizi sağlamıştır. Makrîzî'nin diğer önemli eseri Mısır topografyasını ele aldığı özellikle Kahire'de bulunan yapılarla ilgili geniş malumat verdiği *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-ḥıṭaṭ ve'l-âşâr*⁷ da faydalanılmıştır.

³ el-Yûnînî, Ebû'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, I-III, (Dâru'l-Kütübi'l-İslâm), Kahire.

⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihabeddin Ahmed b. Yahya, *Ta'rîf bi'l-mustalaḥi's-şerîf*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1988.

⁵ el-Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Şubḥu'l-A'şâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1922.

⁶ el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1997.

⁷ el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-ḥıṭaṭ ve'l-âşâr*, Muhammed Zeynuhum-Mediha Şarkavî, Mektebetü Medbula, Kahire 1998.

İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1469) *en-Nücûmü 'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l Kâhire*⁸ adlı hacimli eseri Baybars döneminde sır kâtipliği müessesesine ihtiyaç hâsıl olduğunun dillendirildiği; fakat Sultan Kalavun devrinde bu müessesenin kurumsallaştığı bilgisini veren tek eser olması hasebiyle çalışmamız açısından önemlidir.

Baybars'ın köle pazarlarında satıldığı gençlik dönemine ait bilgilere Ebü'l Fida'nın (ö. 732/1331) *el-Muhtaşar fî Ahbâri 'l-Beşer*⁹ isimli eserinden ulaşılmıştır.

Ülkemizde Memlûk Devleti Baybars dönemi berîd teşkilâtına dair özel bir çalışma bulunmamakla beraber alanda yazılmış birçok eserden istifade edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*¹⁰ isimli kitabının Memlûkler Devleti muhabere teşkilâtını ele aldığı bir bölümüne sıkça başvurulmuştur.

Fatih Yahya Ayaz'ın *Memlûkler*,¹¹ *Memlûkler Döneminde Vezirlik*,¹² *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık*¹³ ve *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*¹⁴ eserleri ve makaleleri çalışmamız için yol gösterici olmuştur.

Ramazan Şeşen'e ait *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*¹⁵ ve *Sultan Baybars Devri*¹⁶ isimli eserlerinden; Süleyman Özbek'in tez çalışmasından derlediği *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*¹⁷ isimli eserinden, ayrıca bunların dışında konu ile ilgili çağdaş dönem kitap ve makale çalışmalarından faydalanılmıştır. Aynı zamanda *İslâm Ansiklopedisi* ve *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde bulunan konumuzla doğrudan ya da dolaylı alakalı maddelerden yararlanılmıştır.

Batı menşeli bazı araştırmalara da çalışmamızda yer verilmiştir. Peter Thorau'ya ait olan ve P. M. Holt tarafından İngilizceye çevrilen *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near*

⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü 'z-zâhire*, I-XVI, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1992.

⁹ Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtaşar fî Ahbâri 'l-Beşer*, I-II, nşr. Mahmûd Deyyûb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1997.

¹⁰ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

¹¹ Ayaz, F. Yahya, *Memlûkler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

¹² Ayaz, F. Yahya, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İSAM Yayınları, Ankara 2017.

¹³ Ayaz, F. Yahya, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁴ Ayaz, F. Yahya, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

¹⁵ Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

¹⁶ Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars Devri*, İSAR, İstanbul 2009.

¹⁷ Özbek, Süleyman, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

*East in the Thirteenth Century*¹⁸ isimli eserde Baybars'ın berîd teşkilâtına ayırdığı bölümden ve modern dönem öncesi berîd teşkilâtını geniş bir çerçevede ele alan Adam J. Silverstein'in *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*¹⁹ adlı eserinin Memlûk berîdine ayırdığı başlıktan istifade edilmiştir. Francis Dvornik'e ait *Origins of Intelligence Services*²⁰ isimli eseri haberleşmeyi istihbarat yönüyle ele alması bakımından çalışmamıza fayda sağlamıştır.

4. Anahatlarıyla Memlûk Devleti Teşkilâtı

Memlûk Devleti, alışlagelmiş hanedanlık yönteminden farklı olarak kölelikten gelme askerlerin kendilerine münhasır kurdukları bir devlettir. Saltanat veraset sistemine dayanmadığı için toprak bütünlüğü korunmuştur. Askerî sisteminde köle kullanan birçok Müslüman devlet olmuştur; fakat devletin en yüksek mevkilerinin ve sultanlığın kölelerden oluştuğu başka bir devlet örneği yoktur.²¹

Memlûkler müesseselerini kurarken Büyük Selçuklulardan ve selefleri Eyyûbîlerden faydalanmış, muasırları olan İlhanlı ve Moğollardan da istifade etmişlerdir. Fakat kendilerine özgü birtakım değişikliklere giderek daha bayındır bir teşkilât kurmuşlardır. Bu teşkilâtın başında “sultanlık” gelmektedir. Büyük emirler gereken askerî gücü sağladıklarında ve şartlar oluştuğunda sultan olabilmekteydi.²² Memlûk devlet idaresi askerî olduğu için devlet yönetimindeki siyasî ve askerî görevler ümeranın elinde bulunmaktaydı.

Memlûklerde hilafet makamı, Sultan Baybars'ın Haçlı kontlukları ve Moğollar ile giriştiği mücadeleler üzerine İslam dünyasının hamiliğini üstlenmesi vesilesiyle bütün Müslümanların dinî lideri durumunda olan Abbâsî halifesini Mısır'a ikame etmesi sonucu kurulmuştur.²³ Bağdat'ta Moğol istilasının üzerine kendisine güvenli bir yer arayan Halife

¹⁸ Thorau, Peter, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, translated by P. M. Holt, Longman, London & New York 1992.

¹⁹ Silverstein, Adam J., *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, Cambridge University Press, New York 2007.

²⁰ Dvornik, Francis, *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscavy*, Rutgers University Press, New Brunswick N. J. 1974.

²¹ Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 1.

²² Ayaz, F. Yahya, *Üstâdârlik*, s. 24.

²³ Özbek, Süleyman, “el-Melikü’z-Zâhir Rûknü’l-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dinî Siyaseti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9/1, s. 290, ss. 289-307, İzmir 1994.

Ebu'l Kasım (ö. 659/1261), Aytekin Bundukdâri ile Sultan Baybars'a bir mektup göndererek Mısır'a iltica etmek istediğini bildirdi.²⁴ Görkemli bir törenle Kahire'de karşılanan halife, Baybars'a menşur verdi.²⁵ Böylece Sultan Baybars hem İslam âlemini manevi bir liderden mahrum bırakmadı hem de aldığı menşur ile kendi saltanatını meşru hale getirdi.

Memlûkler Devleti'nde sultanın emrinde bulunan idarî sistem *erbâbü's-süyûf* (seyfiye), *erbâbü'l-aklam* (kalemiye) ve *zevi'l-ilm* (ilmiye) olmak üzere üç başlıkta toplanmaktadır. Bu sınıflandırmada en önemli mevkîleri hiç şüphesiz Seyfiye tutmaktadır.²⁶ Gücünü ordudan alan bir devlet olarak idaredeki mevkîlerin asayışı *yüzler emiri* (*mukaddemü elf*) denilen üst yönetim mensuplarının (büyük ümera) kontrolündeydi. Mukaddemü elf yani yüzler emîri unvanını alan emirler yüz askerin bakımından sorumlu olmakla birlikte Memlûk ordusunun en üst rütbesine sahiplerdi. Muharebe sırasında *ecnâdü'l-halka* adı verilen bin kişiyi komuta ederlerdi.²⁷

Erbâbü's-süyûfun üstlendiği görevler Kalkaşendî'nin yaptığı sıralamaya göre tanıtılacaktır. *Devâdâr* vazifesi berîd görevlileri bölümünde ele alınacağı için bu konuya burada değinilmeyecektir.

4.1. Askerî Görevler

Askerî görevlerin başında en yüksek mevkî olarak *saltanat naibliği* gelmektedir. Saltanat naibi, sultanın vekili olarak her şeyle ilgilenen, idarî ve siyasî konularda en büyük yetkiye sahip, her türlü imza yetkisini elinde bulunduran ikinci bir sultan gibiydi.²⁸ Geniş tasarruf yetkileriyle memurları tayin ve azledebilirdi. Ancak vezirlik ve kadılık gibi yüksek memurları doğrudan tayin edemezdi. Yüksek memurlarla ilgili sultana teklifte bulunabilirdi. Diğer vilayetlerdeki naiblerden ayırt edilmesi için merkezdeki naib-i sultana *kâfilü'l-memâliki'l-İslâmiyye* ve *en-nâibü'l kâfil* isimleri verilirdi. Sultan ve saltanat naibinin bir nedenle merkezden ayrılmalari durumunda idarî işleri yürütmek üzere *nâibü'l-gaybe* vekil olarak görev yapardı. Ülkenin diğer büyük vilayetlerinde görev yapan valilerine de saltanat naibi denilmekteydi. Bahrî Memlûkler döneminin son zamanlarında bu vazife varlığını devam ettirmekle birlikte sahip olduğu salahiyyet *atabek* ya da *el-emîrû'l-kebîre* verilmiştir.²⁹

²⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, I, s. 528; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 111.

²⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, I, s. 530.

²⁶ Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 25.

²⁷ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 14-15; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 294-295.

²⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 24-25, 184, 217.

²⁹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 16-18, 24-25, 233, 237-238, 240-241; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 26.

Saltanat naibinden sonra en yetkili vazife atabeklikti ve bu vazifenin başında *atabekü'l-asakir* bulunurdu. Merkezi Kahire'de bulunan ordunun komutanıydı. Aynı zamanda naib-i saltanatlık makamı kaldırıldığında atabekü'l-asakir daha nüfuzlu hale gelmiş, bu da Sultan Aybek ve Sultan Kalavun örneklerinde olduğu gibi sultanlığa geçiş için elverişli bir durum teşkil etmiştir.³⁰

Re'sü nevbe yüzler emiri rütbesiyle sultan memlûklerinin komutanlığını yapmaktaydı. Aynı zamanda memlûklerin donanımlı birer asker olarak yetiştirilmesinden atamalarına kadar her alanla ilgilenirdi. Dört kişilik görev heyetinde başı yüzler emiri olmak üzere diğer üç kişi *tabilhâne* emirlerinden seçilirdi.³¹

Askerî vazifeler içerisinde *meclis emîrliği* sultanın katılacağı toplantıların tedbirlerini alır, protokolü tanzim ederdi. Saraydaki doktorlara ve ayrıca göz doktorlarına da nezaret eden emîrî meclis görevini devlet teşkilâtına Sultan Baybars yerleştirmişti.³²

Silah emirliği (imretü silah) törenlerde ve alay günlerinde sultanın silahını taşır, mukaddemü elf içinden seçilir ve tek görev alırdı. *Zeredhanenin (silahhâne)* yönetiminden sorumluydu ve altında sultana ait silahlardan sorumlu *silahdâriyye* grubu bulunmaktaydı. Bu vazifeyi devlete yerleştiren Sultan Baybars idi.³³

Ahur emirliğinin (emîr âhur) başında mukaddemü elften *emîrî âhur kebîr* bulunurdu. Sultana ait has âhura nezaret ederdi, emrinde tabilhâne emirliğinden seçilmiş üç emîr âhur görev yapmaktaydı.³⁴ Kalkaşendî'nin eserinde devâdâr bu aralıkta yer almaktadır.

Askerî vazifelerden bir diğeri *haciplik (el-hucûbiyye)* sultanın huzuruna gelmek isteyenleri görüştürme, emirler ve askerler arasında yaşanan huzursuzlukları giderme gibi görevleri yapmaktaydı. Mukaddemü elften seçilen iki başhacip (*hâcibü'l-hüccâb*) saltanat naibi olmadığı durumlarda vekâlet etmekteydi. Sultan Baybars zamanından itibaren hâcibü'l-hüccâb hükümdarın veya saltanat naibinin emriyle askerlere ait bütün meseleleri denetlemeye başladı.³⁵

³⁰ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 18; Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*, (çev. Abdullah Mesut Ağır), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 19; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27.

³¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 18; V, s. 455; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27.

³² Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 18; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27.

³³ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 18; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27-28.

³⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 18-19; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 337; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 28.

³⁵ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 19-20; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 354; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 29; Taneri, Aydın, "Hâcib", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, ss. 508-511, İstanbul 1996, s. 510.

Candar emîri (imretü candar) mukaddemü elften seçilir, seferde ve merkezdeyken sultanın muhafazasını sağlar, suçluların hapsedilmesi görevini yürütürdü. Aynı zamanda posta ulaştığı vakit devâdâr ve sultana arz ederdi.³⁶

Üstâdâr, sultana ait dairelerin gelir giderlerini tanzim eder, her türlü ihtiyaçlarını karşılardı. Sultan memlûklerinin aylık maaşlarını ve hayvan yemlerini dağıtırdı. Üstâdâr başkanlığını yürüten emîr, yüzler emîrleri arasından seçilirdi. Memlûk sarayında kapının açılıp kapanmasından sorumluydu.³⁷

Hâzindâr, sultana ait her türlü eşyanın, sultanın bütçelerinin, kıymetli elbiselerinin korunduğu hazine dairelerinden sorumluydu. Bu makam genellikle tabilhâne emîrlerinden seçilirdi.³⁸

4.2. Sivil Bürokratların Üstlendiği Divanî Görevler

Sivil bürokrasinin sürdürdüğü vazifelerin başında *vezirlik* bulunmaktaydı. Memlûkler döneminde vezirlik diğer İslâm devletlerindeki üstlenilen mevkide değildi. Yine bu dönemde vezirlik tayinleri hem askerî sınıftan hem de sivil bürokrasiden yapılmaktaydı. İlk dönemdekiler daha fazla görev yapmışlar, maliye işlerini idare etmişlerdir. İlerleyen dönemlerde iki defa ortadan kaldırılmış, tekrar kurulduğunda da eski önemine kavuşamamıştır. Vezirlik müessesesinin inşâ divanının idaresi, sultan, ümera ve ordunun et ve yemek ihtiyaçlarını gidermek, sultanın ahırlarındaki hayvanların ve memlûklerin bineklerinin yem ihtiyacını karşılamak gibi vazifeleri bulunmaktaydı.³⁹ Ayalon diğer tarihçilerden farklı olarak vezirlik müessesesini, erbâbü's-suyûf başlığı altında işlemiştir.⁴⁰

Sır kâtipliği, inşâ divanının başkanlığını yürütür. Sultana gelen tüm yazıları ona okumak, sultanın verdiği cevapları yazıp sultanın alâmetini koyarak gereken yerlere iletmek, dava dilekçelerine gereken hükümleri yazdırmak ve resmî evrakları düzenleyerek sultanın mührünü

³⁶ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 20; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 29.

³⁷ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 20; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 339; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 54-55; Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine*, s. 98.

³⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 21; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 30; Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine*, s. 99.

³⁹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 28-29; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 30-31.

⁴⁰ Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine*, s. 97.

vurmak görevleri arasındaydı. Bunun dışında berîd müessesesinin ve kâsıdların⁴¹ da baş sorumlusuydu.⁴²

Sivil bürokratların üstlendiği görevlerin üçüncü sırasında *hâs nazırlığı* bulunmaktaydı. Sultana ait arazi ve mallar, devlet görevlilerine verilen hil'atler ve çevre ülkelerin sultanlarına gönderilen hediyelerden sorumluydu. Vezirlik kaldırılınca vezire ait işlerin birçoğu ve gerekli yerlere tayin yapma yetkisi hâs nazırına verilmişti.⁴³

Divanî görevler arasında *ordu nazırlığı* da vardı. Mısır ve Suriye'deki büyük emîrlere ve orduya ait bütün iktâ işlerinin bakıldığı divana başkanlık yapmaktaydı. Askeriye'nin künye defterleri, iktâ menşurları, askerlere verilen arazilerin ölçümleri, maaşları onun mesuliyetindeydi.⁴⁴

Divanî görevler arasında diğer başka görevler de vardır. Konunun sınırlarını aşmamak adına yukarıda yer verilen görevlilerle iktifa edilecektir.

4.3. Adlî ve Dînî Görevler (Müteammimûn)

İlmiye sınıfından seçilen kimselerin sürdürdüğü vazifeler esas itibariyle sultan veya vekilinin akdettiği mezalim divanlarında olanlar ve olmayanlar olarak iki kısma ayrılmaktadır. *Dârü'l-adl*'de⁴⁵ yeri bulunan ve diğerlerine göre daha önemli kabul edilen görevlerin başında *başkadılık* gelmektedir. Başkadı dînî ve adlî işleri yürütürdü. Sultan Baybars döneminde dört mezhebin her biri için ayrı kadı tayin edilmişti. Halkın çoğunluğu Şafiî mezhebine bağlı bulunduğu için Şafiî kadısı önceliğe sahipti.⁴⁶

Adlî ve dînî vazifelerden bir diğeri *kadâu'l-asker*dir. *Dârü'l-adle* bağlı çalışır, askeriye'nin davalarına bakardı. Hanbelîler dışında üç mezhebin kazaskerleri bulunmaktaydı. Sultan ile beraber sefere çıkarlar ve orduda dava görürlerdi.⁴⁷

⁴¹ Yaya olarak haber ve mektup götüren, haberci. Bkz. Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 126-127.

⁴² Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 30; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 32-33.

⁴³ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 30; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 33.

⁴⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 31; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 34.

⁴⁵ *Dârü'l-adl* mezalim oturumlarının yapıldığı yere verilen isimdir. Sultan Baybars *dârü'l-adl* için yeni bir bina inşâ ettirmiştir.

⁴⁶ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 34-37; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 386-387; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 36-37.

⁴⁷ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 36; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 387; Ayaz, *Üstâdâr*, s. 37.

Bir diğ er görev *D r 'l-adl müftülüğü* idi. Her mezhebe ait bir müftünün bulunduğ u bu görevde müftüler şer'i meselelerde fetva verirlerdi.⁴⁸

Adl  ve d n  vazifelerden biri *beyt 'l-mal vekilliğ * idi. Beyt lmal n alım-satım ve arazi emlak işlerini yürütürlerdi. D r 'l-adlde bulunurlar, oturumlara katılırlardı.⁴⁹

Ulemanın  stlendiğ  son görev *hisbe nazırlığ *dır. Bir nev  belediye başkanlığı görevi olan hisbe nazırlığ  ya da muhtesiplik, şehrin işlerine, asayişine,  arşı-pazar işlerinin teftişine bakmaktaydı. Kahire'de bir, Fustat'ta bir olmak üzere toplam iki muhtesip bulunmaktaydı.⁵⁰

Bu bölümde Meml k id r  yapısı genel hatları ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada bahse konu olan vazifelerden başka birçok vazife bulunmakla birlikte konunun sınırlarını aşmamak adına bunlara yer verilmeyecektir.

⁴⁸ Kalkařend , *řub u'l-A ř *, IV, s. 36; Ayaz, * st d r*, s. 37.

⁴⁹ Kalkařend , *şub u'l-A ř *, IV, s. 36-37; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 387-388; Ayaz, * st d r*, 37.

⁵⁰ Kalkařend , *şub u'l-A ř *, IV, s. 37, Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 388; Ayaz, * st d r*, s. 37.

BÖLÜM I

BERÎD TEŞKİLÂTININ TARİHİ SEYRİ

1.1. Berîd Kelimesinin Kökeni ve Berîdin İstilahî Anlamı

Bulundukları coğrafya ve yaşadıkları dönem açısından Memlûk Devleti için önemli bir yere sahip olan berîdin kökeni ve ifade ettiği anlam açısından farklı düşünce ve ihtilaflar bulunmaktadır. Kelimenin kökeninin Latince'den, Yunancadan, Farsçadan, eski Mısır dilinden geldiğine dair iddialar⁵¹ bulunmakla birlikte temelde Kalkaşendî ve Köprülü'ye ait iki görüş öne çıkmaktadır.

Şubhu'l-A şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ adıyla Memlûk devlet teşkilâtında yer alan müesseseleri etraflıca tanıtan ansiklopedik bir eser kaleme alan Kalkaşendî, son cildin “Hatime” başlığını berîde ayırmıştır. Kalkaşendî, adı geçen eserinde, *berîd* kelimesinin Farsça *bürîdedüm*den geldiğini, İran'da bulunan posta hayvanlarını ayırt etmek için kuyruklarının kesilmesinden mütevellit bu kelimenin *kuyruğu kesik hayvan* manasına geldiğini söylemektedir. Ayrıca berîd kelimesinin Arapça'da *belli bir mesafe* ve *bıçak bilenirken çıkan kıvılcım* anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir. Kalkaşendî, Cevherî'ye (ö. 400-1009) ait bir alıntıda berîd kelimesinin geçtiğinden de bahsetmektedir.⁵²

Fuat Köprülü, *İslam Ansiklopedisi* için yazdığı berîd maddesinde kelimenin Latince'de *posta hayvanı* manasında olan *veredustan* geldiğini ileri sürmektedir. İlk İslam fetihlerinde Müslümanların Mısır ve Suriye'de karşılaştıkları Bizans posta teşkilâtından bu kelimeyi aldıklarını savunur. Köprülü'ye göre sonraki İslam müelliflerinin devlet posta teşkilâtının İran'dan alındığını bu nedenle de kelimenin Farsçadaki *bürîdedüm*den geldiğini söylemelerinin nedeni onların Latince'den çok Farsçaya hâkim olmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat Köprülü, kelimenin Abbâsî müesseselerindeki Fars tesirinden önce, Emevî devlet teşkilâtı için bu kavramı ifade eden kelimenin Bizans müesseselerinden geçtiğini iddia etmektedir.

Söylemez ise berîd kavramının Pehlevîce ve berîd kurumunun da Sâsânî kökenli olduğunu, Hire Arapları aracılığıyla Hicaz'a taşındığını, Hz. Peygamber döneminde de berîd kavramının kullanıldığını, Hz. Ömer'in Irak'ı fethiyle beraber berîd kurumunun daha öne

⁵¹ Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1984, s. 63.

⁵² Kalkaşendî, *Şubhu'l-A şâ*, XIV, s. 368; Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-VI, *Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut 1987, IV, s. 1543.

çıktığını ve İslam kurumları arasındaki yerini aldığını öne sürmektedir.⁵³ Ona göre berîdin Latince *veredus* kavramından gelmesi durumunda berîd bağlamında kullanılagelen diğer terimlerin de -en azından bir kısmının- bu dilden alınması gerekirdi. Ancak Söylemez, bu kavramların hiçbirinin Latince olmadığını, bunların genelinin Pehlevîce ve Farsça'dan geçtiğini, bu durumun da berîd kurumunun Sâsânî menşeli olduğu düşüncesini kuvvetlendirdiğini ifade etmektedir.⁵⁴ Diğer taraftan berîdin *bürîdedüm*den de türemediğini, Pehlevîce “getiren, götüren, kaldıran, binen, taşıyan, taşınan, anne, anne rahmi, hamile kadın” anlamlarına gelen *burd* kelimesinden türediğini öne sürmektedir.⁵⁵

Berîd kelimesi “süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta” gibi çeşitli manalarda da kullanılmıştır.⁵⁶

Sonuç itibarıyla *berîd* kavramının *veredus* kavramıyla Bizans, *bürîdedüm* kavramıyla da Sâsânî kanalından beslenerek İslam dünyasında kullanılmaya başlandığı görüşleri ağırlık kazanmıştır. Her iki görüşün de güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu söylenebilir. Berîdle ilgili kavramların hiçbirinin Latince olmayışı ve klasik kaynaklarda berîd kavramının Latince kökenli olduğuna dair bir bilgiye rastlanmayışı *veredus* bağlantısını zayıflatırken, Kalkaşendî'nin de Memlûk tarihçisi olması hasebiyle Fars etkisinin daha yoğun hissedildiği Abbâsî kültürüyle iç içe oluşu onun *bürîdedüm* kavramını tercih etmesinde etkili olmuş olabilir. Esas itibarıyla *veredus* ve *bürîdedüm* kelimelerinin semantik açıdan çok da uzak düşmediklerinden, bu kelime bağlamında muhtemel bir Bizans-Sâsânî etkileşiminin varlığından söz edilip edilemeyeceği de tartışmaya açıktır.

1.2. Berîd Teşkilâtının İslam Tarihindeki Yeri

Berîd kurumunun tarihi oldukça eskidir. Söz konusu kurum İran'da ve Rum diyarında kullanıldığı gibi onun Cahiliye Araplarında da varlığından söz edilmektedir.⁵⁷ Ancak İslâmın geldiği ilk yıllarda yani Hz. Peygamber döneminde berîd isminde bir kurumun bulunmadığı bilinmektedir. İslâm tarihinde berîd kurumunu ilk kuran Muaviye olarak kabul edilmekle

⁵³ Söylemez, M. Mahfuz, “Berîd Teşkilâtının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular”, *İslâmiyât*, 4/2, s. 139-140, ss. 139-147, Ankara 2001.

⁵⁴ Söylemez, *Berîd Teşkilâtının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 139-140, 142-143.

⁵⁵ Söylemez, *Berîd Teşkilâtının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 142.

⁵⁶ Bkz. Harekât, İbrahim, “Berîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, s. 498, ss. 498-501, İstanbul 1989; Söylemez, *Berîd Teşkilâtının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s. 141.

⁵⁷ Harekât, Berîd, s. 499.

birlikte son yıllarda yapılan araştırmalar bu tarihi II. Halife Ömer'e kadar götürmektedir.⁵⁸ Berîd ilk kurulduğunda amaç halife ile vilayetler arasında süratli haberleşme iken daha sonra söz konusu kurumun görev ve yetkileri genişleyerek bunlara saraydaki diğer görevlilerle memurlar hakkında soruşturma ve istihbarat yetkileri de eklenmiştir.⁵⁹

Orta çağ İslâm dünyasında berîd “posta hayvanı, süvari postası, devlet postası, posta menzili, iki posta arsındaki mesafe” manalarında kullanılmaktadır. Ancak İslâm devletlerinde kurulan berîd (posta) müessesesi günümüz posta dairesi ile aynı değildi. Özellikle ilk devirde berîd müessesesi başkanı günümüzdeki istihbarat kurumu başkanlığına benzerdi. Söz konusu görev halifenin ya da sultanın ajanı gibiydi.⁶⁰ Berîd idaresi vilayetler ile devlet merkezi arasında irtibatı sağlamaktaydı. Bu irtibatın düzgün sağlanması için birtakım faaliyetler yapıldı. Bunların başında da posta istasyonları gelmekteydi. Yukarıda da ifade edildiği gibi farklı manalarla birlikte berîdin, iki posta arasındaki mesafeye verilen bir ad olduğu da görülmektedir. Çoğunluğun kabulüne göre çöl bölgelerinde bu uzaklık on iki mil, çöl olmayan bölgelerde bunun yarısıdır.⁶¹ XIV. yüzyıl Mısır müellifleri posta istasyonları arasındaki uzaklığın birbirinden farklılık gösterebileceğini naklederler. Özellikle çöl bölgelerinde su kaynaklarının olması ya da yol üzerinde bulunan köy ve kasabaların varlığı göz önünde bulundurularak mesafenin ona göre tertip edilmekte olduğu bilgisini verirler.⁶² Bu şartlar dikkate alınarak uygun mevkilere posta istasyonları inşa edilmiştir. Bu istasyonlarda özellikle atlar ve hecin develeri bulunurdu. Yolların saldırılardan korunup güvenli hale gelmesi ve berîd görevlilerinin işlerini tertipli yapması için harcamalar devlet hazinesinden karşılanmıştır.⁶³

Sonuç olarak İslâm dünyasında berîd teşkilatının yer aldığı ve süreç içerisinde uygulama ve özelliklerinin değiştiği söylenebilir. Çalışmamızın bu kısmında İslâm'ın doğuşundan asıl araştırma konumuz olan Baybars dönemine kadar Berîd teşkilatı hakkında dönemler halinde kısaca bilgiler verilecektir.

⁵⁸ Söylemez, *Berîd Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Bulgular*, s. 140.

⁵⁹ Zeydan, Corci, *İslâm Uygarlıklarının Tarihi*, I, (çev. Nejdî Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 299.

⁶⁰ Zeydan, Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I, s. 299.

⁶¹ Köprülü, *Berîd*, s. 541; Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 336; Harekât, *Berîd*, s. 498.

⁶² Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 382.

⁶³ Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, s. 302.

1.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Berîd

Posta teşkilâtı, İslâm'dan önce Sâsânîler'de ve Bizans'ta olduğu gibi Araplarda da olduğu bilinmektedir. Ancak işleyişi, görev ve yetkileri hususunda fazla bilgi bulunmamaktadır.⁶⁴ İslam tarihine bakıldığında ise haberleşme faaliyetleri Hz. Peygamber dönemine kadar gitmektedir.⁶⁵ Bu faaliyetler yere ve zamana göre farklılıklar göstermektedir.⁶⁶

Hız. Peygamberin hem Mekke hem Medine dönemlerinde insanları İslâm'a davet için haberleşme hizmetlerini kullanmıştır. Tarihî süreçte haberleşmenin yanında gelişerek devam eden istihbarat teşkilâtı da Hız. Peygamberin askerî ve idarî uygulamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Hız. Peygamber kimi zaman yazışma ve anlaşma metinlerini hususî elçilerle göndermiştir. Ayrıca çevre ülkelerin hükümdarlarına, kabile reislerine, önemli şahıslara yazdığı İslâm'a davet mektupları ve onlardan aldığı cevaplar Hız. Peygamberin devletlerarası diplomatik ilişkilerde haberleşme yollarını kullandığını göstermektedir. Bununla birlikte etkin bir istihbarat ağı kullanarak gizli haberleşme faaliyetlerinde de bulunmuştur. Mesela öldürüleceğini tam zamanında haber alan Hız. Peygamber 622 senesinde Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Hız. Peygamberin seriyyeler⁶⁷ için askerî birlikler yollarken iki amacı vardı: Mekke'ye ekonomik yönden baskı yapmak ve civar kabileleri İslâm devletinin itaati altına alarak egemenliğini kabul ettirmek. Hız. Peygamber Medine'ye hicretinden sonra çevreyi gözetlemek ve tanımak amacıyla ilk askerî birlikleri göndermeye başladı. Bu seriyyeler neticesinde bir taraftan çevre kabileleri kontrol altına alıp Medine'ye bağlı hale getirirken diğer taraftan da haber alma ağını kuruyordu. Seriyyelerin çok uzak yerlere gönderildiği de oluyordu. Seriyyelerdeki askerî birliklerin sayısı gönderilme gayesine göre değişmekteydi. Casusluk için gönderilen bir birlik ortalama 5-10 kişi ile sınırlıyken bir kabileye baskın verileceği zaman bu sayı 100-200 kişiye çıkıyordu.⁶⁸

Hız. Peygamberin hadislerinde “Berîd” kelimesinin yer alması, bu kavramın o dönemde kullanıldığını göstermektedir. Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) Sünen'inde yer alan rivayetlerde Hız. Peygamberin “Antlaşmayı bozmam ve berîdi (elçiyi) hapsetmem”⁶⁹, “Allah'a ve ahiret gününe

⁶⁴ Harekât, *Berîd*, s. 498.

⁶⁵ Harekât, *Berîd*, s. 499.

⁶⁶ Harekât, *Berîd*, s. 499.

⁶⁷ Hız. Peygamberin katılmadığı askerî seferler.

⁶⁸ Öz, Şaban, *İslâm Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s. 48-49.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009, “Cihâd” 161 (No: 2758); Rûdânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Cem'u'l-*

iman eden bir kadının, bir berîdlik mesafeyi (yalnız başına) alması helal değildir.”⁷⁰ dediği belirtilmektedir. Sonuç olarak Hz. Peygamber’in hem Mekke’de yaşadığı dönemde hem de Medine’ye hicretinden sonra haberleşme ve istihbarat ihtiyacı olmuş ve bunun için birtakım faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Fakat her ne kadar Hz. Peygamber döneminde berîd kavramının kendisi bizatihi kullanılmış olsa da bu gaye ile ayrı bir teşkilâtın meydana getirilmiş olduğunu söylemek bugün için oldukça güçtür.⁷¹

1.2.2. Dört Halife Döneminde Berîd

Hz. Peygamber ile temelleri atılan, özellikle de hicretten sonra oluşumu belirli koşullara bağlı olarak gelişen İslâm toplumunun yaşayış ve değişimi, Râşid Halifeler döneminde ana yapısıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Dinî, iktisadî, içtimaî, ilmî ve idarî alanlardaki gelişmeler, zaman içinde ihtiyaçların artması, hitap edilen bölge ve insan kitlelerinin genişlemesi gibi sebepler hızlı ve köklü gelişmelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerden haberleşmenin de etkilendiği söylenebilir.

İlk halife Hz. Ebu Bekir’in (ö. 13/634) idare politikasına bakıldığında Hz. Peygamber’in yönetim prensiplerinin belirgin yansımaları görülür. Ridde olayları, hilafet sorunları ve peygamberlik iddia eden yalancılar meselesinde iç istihbarata başvurulmuş ve gerekli yerlere muhbirler gönderilmiştir. Müslümanlar Yermük’te savaşırken Hz. Ebu Bekir’in öldüğünü ve Hz. Ömer’in halife olduğunu berîd vasıtası ile öğrenmişlerdi.⁷²

Hz. Ömer (ö. 23/644) devrine gelindiğinde fetihlerle birlikte devletin sınırları oldukça genişlemiştir. Savaş hususunda ortaya koyduğu prensiplerin başında, savaştan önce karşı tarafla temasa geçilmesi ve onlara elçilik heyeti gönderilmesi gelmektedir. Askeriyenin durumundan haberdar olabilmek, merkez ile vilayetler arasındaki irtibatı sağlayabilmek için muhabereye büyük önem vermiş; bu gayeyle yollara menziller inşa ettirmiş, valilerden düzenli raporlar istemiştir.⁷³ Hz. Ömer döneminde berîd teşkilâtının olduğuna dair önemli rivayetlerden biri Ebû

fevâid min Câmi ‘i’l-usûl ve Mecma ‘i’z-zevâid, thk. Ebû Ali Süleymân b. Dürey’, I-IV, Dâru İbn Hazm-Mektebetü İbn Kesîr, Beyrut-Kuveyt 1998, 2/496 (No: 6224).

⁷⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik” 2 (No: 1725).

⁷¹ Söylemez, *Berîd Teşkilâtının Menşeiine Dair Bazı Yeni Bulgular*, s.139; Yazıcı, Nesimi, “Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, s. 377, ss. 377-386, Ankara 1987.

⁷² Harekât, *Berîd*, s.495.

⁷³ Fayda, Mustafa, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, s. 49, ss. 44-51, İstanbul 2007.

Musa el-Eşarî'ye aittir. Kûfe'ye vardığında “dâru’l-berîd”de namaz kıldığından bahseder.⁷⁴ Kurumun ve görevlinin varlığından kesin olarak bahsedilmese de kısmen teşkilâta değinilmektedir. Yine Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-kebîr*'inde, Hemdân isimli bir kimseden Hz. Ömer'in berîdi olarak söz edilmektedir.⁷⁵ Hz. Ömer dönemi Suriye valisi Ebu Ubeyde b. Cerrah Humus halkından cizye almıştı. Vali, halkı Bizans tehdidinden koruyamayacağını anlayınca bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve cizyeyi geri iade etmişti. Humus halkı bu davranış sonrasında Bizans aleyhine Müslümanlara casusluk yaparak bilgi vermişlerdir.⁷⁶

Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde Kıbrıs'ta Muaviye b. Ebu Süfyan'ın ada halkıyla yaptığı anlaşmada, lâzım geldiğinde düşmanın durumunun rapor edilmesini şart olarak koyduğu bilinmektedir. Hz. Osman döneminde başlayan iç karışıklıklar Hz. Ali döneminde de devam etmiştir. Özellikle Muaviye b. Ebu Süfyan ile giriştiği halifelik mücadelesi ve ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle istihbaratın yönünün bu tarafa kaydığı söylenebilir.⁷⁷

1.2.3. Emevi Döneminde Berîd Teşkilâtı

İbn Fazlullah el-Ömerî *et-Ta'rif* kitabında, posta sistemini ilk düzenli hale getiren kişinin Muaviye b. Süfyan olduğunu söylemektedir. Hilafet karışıklıkları sona erip halife olunca, kendisine uzak vilayetlerden hızlı haber almak için posta teşkilâtını kurmuştur. Pers dihkanlarından ve Bizans'tan bazı kimseleri huzuruna çağırmış ve ne istediğini açıklamıştır. Hatta gelen görevlilerin istasyonlar oluşturarak ve onlara mektupları taşıyacakları binekleri sağlayarak emirlerini yerine getirdiklerini belirtmiştir⁷⁸. Hulefâ-i Raşidîn döneminde berîd teşkilâtı halifeler ve valiler arasında bilgi akışını sağlarken Muaviye zamanında istihbarat görevini de üstlenmiştir.⁷⁹

Abdûlmelik b. Mervan döneminde devletin sınırları genişlediği için farklı bölgelerdeki gruplaşmalardan ve sosyal hareketlilikten haberdar olmak üzere berîd teşkilâtı

⁷⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut 1422, Vudû' 66.

⁷⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *et-Târihu'l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî vd., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., 8/255.

⁷⁶ Fayda, *Ömer*, s. 48.

⁷⁷ Kallek, Cengiz, “Casus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, s. 164, ss. 163-166, İstanbul 1993.

⁷⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 239-240; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 367-368.

⁷⁹ Harekât, *Berîd*, s. 499.

sistemleştirilmiştir. Halifenin hacibine söylediği şu sözler muhabereye verdiği ehemmiyeti göstermektedir: “Seni şu dört şeyden azlettim: namaza çağıran müezzîn, gece ansızın gelen kimse, hazır olduğunda kapıma getirilen yemek ve gece gelen postacı. Gece gelen postacının sözlerini bir saat geciktirmen bazen toplumda bir yıl sürecektir fesada sebep olabilir.”⁸⁰ Mervan döneminde planlanmış Araplaştırma propagandaları, ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan isyanlar ve idarî sınırların genişlemesi gibi nedenler sonucunda vilayetleri birbirine bağlayan yol ağına verilen önem artmıştır.⁸¹ Bu da zor geçitlerin düzeltilmesini, rotalar boyunca km taşları yerleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Her ne kadar berîd sisteminin kontrolü o bölgenin valilerinde kalsa da bölgesel posta görevlileri “sahib el-berîd” merkezî yetkililere rapor yazmak ve berîd tesisini yönetmekle görevlendirilmiştir.⁸²

Velid b. Abdülmelik Mekke, Medine ve Kudüs'teki mescidlerin duvarlarını süslemek üzere İstanbul'dan Dımaşk'a kıymetli mozaiklerin güvenli bir şekilde taşınmasında ve inşaat işlerinde postayı kullanmıştır. Böylece berîd sisteminin muhaberatla birlikte nakliye için de kullanıldığı söylenebilir. Ömer b. Abdülaziz, Emevî Devleti topraklarına katıldıktan itibaren güçlük çıkaran Horasan'da merkezî idarenin güç ve kontrolünün temini için berîdi sağlamlaştırmış, anayollar üzerine posta binaları yaptırmıştır.⁸³ Emevî hazinesi berîd teşkilâtı için yıllık dört milyon dirhem harcama yapmaktaydı.⁸⁴

Emevîlerin son dönemleri yöneticiler arasındaki ihtilaflar ve hanedana düşman olanların gizli planlarıyla geçmişti. Özellikle halifeler kendileri için tehdit unsuru gördükleri aile üyelerini özel görevlendirdikleri muhbirlerle takip ettirmişlerdir. Son Emevî Halifesi II. Mervan (132/750) zamanında meydana gelen karışıklıklar sebebiyle berîd hizmetleri kesintiye uğramıştır.⁸⁵ Silverstein, Emevîlerin çöküşünün ardında yatan sebeplerden biri -belki de en önemlisi- olarak posta ve istihbaratı ihmal etmiş olmalarını göstermiştir.⁸⁶

⁸⁰ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 368.

⁸¹ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdülmelik b. Mervan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 270, ss. 266-270, İstanbul 1988.

⁸² Yiğit, İsmail, *Emevîler*, İSAM Yayınları, Ankara 2016, s. 147; Silverstein, *Postal Systems*, s. 84.

⁸³ Köprülü, M. Fuat, “Berîd”, *İslâm Ansiklopedisi*, II, s. 542, ss. 541-549, Eskişehir 2001.

⁸⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 240; Köprülü, *Berîd*, II, s. 542.

⁸⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 185; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 368.

⁸⁶ Silverstein, *Postal Systems*, s. 86.

1.2.4. Abbâsî Döneminde Berîd Teşkilâtı

Emevîlerin son dönemindeki gelişmelerin ardından Abbâsî dönemine gelindiğinde Seffah (ö. 136/754) dönemine kadar Horasan ve Irak arasındaki bağlantı kopmuştu.⁸⁷ Birçok bakımdan hanedanın gerçek kurucusu sayılan II. halife Mansûr (158/775) zamanından itibaren posta ve istihbarat işlerine önem verildi.⁸⁸ Halife Mansûr, ülkenin en güzel şekilde idaresi için üç idarî kurumun (adliye, ekonomi, güvenlik) düzenli çalışması ile muntazam bir başarı elde edileceğini ancak bu üç kurumun her hareketini halifeye bildiren bir “divan el-berîd”in çok daha önemli olduğunu söylemektedir.⁸⁹

Halife Mehdî (169/785), oğlu Harun Reşid’i (193/809) gazve için Bizans’a yolladığında ondan haber almak için merkezden kışlaya kadar posta istasyonları düzenlemiştir. Harun Reşit gazveden gelince Halife Mehdî’nin bu düzeni bıraktığı kaydedilir. Hâdi (170/786) döneminde de durum değişmemiştir. Nihayet Harun Reşit halifelige geldiğinde Yahya b. Halid el-Bermekî’nin teşviki ile berîdi tekrar güçlendirmiş ve Emevîler dönemindeki seviyesine getirmiştir. Katır posta merkezleri düzenlenmiş ve bu katırlar sadece halife ya da haber sahibinin kullanması üzere ayarlanmıştır.⁹⁰ Yine aynı dönemde Akdeniz kıyı şeridi boyunca son derece güçlü posta merkezleri kurulmuştur.⁹¹

Me’mûn (218/833) zamanında halife, sıcak bir günde Bilâd-i Rum’da seferdeyken Birzevn nehri kıyısında konakladığı sırada: “Nehir suyu ne kadar lezzetli bir su, şimdi bu suyun yanında hoş gelecek bir şey söyler misiniz?” diye sorar. Görüşleri dinledikten sonra “Bu su ancak yanında İzez hurması olursa çok iyi gelir.” sözünü tamamlamadan berîd katırlarının üzerinde halifenin istediği meyve gelir.⁹² Görülüyor ki berîd sistemi bu dönemde haber ve istihbaratın yanında nakliye ile de görevlidir.

Çevre vilayetlerde posta istasyonları arasında at, katır ve develerle sağlanan sistemde birçok görevli mevcuttu.⁹³ Merkezde devlet posta işlerinin sistemli ilerlemesi için *divanü’l berîd* bulunmaktaydı. Dîvânın en yetkili üyesi *sahibü’l berîd* diye anılırdı. Halife ile doğrudan görüşebilen sahibü’l berîd, merkezden aldığı emirleri vilayetlere, oradan aldığı haberleri de

⁸⁷ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A ‘şâ*, XIV, s. 368.

⁸⁸ Köprülü, *Berîd*, II, s. 348.

⁸⁹ Kalkaşendî, *Subhu’l-A ‘şâ*, XIV, s. 368.

⁹⁰ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A ‘şâ*, XIV, s. 369.

⁹¹ Bozkurt, Nahide, “Hârûnürreşîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, s. 260, ss. 258-261, İstanbul 1997.

⁹² Kalkaşendî, *Şubhu’l-A ‘şâ*, XIV, s. 369.

⁹³ Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 68.

merkeze iletmek ile görevliydi.⁹⁴ Bu unvanı taşıyan amirin, görevinin önemi bakımından halifenin her surette güven ve itimadını kazanmış olması gerekirdi.⁹⁵ Posta istasyonlarını ve posta görevlilerini denetleyen *fervânekişler*, binitli ya da binitsiz mektup taşımakla vazifeli *mürettipler*, mürettiplerin ulaşması gereken menzile uygun saatte varıp varmadıklarının tespitini yapan, her bir mürettibin çıkış ve varış saatlerini kayıt altına alan *muvaakkiler*, ayrıca *muhbirler* ve *vekiller* diğer berîd görevlileri arasında sayılabilir.⁹⁶ Berîd görevlileri gidecekleri menzilde tanınmak ve güven oluşturmak için sarı bir fulara asılmış gümüş bir tablet kullanmaktaydılar.⁹⁷

Abbâsî halifeleri, güvercin postasına da önem vermişlerdir. III. Halife Mehdî ve son dönem halifelerden Nâsır Lidînillâh (575-622/1180-1225) güvercinlere ehemmiyet göstermişlerdir. Halife Nâsır Lidînillâh adına güvercinler için Bağdat'ta divan oluşturulduğu bilinmektedir.⁹⁸

Abbâsî devrinde yollar haberleşme işlerinin dışında ticarî faaliyetler için de kullanılmıştır. IX. ve X. yüzyıllarda gelişme gösteren ekonomik kalkınma yalnız iç ticarete değil dış ticarete de kendini göstermiş olduğundan yolların düzen ve asayişine öne çıkmıştır.⁹⁹

IX. ve X. yüzyıllarda birbirine yakın posta istasyon ağları tüm Abbâsî Devleti'nde yayıldı. Bu yayılma halifelerin kendilerini “koruyucuları” olarak gören diğer devlet yöneticilerine bağımlı hale geldiğinde değişti. Halifelerin istihbarat ağını kesmek ve bu şekilde onların pozisyonlarını zayıflatmak için Büveyhîler (932/1062) X. yüzyılda atlı posta servisinde vazgeçmiş, bunları koştan posta görevlileri ile (kâsıd/suâd) değiştirmişlerdir.¹⁰⁰ Büveyhîler yönetimde etkin hale geldiğinde berîd teşkilatını halifeyi devreden çıkararak doğrudan kendileri yürütmüşlerdir.¹⁰¹

⁹⁴ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 301.

⁹⁵ Köprülü, *Berîd*, s. 542.

⁹⁶ Aykaç, Mehmet, *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 57-58.

⁹⁷ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s.115; XIV, s. 381.

⁹⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 390.

⁹⁹ Köprülü, *Berîd*, s. 543.

¹⁰⁰ Thorau, *The Lion of Egypt*, s. 103.

¹⁰¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 369.

1.2.5. Büyük Selçuklular'da (1040/1157) Berîd

Geniş bir coğrafyada hüküm süren Büyük Selçuklu İmparatorluğu merkezî yönetimini elde tutabilmek için güçlü bir posta ve istihbarat müessesesine sahip olmak durumundaydı. Sâmânî (204-395/819-1005) ve Gazneli (351-582/963-1186) ananelerinin Selçuklu idari geleneğinin tesisinde etkili olduğu bilinmektedir. Söz konusu geleneklerde berîd teşkilatının bulunması Selçukluların kuruluşunda da bu müessesenin varlığından söz etmek mümkündür.¹⁰²

Dandanakan Savaşı'nın (431/1040) kazanılması ile Büyük Selçuklular'ın başına geçen Tuğrul Bey (455/1063) çevre ülkelere fetihnâmeler göndermiş, Abbâsî Halifesi'ne yazdığı mektupta “Horasan'da adaletle hükmedeceğini ve emîrû'l-mü'minîne sâdık kalacağını” ifade etmiştir.

Selçuklu sultanları çeşitli yerlerde görevlendirdikleri “sâhib-i haber”ler aracılığıyla ülkede gelişen olayları kısa sürede öğrenmekteydi. Ancak kuruluş yıllarında berîd teşkilâtına önem verilmediği anlaşılmaktadır. Kaynakların ifadesine göre Alparslan'ın (456-465/1064-1072) berîde ehemmiyet vermediği, casusluktan ve casuslardan nefret ettiği ve bunların dostu düşman, düşmanı dost göstermesinden dolayı faydadan çok zarar getireceğine inandığı anlaşılmaktadır.¹⁰³ İbn Esir, Alparslan'ın jurnallere¹⁰⁴ itibar etmediğini ifade etmektedir. Jurnalcilerden biri Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk (ö.485/1092) aleyhinde bir yazıda, Sultanın ne kadar malı olduğunu ve ne gibi vergiler aldığını Nizâmülmülk'ün anlattığını yazmıştı. Yazı Sultan'ın namaz kıldığı yere bırakılmıştı. İbn Esir, Sultan'ın onu okuduktan sonra Nizâmülmülk'e verip “Bu mektubu al, eğer bunu yazanların yazdıkları doğru ise ahlâkını güzelleştir, durumunu düzelt. Eğer yalan söylüyorlarsa onların hatalarını bağışla ve onları öyle mühim işlerle meşgul et ki insanları aldatmaya vakit bulamasınlar” dediğini nakletmektedir.¹⁰⁵ Sultan Alparslan'ın casuslara karşı tavrı kendi dönemiyle sınırlıdır. Ancak Alparslan'dan sonra bu müessesenin Nizâmülmülk'ün gayretleriyle yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır. Sultan Melikşah ile veziri Nizâmülmülk'ün casuslar kullandığı, ayrıca Sultan Sencer'in de Edîb Sâbir'i casusluk vazifesiyle Hârizm'e gönderdiği bilinmektedir.¹⁰⁶ Çok geniş bir sahaya

¹⁰² Köprülü, *Berid*, s. 546; Delibalta, Yavuz, *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 51.

¹⁰³ Köprülü, *Berid*, s. 546; Harekât, *Berid*, s. 499.

¹⁰⁴ Jurnal kelimesinin TDK verilerine göre anlamı bir kimseyle ilgili yetkililere verilen kötüleme yazısı.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târîh* (çev. Abdülkerim Özeydin), c. X, s.79, Bahar Yayınları, I-XII, İstanbul 1991.

¹⁰⁶ Harekât, *Berid*, s. 500.

hükmeden Büyük Selçuklu Devleti'nin böyle önemli bir teşkilâtın mahrum olarak varlığını sürdürmesi mümkün değildir.

1.2.6. Zengî (521-621/1127-1233) ve Eyyûbîler'de (567-866/1171-1462) Berîd

İmâdüddin Zengî'nin (521-541/1127-1146) Musul valisi tayin edilmesiyle Musul-Halep merkezli kurulan Zengiler'de¹⁰⁷ Haçlılara karşı verilen mücadeleler istihbârâtın gelişmesi yönünde etkili olmuştur. Nûreddin Zengî (541-569/1146-1174) zamanında berîd belirgin şekilde ilerleme kaydetmiştir. Kök, D. Saurdel'in Zengî ve Eyyûbîler zamanında gerçek bir posta teşkilâtının olmadığını, onların yalnız hızlı giden develer ve güvercin postaları kullandıklarını bildirdiğini nakletmektedir.¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr (ö. 630-1233) Nûreddin Zengî'nin özellikle güvercin postasına önem verdiği üzerinde durur ve şöyle nakleder: "Nûreddin bu sene Suriye'den el-Hevâdî güvercinleri edindi. Uzak diyarlardan yuvalarına uçan bu kuşları ülkenin her bir tarafında kullandı. Ülkesi genişleyince beldeler arasındaki mesafe uzadı. Ayrıca Haçlılarla aynı sınırları paylaşıyorlardı. Haçlılar zaman zaman bir kaleyi zaptediyorlar, haber gelip Nûreddin onların üzerine yürüyene kadar onlar maksatlarına ulaşıyorlardı. Bu sebeple haberlere aynı günde ulaşmak için güvercin postalarını kullandı. Güvercinleri yetiştirecek, muhafaza edip barındıracak olanlara ücret tahsis etti. Bu şekilde Müslümanlara yarar sağladı."¹⁰⁹

Kalkaşendî güvercin ile haberleşmenin Suriye ve Mısır'a Musul'dan geçtiğini ve bu işi yapanın Nûreddin olduğunu kaydeder.¹¹⁰ Nûreddin devrinin kadısı "Kuşlar meliklerin melekleridir." diyerek güvercin postasının önemine vurgu yapmaktadır. Nûreddin'in vefat haberi de Dımaşk'tan Halep'e güvercin postası yardımıyla şehrin kale komutanına ulaştırılmıştır.¹¹¹

¹⁰⁷ Ögün Beşer, Gülay, "Zengiler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, ss. 272-274, İstanbul 2013, s. 272.

¹⁰⁸ Kök, Bahaeddin, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s. 90.

¹⁰⁹ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. XI, s. 301-302.

¹¹⁰ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 390.

¹¹¹ Kök, Bahaeddin, *Nûreddin Zengî*, s. 94.

BÖLÜM II

BAYBARS DÖNEMİ BERİD TEŞKİLÂTI

Mısır'da kurulup Hicaz, Şam gibi bölgeleri üç asra yakın yöneten, durdurulamaz zannedilen Moğol ordusunu Aynicâlut zaferiyle bozguna uğratarak Müslümanları büyük tehlikeden kurtaran Memlükler, Orta çağ Türk-İslâm dünyasına damgasını vuran en önemli devletlerden biridir. Bir yandan savaş meydanında kazandığı başarılarla siyasî pozisyonunu güçlendirirken bir yandan da Hülâgü'nün (653-663/1256-1265) ortadan kaldırdığı Abbâsî hilâfetini Mısır'da tekrardan ikâme ederek dinî meşruiyetini tasdik ettirmiştir.¹¹²

Memlükler askerî ve dînî alandaki meşruiyetlerini, Eyyûbîlerin siyasî, idarî ve iktisadî kurumlarından devraldıkları mirasla mezcederek güçlü bir devlet yapısı oluşturmuşlardır. Bu arada çağdaşı olan Moğol devletleri ile de temas ve münasebetleri Moğol müesseselerinden de etkilenmelerine yol açmıştır. Bu kurumlar devralınırken büyük ölçüde askerîleştirilmiş ve esas olan idarî ve askerî görevler büyük emirler tarafından yürütülmüştür.¹¹³ Muhabere ve istihbarat çalışmaları da (berîd) büyük emirler tarafından yürütülen hayatî önem taşıyan idarî görevlerdendir. Güçlü ve etkili bir iletişim sistemine duyulan ihtiyaç Moğol tehdidi ve Haçlı saldırıları ile birlikte ortaya çıkmış ve berîdin askerî bir karaktere sahip olmasına sebep olmuştur. Berîd sisteminin teşkilatlanması Sultan Baybars döneminde gerçekleşmiştir. Aşağıda Memlük Devleti'nin güçlü sultanı Baybars'ın hayatına değinilecektir.

Adı, el-Melik ez-Zâhir Seyfeddin el-Salihî¹¹⁴ el-Bundukdârî'dir.¹¹⁵ Kıpçak ülkesinde doğmuştur. Ebul Fida, Kıpçak soyundan Borcoğlu kabilesine mensup olduğunu nakletmektedir. Esir tüccarları tarafından sırayla Sivas'a, Halep'e ve Dımaşk'a getirilmiş, bir kuyumcu tarafından satın alınmıştır. Eyyûbî Emiri Aytekin Bundukdârî tarafından Hama'da satın alınmış

¹¹² Ayaz, F. Yahya, "Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkisi", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, s. 123, ss. 123-156, Adana 2005.

¹¹³ Yiğit, İsmail, "Memlükler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, s. 94, ss. 90-97, İstanbul 2004; Yiğit, Memlükler, s. 299.

¹¹⁴ Mısır Eyyubilerinden el-Melik el-Salih'in kölesi Emir Alâeddin Aytekin Bundukdârî, Baybars'ı satın almış ve efendisinin ismi lakap olarak verilmiştir. Sultanlığında da hutbelerde Baybars Salihî diye anılmış, hutbelerde bu şekilde okunmuş, paralar da bu şekilde basılmıştır. Bkz. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, s. 342.

¹¹⁵ Bundık; ok ile atmak için çamurdan yapılan, güneşte kurutulan veya ateşte pişirilen fındık şeklinde balçıktır. Yayın ortasına konularak atılırdı. Bundukdar ise sultan veya emirin arkasında bunduk kabını taşıyan kişi anlamındadır.

ve onunla birlikte Kahire'ye gitmiştir. Mısır'da egemen Eyyûbî Meliki Salih Necmeddîn'in (637-647/1240-1249) Bahrî Memlûklerine katılmıştır.¹¹⁶

Kısa zamanda kabiliyeti ve başarılı faaliyetleri ile kendini gösteren Baybars, Melik Salih'in dikkatini çekmiş ve Bahrî sınıfına dahil edilmiştir. Baybars bu askerî birlikte birçok savaşa katılmış olup görevde gösterdiği başarılarından dolayı Bahrî sınıfında emirliğe kadar yükselmiştir.¹¹⁷ Bu dönemde Haçlılar Mısır'ı işgal etmek için başlarında Fransa Kralı St. Louis'in olduğu yedinci haçlı seferini düzenleyerek 1249 yılında Dimyat'a asker çıkarmış ve şehri kuşatmıştı. Bu sırada hasta olan Melik Salih, Dimyat'ın ele geçirildiği haberini alır, çok üzülür ve daha sonra ölür. Melik Salih öldükten sonra yerine önce Sultan'ın eşi Şecerü'd-Dür (ö. 655/1257), daha sonra oğlu Turan Şah (647-648/1250) geçer. Turan Şah zamanında Mısır'ı işgale yeltenen Fransa Kralı St. Louis Manşura'da bozguna uğratılır (647/1250) ve esir düşer. Bu savaşta Memlûkler ve özellikle Baybars'ın büyük rol oynadığı kaynaklarda görülmektedir.¹¹⁸

2.1. Sultan Baybars'a Kadar Memlûklerde Berîd Teşkilâtı

Mısır'da Türk asıllı emirler tarafından kurulan Memlûk Devleti sultanların kökeni ya da askerî eğitimlerini tamamladıkları yere göre Bahrî (648-784/1250-1382) ve Burcî (784-923/1382-1517) Memlûkleri olmak üzere iki devreye ayrılmaktadır. Eyyûbî hükümdarlarından el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb (637-647/1240-1249) tarafından Nil Nehri'nin kıyısında bulunan Ravza Adası'na yerleştirilen Türk memlûk grubu, Araplar'ın Nil'i "Bahrü'n-Nil" olarak adlandırmalarından dolayı Bahrî Memlûkleri olarak isimlendirilmiştir. Bahrî Memlûkler büyük nüfuz sağlayarak Eyyûbî Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmaya başlamış ve ülkenin kaderinde önemli roller yüklenmişlerdir. Bu zorlu dönemde İslam coğrafyasının büyük kısmını istila eden Moğollar'a ilk yenilginin yaşatılmasında, Haçlılara karşı kazanılan başarılarda bilhassa etkili olmuşlardır.¹¹⁹ Eyyûbî hükümdarı el-Melik Muazzam Turanşah'ı bir ihtilal ile deviren Bahriyye Memlûkleri Mısır coğrafyasında yeni bir devlet inşasına girişmişlerdir.

¹¹⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, 1997, s. 342; Köprülü, M. Fuad, "Baybars", *İslâm Ansiklopedisi*, II, s. 357, ss. 357-363, Eskişehir 2001; Koprman, Kazım Yaşar, "Baybars", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, s. 221, ss. 221-223, İstanbul 1992.

¹¹⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 419-420-424; Koprman, Baybars, s. 219.

¹¹⁸ Köprülü, *Baybars II*, s. 359; Koprman, *Baybars I*, s. 219.

¹¹⁹ Yiğit, İsmail, *İslam Tarihi (Memlûkler)*, Kayıhan Kitabevi, İstanbul 1991, s. 15-16; Ayaz, F. Yahya, *Memlûkler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 24-25.

Memlûkler Devleti'nin ilk sultanının kim olduğu hususunda iki isim öne çıkmaktadır. Makrîzî, Eyyûbî Devleti'nin son sultanı Turan Şah'ın ölümünden sonra Türk asıllı bir cariyeye olmasından ötürü Bahrî Memlûkler tarafından sultan seçilen ve birkaç ay sultanlık makamında oturan Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un Türk asıllı hanımı Şecerüddür'ü (ö.655/1257) Memlûkler Devleti'nin ilk sultanı olarak kabul ederken;¹²⁰ diğer müellifler ise, Şecerüddür ile evlenerek tahta geçen el-Melikü'l-Mu'iz İzzeddin Aybek et-Türkmânî'yi (648-655/1250-1257) Memlûklerin ilk hükümdarı olarak görmektedirler.¹²¹ Aybek, Bahrî Memlûkleri'nin önde gelen liderlerinden olan Aktay'ın kendisi için bir tehdit olduğunu düşündü ve onu Kutuz'un yardımıyla ortadan kaldırarak Bahrî gücünü azaltmak istedi. Bu olaydan sonra Baybars arkadaşlarıyla (hoşdaşları)¹²² birlikte Dimaşk ve Kerek Eyyûbî meliklerinin yanına sığındı.¹²³ Aybek'e sultanlığının yedinci yılında Şecerüddür tarafından suikast düzenlendi.¹²⁴ Daha sonra sultanlığa Aybek'in oğlu olan el-Melikü'l-Mansûr geçti. Ancak iktidar fiilen Seyfeddin Kutuz'un elindeydi. Bu dönemde Moğollar'ın Bağdat'ı ele geçirmesi ile Suriye ve Mısır büyük bir tehditle karşı karşıya kaldı. Kutuz'a göre bu tehlike karşısında güçlü bir kişinin tahtta olması gerekiyordu. Bu yüzden sultanlığa ehil olmadığını düşündüğü el-Melikü'l-Mansûr'u devirdi ve sultanlığa kendisi geçti. Bu sırada Moğollar Suriye'ye saldırıp Halep'i ele geçirdikten sonra Kutuz'a elçi göndererek onu teslim olmaya çağırdı. Buna karşı Kutuz öncü kuvvetlerin kumandanlığını Baybars'ın yaptığı bir ordu hazırladı. Savaşın kazanılması halinde Baybars'a Halep naipliği verileceği vaat edildi. Aynicâlût'ta Moğollar büyük bir hezimete uğratıldı ve savaşın kazanılmasında Baybars büyük rol oynadı (25 Ramazan 658/3 Eylül 1260).¹²⁵ Ayrıca bu zafer Memlûk Devleti için de bir dönüm noktası olurken, yeni kurulan devleti tehdit eden en büyük tehlike durdurulmuş oldu. Burada gösterdiği başarılar sebebiyle Baybars, Kutuz'dan Halep naipliğine tayinini istediye

¹²⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, c. I, s. 459-460.

¹²¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Deveti't-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s.18-19.

¹²² Memlûk Devleti askerî teşkilatında aynı efendinin hizmetinde yetişen memlûkler aynı zamanda sultan veya emirin memlûkleri ile arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu ifade eden kavram. Bkz. İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 73; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, s. 228; Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine*, s. 19; Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 108; Ayaz, F. Yahya, "Hoşdaş", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. EK-I, ss. 562-563, İstanbul 2020, s. 562.

¹²³ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 53-54-55-57; Makrîzî, *es-Sülûk*, c. I, s. 483.

¹²⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, c. I, s. 493.

¹²⁵ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 63-64; Makrîzî, *es-Sülûk*, c. I, s. 490-499-507-517.

de bu isteği kabul edilmedi. Gerek bu isteğini kabul etmemesi gerekse Bahrî Memlûkleri'nin reisi Aktay'ın öldürülmesi işine karışması dolayısıyla Kutuz'a karşı kin besleyen Baybars onun ortadan kaldırılması için bir suikast planı hazırladı. Kutuz'un katli üzerine Sâlihiye'de saltanat otağında toplanan Bahrî Memlûkleri'nin ileri gelenleri Baybars'ı sultan ilân ettiler. Baybars Kahire'ye girip Kal'atü'l-Cebel'e çıkarak el-Melikü'z-Zâhir unvanı ile 17 Zilkade 658/26 Ekim 1260'ta tahta geçti.¹²⁶

Bahrî Memlûkler'in yönetiminde iktidar değişiklikleri tam olarak yerleşmemiştir. Memlûk Sultanları kendi içlerinde saltanat ve otorite sorununu halletmeye çalışmışlardır. Sultan büyük emîrlerin askerî güç kazanarak idareyi ele geçirmesi ile ya da ön planda olan emirlerin seçimi ile belirlenmekteydi. Köle asıllı emîrlerin hoşdaşlık dayanışması gruplar arası rekabete yol açmaktaydı. Bu durumun devlet yönetiminde teşkilatlandırmayı geciktirdiği söylenebilir. Ayrıca Memlûk Devleti, İslam Tarihçiliği açısından en zengin kaynakların olduğu bir dönem olmakla birlikte devletin ilk yılları bazı müesseselerin oluşumu, işleyişi ve bu müesseselere görevlendirilen şahısların tespit edilmesi gibi konularda dönemin kaynaklarında zengin ve kifayetli bilgiye ulaşmak mümkün görünmemektedir.

İki buçuk asır Mısır ve Suriye bölgesinde hüküm süren Memlûkler, devlet teşkilatı bakımından Selçuklu ve Eyyûbîlerin bir devamı olmakla birlikte Fatımîlerden de teşkilat bakımından etkilenmişlerdir. Birçok müessese de olduğu gibi haberleşme ve istihbarat teşkilatı da bu etkinin altındadır. Büyük Selçuklu'dan başlayarak tarihî ve edebî eserlerde haberleşme kurumunun adı ulak olarak geçmektedir. Arapça karşılığı berîd olan söz konusu teşkilat Abbâsî ananesinin etkisiyle Gazneli (351-582/963-1186) ve Delhi Sultanlığı'nda da (602-932/1206-1526) bu isimle kullanılmıştır.¹²⁷

Makrizî'nin *es-Sülûk*'unda Memlûk Devleti Tarihinin ele alındığı bölümde, Baybars Dönemi'ne kadar anlatılan kısımda berîd kelimesi geçmemektedir.. Eserde Baybars Dönemi ile birlikte berîd, berîd atları sıkça yer almaktadır. Söz konusu eserde Bahrîlerin lideri Aktay'ın öldürülmesi üzerine hasekiyyelerinin Kerek'e kaçmasına mukabil Muiz Aybek'in yazdığı mektuba yer verilmektedir. Aybek mektubunda onları insafsızlıkla, vefasızlıkla ve ihanetle suçlamaktadır.¹²⁸ Başka bir mektup da yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Melik Nâsır'a destek olacağını bildirmek üzere Kutuz'un yazdığı mektuptur.¹²⁹

¹²⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, c. I, s. 520.

¹²⁷ Köprülü, Berîd, s. 543.

¹²⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, s. 485.

¹²⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, s. 508.

İbn Şeddâd'ın eserinde yer verilen bir olayda Melik Nâsır¹³⁰ (634-658/1236-1260) Melik Seyfeddîn'in oğlu Melik Emced'i Bahriyye'nin ve onların sığındığı Kerek'in üzerine göndermişti. Melik Emced Kusve'ye indiği zaman Nablus valisine Baybars'ın yakalanması için posta güvercini ile haber göndermişti. Güvercin uçmaktan yorulduğunda tesadüf olarak Baybars'ın yanına kondu. Güvercin kanadındaki bitakayı¹³¹ alıp okuyan Baybars Kerek'ten ayrıldı.¹³²

2.2. Sultan Baybars Dönemi Berîd Teşkilâtı

2.2.1. Sultan Baybars'ın Kişiliği

İyi bir idareci, kudretli bir hükümdar ve cesur bir asker olan Baybars Türk-İslâm târihinin önemli simalarından biridir. Aldığı karar ve yaptığı işlerde dâima ihtiyatlı olmaya özen gösterip, en küçük tedbiri bile almakta ihmalkârlık göstermezdi. Savaşlara bizzat katılıp ön saflarda çarpışır, hiçbir tehlikeden çekinmezdi.¹³³ Fakihleri ve fakirleri sever ve onlara karşı alçak gönüllü davranırdı.¹³⁴ Mısır'dan Şam'a geldiği zaman oradaki şeyhleri ve fakirleri ziyaret edip onlara hürmet gösterirdi. Ehl-i Sünnet mezhebine mensub olan halkının işlerini görmek için ayrı ayrı kadıların başına kâdılıkudât tâyini usûlünü ilk defa o koymuştu. Hükümdar olduğunda herkese karşı adaletli davranmaya özen gösterdi. Ayrıca kendisi hakkında da adaletin gereğinin uygulanmasını isterdi.¹³⁵ Halkına karşı çokça merhametliydi. Ancak zalimlere karşı da bir o kadar acımasızdı. Bununla birlikte birçok defa sözünde durarak düşmanlara iyi davrandığı hatta kendisine karşı isyan edenleri affettiği de görülmekteydi. Bazı zamanlar kıyafet değiştirerek halkın arasına karışır ve inzibatı kontrol ederdi. Müslüman ya da zimmi olsun halka eşit davranırdı. İnsanlara karşı eli açık olup özellikle askerlerine ve kumandanlarına çokça ihsanda bulunurdu ve yapılan iyi işleri karşılıksız bırakmazdı.¹³⁶ Dinî kurallara ve ahlâkî değerlere büyük önem verirdi. İbn Şeddâd, Sultan'ın yaptığı iyi işler arasında namazlarını devamlı

¹³⁰ Eyyûbîlerin Halep ve Dımaşk kolu hükümdarı. Bkz. Tomar, Cengiz, "el-Melikü'n-Nâsır, Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, ss.78-79, Ankara 2004, s. 78.

¹³¹ Posta güvercinlerinin taşıdığı, üzerine haberlerin not edildiği ince varak.

¹³² İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 270.

¹³³ Şeşen, *Baybars Devri*, s. 74.

¹³⁴ Yaltkaya, *Baybars Tarihi*, s. 130; İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 271.

¹³⁵ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 277; Yaltkaya, *Baybars Tarihi*, s. 133.

¹³⁶ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 298; Yaltkaya, *Baybars Tarihi*, s. 142.

kılmasını, hiçbir zaman şarap içmemesini, hacca gitmesini, Allah yolunda cihat etmeyi kendisine borç bilmesini, hastanelere hekim tayin etmesini bildirmektedir.¹³⁷

Özetle Sultan Baybars hayatı, kahramanlığı ve yaptığı savaşları ile adından söz ettirmiş, halk arasında asırlar boyu anılmaya devam etmiştir. *Sîretü'l-Meliki'z-Zahir Baybars* adlı halk destanı da bunun en güzel örneklerinden biridir.¹³⁸

2.2.2. Baybars Döneminde İç ve Dış Siyaset

Baybars başa geçtiğinde Mısır'da güvenliği ve otoritesini sağlamak için ilk olarak iç siyaset ile ilgilendi ve yakın beldelerdeki naip ve emirlere kendisine biat etmeleri için mektup ve elçiler gönderdi.¹³⁹ Herkes Baybars'a biat ederken Haleb Naibi Emir Sancar Halebî ona biat etmedi ve Baybars'ın yanında kendi adının da yer aldığı hutbe okutup, kendi adına para bastırarak sultanlığını ilan etti.¹⁴⁰ Devletin başına yeni geçen Baybars, Sancar'a karşı ordu göndermeyi uygun görmedi ve Dimaşk'a asker gönderip onu hapse attırdı.¹⁴¹ Daha sonraki dönemde Baybars, Sancar'ı affedip eski görevine geri atadı. Bu sırada Eyyubi Hanedanına bağlı Azizi ve Nasiri Memlûkleri Baybars'a isyan etti.¹⁴² Baybars bu isyanı bastırdı. Bunun üzerine Azizi ve Nasiri Memlûkleri, Gazze naibi Şemseddin el-Berlî'nin etrafında toplanarak birlikte isyan ettiler. Baybars büyük bir ordu ile karşılık verdi. Bu ordu karşısında başarılı olamayacağını düşünen el-Berlî pişman olduğunu bildirerek af diledi.¹⁴³ el-Berlî, Baybars tarafından affedilerek eski görevine geri getirildi.

Baybars'ın biat için mektup gönderdiği isimlerden biri de Kerek naibi el-Mugis idi. el-Mugis, Baybars'ın mektubuna cevap vermemişti. Bu yüzden Baybars el-Mugis'in ileride kendisi için tehlike olabileceğini düşünerek onunla mücadele etmeye karar verdi ve askerleriyle üzerine yürüdü. Bu durum karşısında başarılı olamayacağını düşünen el-Mugis teslim olacağını bildirdi ve Baybars ile aralarında bir anlaşma yapıldı.

Bu dönemde Baybars'ın yapmış olduğu en önemli faaliyetlerden biri de halifeliği Mısır'a taşımasıdır. 1258 yılında Bağdat Moğollar tarafından işgal edildi ve şehir yakılıp yıkıldı. Halife

¹³⁷ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 299; Yaltkaya, *Baybars Tarihi*, s. 142-143.

¹³⁸ Şeşen, *Baybars Devri*, s. 77.

¹³⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 521; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 71.

¹⁴⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 521-522; Şeşen, *Sultan Baybars*, s. 29-30.

¹⁴¹ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 526.

¹⁴² Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 522.

¹⁴³ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 537; el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, II, s. 122.

Mustasım Billâh (648-655/1250-1257) ve ailesi de kılıçtan geçirildi. Bundan dolayı İslam dünyası halifesiz kaldı.¹⁴⁴ Bununla birlikte Abbâsî hanedanından olan Ebu'l-Kasım Ahmed adında biri Moğolların katliamından kaçarak Irak'ın batısında bulunan Arap kabilelerinin yanına sığındı. 1261 yılında Ebu'l-Kasım Ahmed Baybars'a bir mektup göndererek Mısır'a Baybars'ın yanına gelmek istediğini bildirdi. Baybars, Kahire'ye gelen Ebu'l-Kasım Ahmed'i devlet erkanı ve halk ile birlikte bir törenle karşıladı. Bu törene Kahire'de bulunan İslâm dini mensuplarının yanında diğer din mensupları da katıldı. Burada Ebu'l-Kasım Ahmed halife ilan edildi. Başta Baybars olmak üzere orada bulunan herkes halifeye biat etti.¹⁴⁵ Daha sonra halife, Baybars'a kılıç kuşatarak saltanat menşuru verdi ve bütün İslâm beldelerinin ve fethedilecek yerlerin idaresini ona verdiğini açıkladı. Baybars, hutbelerde halifenin adının söylenmesini ve basılan paralara halifenin adının da yazılmasını emretti. Baybars'ın halifeden onay almasıyla Memlûk Devleti'nin Müslümanların gözünde saygınlığı arttı. Ayrıca İslâm hukuku açısından Memlûk Sultanlığı meşruluk kazandı. Bir zaman sonra halife Ebu'l-Kasım Ahmed Bağdat'a gitmek istedi; ancak Moğollar tarafından saldırıya uğrayarak öldürüldü. Baybars öldürülen halifenin yerine yine Abbâsî soyundan gelen Ebu'l-Abbâs Ahmed'i Mısır'a çağırarak onu halife ilan etti ve herkes ona biat etti. Mısır Abbâsî halifelerinin ikincisi olan bu halife de devlet yönetimini tümüyle Baybars'a teslim etti. Baybars bu halifenin Bağdat'a gitmesine izin vermedi.¹⁴⁶ Ayrıca Baybars tarafından yetkileri sınırlanan Mısır'daki halifeler devlet siyasetine müdahale etmediler.

Baybars kendisine yapılan isyanları bastırdı ve tehlikeli gördüğü rakiplerini ortadan kaldırarak kısa zamanda içteki otoriteyi sağladı.¹⁴⁷ Bununla birlikte Baybars'ın halifeliği Mısır'da yeniden tesis etmesiyle bu makam Memlûklere geçmiş oldu. Bunun sayesinde Memlûkler'in İslam dünyasındaki etkinliği arttı.

Baybars, ülke içindeki problemleri halledip, otoritesini güçlendirdikten sonra diğer devletlerle olan ilişkileri üzerine yoğunlaştı. Baybars, devleti dış tehlikelerden korumak için birtakım faaliyetlerde bulundu. Öncelikle orduyu düzenledi. Sonra dost olan devletlerle ittifak yapma girişimlerinde bulundu. Moğollara karşı Altın Orda ile ittifak yaparak İran'dan

¹⁴⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 529.

¹⁴⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 528-529-530; el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti 'z-Zamân*, II, s. 123-124.

¹⁴⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 530.

¹⁴⁷ Çalık, Gülay, *Sultan Baybars ve Haçlılarla Mücadelesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 34.

gelebilecek tehlikeye karşı önlem aldı. Suriye'deki Haçlılara karşı Bizans ve Frenkler ile anlaştı.

Baybars devlet başkanlığı döneminde genel olarak Moğollar, Ermeniler ve Haçlılar ile mücadele etti. Moğollara karşı alınan başarılar sayesinde onların Mısır ve Suriye'yi ele geçirmeleri engellendi. Ermeniler ile yapılan savaşlar sayesinde Ermeni Krallığı zayıflatıldı. Baybars Haçlılara karşı da sürekli bir mücadele halinde oldu. Başta Antakya olmak üzere birçok şehri ele geçirdi. Onları tamamen yok edemese de güçlerini büyük ölçüde zayıflattı.

Baybars, başına geçtiği devleti başarı ile uyguladığı iç ve dış siyaseti sayesinde sağlam bir yapıya kavuşturdu. Böylece Memlûk Devleti'nin, dönemin güçlü devletlerinden birisi olması yolunda büyük hizmet etti.

Silverstein'in "Suriye'nin hatta Mısır'ın Memlûkler tarafından alınması şüphe götürmez bir şekilde askeri idi. Tıpkı Selâhaddîn Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) ülkesini işgal eden düşmana karşı cihad yürütme niyetiyle Suriye'ye (isteksiz) girdiği gibi ilk Memlûkler de Haçlılar ve Moğollara karşı cihad gerekçesine başvurarak Mısır ve Suriye üzerindeki varlıklarının kontrollerini haklı çıkarmışlardır."¹⁴⁸ şeklinde ileri sürdüğü görüş kanaatimizce tartışmaya açık bir durumdur. İslam âleminin o dönemdeki durumu düşünüldüğünde Selâhaddîn Eyyûbî ve Baybars'ın cihad niyeti taşıdığı düşünülebilir. Ancak güvenliğin tehdit edildiği, sınırların ihlal edildiği bir ortamda elbette karşı mücadele verileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Baybars'ın ülke içinde ve dışında yürüttüğü siyasî ve diplomatik faaliyetlerine, ulaştığımız kaynaklarda geniş bir şekilde yer verilmektedir. Kaynaklarda görülmektedir ki bu siyasetin başarıya ulaşmasında berîd sisteminin büyük bir etkisi vardır.

2.2.3. Baybars Döneminde Berîd Teşkilâtı

Kıpçak'tan Mısır'a, köle pazarından sultanlığa uzanan kariyerine birçok askerî ve idârî başarı sığdıran el-Melikü'z-Zâhir Baybars, Memlûk Devleti'nin sultanı olmuş ve güçlü bir devlet inşa etmiştir. Baybars Memlûk devlet yönetiminin başına geçmeden önce de devletin birçok kademesinde görev almış, idareye dair hususlarda tecrübe kazanmış, en önemlisi bulunduğu bölgeyi her yönden tahlil etme imkânı bulmuştu. Hükmettiği topraklar, sultanlığından önce olduğu gibi sonrasında da Moğol ve Haçlı tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Baybars öncelikle merkezî otoriteyi sağladı ve devleti güvence altına aldı. Daha sonra dikkatini

¹⁴⁸ Silverstein, *Postal Systems*, s. 168.

Haçlılar üzerine yoğunlaştırdı. Aynı şekilde 1259-1260 yılındaki Moğol istilâsı da Baybars'ın dış politikasını şekillendirdi. Sultanın tehlikenin büyüklüğünün farkında olması devamlı kuşku içinde olmasını gerektirdi. Dahası, Baybars olası Moğol-Haçlı ittifakını dikkate alarak buna engel olacak bir strateji geliştirmenin yollarını aradı. Söz konusu stratejinin en önemli ayağı düşmanın her halinden haberdar olmayı sağlayan muhabere ve istihbarattı. Bu durum sağlam bir askerî sistem ve güçlü teşkilâtlar oluşturmayı gerekli kıldı. Ayrıca memlûk yönetimi sultanın özel muhafız birliğinin oluşturduğu bir yapıda olduğu için müesseseler de bu minvalde teşkilatlandı.

Bir taraftan Hicaz, Şam, Mısır gibi önemli bölgelerin hâkimiyetini elinde bulundurması, diğer taraftan güçlü düşmanlara karşı savaşlarda askerî istihbarat ihtiyacının ortaya çıkması, resmî bir iletişim sisteminin kurulmasını Baybars için gerekli hale getirmiştir. İletişim sisteminin aktif şekilde işleyebilmesi için birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştu. Genişleyen toprakların daha iyi yönetilebilmesi için yeni vilayetleri tekrar organize etti. Bu bölgelere bir naib, bir vezir, bir kadı ve bir inşa kâtibi atadı. İbn Fazlullah el-Ömerî eserinde inşa kâtibinin amcası olduğunu ifade etmektedir. Amca Şerafüddîn Ebu Muhammed Abdülvehhâb yeni görevine gitmeden önce Sultan'a gelerek talimat istedi. Sultan, bir durum vuku bulduğunda onun hakkında en hızlı şekilde ve sık sık bilgi almak istediğini, özellikle - Moğollar ve Frenkler (Haçlılar) arasındaki hareketliliğe dair- dile getirerek şöyle söyledi: “Senden bir rapor almadan ne bir sabah ne de bir gece geçirmek zorunda kalmayayım.” İbn Fazlullah el-Ömerî'nin amcası Sultan'a, Halifeler Dönemi'nde bu hizmetin devlet postası tarafından yapıldığını hatırlattı ve onu yeniden inşa etmeyi teklif etti. Baybars bu teklifi kabul etti ve devlet postasını kurmakla onu görevlendirdi. O, postayı “İslâm'ın kesilemeyen kanatları ve bu kanatların kesilemeyen ucu, zirvesi” olarak nitelendirir.¹⁴⁹

Baybars'ın, saltanatı zamanında yaptığı önemli işlerin arasında Berîd Teşkilatı'nı kurması yer alır ve o bu alanda birtakım düzenlemeler ve yenilikler gerçekleştirmiştir. Bu kısımda Baybars dönemindeki Berîd Teşkilatı'nın yapısı ve özelliklerinden bahsedilecektir.

2.2.3.1. Berîd Teşkilâtının Teşekkülü

Baybars zamanında, Memlûk sınırları dâhilindeki mevcut ulaşım ağı, askerî ihtiyaçların önemine bağlı olarak bakıma ve imara muhtaçtı. Bundan başka Sultan'ın en kısa zamanda haber

¹⁴⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 196, 198-201; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 380.

alabilmesi için de, ulaşım ağının gayet düzenli olması gerekliydi. Bu sebepten dolayı Baybars, öncelikli olarak Haçlılar ile yapılan savaşlar neticesinde özellikle Suriye bölgesinde tahrip edilmiş posta merkezlerini düzenledi. Ülkenin her tarafından özellikle Şam bölgesinden yolları, saltanat merkezi Kahire'ye bağladı.¹⁵⁰ Baybars, posta yollarını kalıcı hale getirdi. Berîd, Sultanın emrinde bir devlet kurumu olduğu için postanın istihbarat işlerini himayesindeki en güvenilir kişilerden, hususî askeri olarak görevlendirdiği *Hâssekiyyeden* seçmekteydi.¹⁵¹ *Hâssekiyye*, sultanın muhafız birlikleri, tek başına olduğu zamanlarda bile sultanın çevresinde olan büyük prestije sahip maiyetiydi.¹⁵² Sultana koşulsuz bağlılıkları istihbarat ve haberleşmenin akışı konusunda güven sağlamıştır. Berîd teşkilâtının işlerini ve görevlerini kendi maiyetindeki askerî grupla kısıtlaması sistemin süvarili bir sistem olmasının önünü açmıştır.¹⁵³

Baybars döneminde istihbaratın hızlı bir şekilde iletilmesi için, belirlenen yollar üzerinde, atların ve habercilerin değiştirilebileceği posta istasyonları düzenli bir şekilde kuruldu.¹⁵⁴ Baybars idaresi altındaki posta sistemi tüm askerî amaçların üstünde hizmet verdiği için rotalar ve berîd istasyonları ticaret yolları ile karıştırılmadı. Yani her berîd istasyonu ticaret yollarıyla bağlantılı değildi; ama posta yollarıyla bağlantılıydı.¹⁵⁵ Bu durum özellikle Moğollar tarafından sistematik olarak tahrip edilmiş, Fırat'a giden Kuzeydoğu Suriye'nin geniş ovaları için geçerliydi. Sultan Baybars bu bölgenin onarımını büyük bir titizlikle yaparak yeniden işler hale getirdi.

Sınırlardaki bölgeler ve çevre vilayetlerle hızlı haberleşmeyi temin için Kahire'de merkezi Kal'atü'l-Cebel olan bir teşkilât kurdu. Böylece Kahire'den Şam'a dört günde, Kahire'den Halep'e beş günde ulaşabilen bir ağ tesis etti. Cuma günü dâhil olmak üzere haftada iki gün merkeze haberler gelmekteydi. Aynı şekilde Kahire'den de civar bölgelere haberler ulaşmaktaydı.¹⁵⁶ Haberler Bîre ve Sis'ten hareketin yedinci gününde Ayntab ve Rum'dan hareketin onuncu gününde Mısır'a ulaşmaktaydı. Mısır bölgesinde ise haberler Kus'tan üç günde İskenderiye'den bir günde merkeze gelmekteydi. Hâkimiyetinde bulunan memleketin bir

¹⁵⁰ el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, III, s. 255; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 95.

¹⁵¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 119; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, s. 228.

¹⁵² Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine*, s.19-20.

¹⁵³ Silverstein, *Postal Systems*, s. 169.

¹⁵⁴ el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, III, s. 255; Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 527.

¹⁵⁵ Köprülü, *Berîd*, s. 547.

¹⁵⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 190; Makrizî, *el-Hutat*, I, s. 633; Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 527.

ucu Halep diğer ucu Nûbe tarafına uzanmaktaydı ve bu memleketlerden sabah akşam malumat almaktaydı.¹⁵⁷ Farklı mesafelerden süratli bir şekilde merkeze geliyor, merkezden çevre vilayetlere süratli bir şekilde ulaşıyordu, sistem muntazam işler hale gelmişti. Buna örnek vermek gerekir ise; 671 senesi 5 Muharrem'de Sultan Dimaşk'a girdi ve Moğolların hareketlendiği ile ilgili güvenilir haberler geldi. Ayın altısının gecesinde mâiyetindeki Emîr Beysarı, Emîr Akkuş Rûmî, Cermek Silahdâr, Cermek Nâsırî, Sungur Elfî Silahdâr ve Berîd Komutanı Alâmeddîn Şukayr ile berîd atlarına atlayarak Dimaşk'tan çıktılar. 13 Muharrem Cumartesi günü Kal'atü'l-Cebel'e ulaştılar.¹⁵⁸ Dimaşk'tan Kahire'ye yedi günde ulaştıkları görülmektedir.

Sultan Baybars Şam bölgesindeki işlerin, kalelerin ve devlet mülklerinin kontrolünü süratli işleyen muhabere sistemi ile tertipliyordu. Kendisi Kahire'deyken Şam ve Halep'in tamamında atama yapabilirdi, görevden azledebilirdi. Şam, Halep ve kıyı bölgelerinin yanı sıra Frenk topraklarının istihbaratına ulaşmak Sultan için güç değildi.¹⁵⁹ Buna misal olarak ise 662 Safer ayında Hıms sahibi Melik Eşref Mücahid vefat edince Sultanın bu beyliği merkeze bağlaması, bunun üzerine 17 Safer'de berîd haberinin ulaştırılması ve bu bölgeye Bedreddin Bilik el-Alâî'nin Sultan tarafından naib olarak atanması verilebilir. Aynı tarihte Cemâleddin Necîbî'den gelen haberle Cemaleddin el-Câkî Harran'a atandı, Rakka'ya da bir emîr âhur tayin oldu.¹⁶⁰

Baybars'ın bu göreve verdiği önemi tüm posta görevlilerinin getirdiği gönderileri huzurunda okutması ve bunlara cevap yazılması için boş sayfalar getirilmesini istemesi göstermektedir. Dahası eğer posta gün doğumunda ulaşırsa üç saat içerisinde onu bir cevap ile gönderirdi. Bu, Baybars'ın sürekli takip ettiği bir prensibiydi. Ehemmiyetli olsun olmasın her postanın cevabını verirdi. Postanın cevabını yemek yemek üzereyse de yatmaktaysa da ve hatta hamamda ise de bir an geri bırakmazdı.¹⁶¹ Mektubu getiren elçi önce onu okuyordu, cevabın ve imzanın ardında mektubun gönderilmesini beklemek zorundaydı. Bu bekleme sırasında diğer devlet işleri gecikse de durum değişmezdi. Hükümdarlığı sırasında posta hizmetine harcadıkları neredeyse devlet hazinesine eşitti.¹⁶² Şam'dan gelen bir postacı Sultan'dan üç yüz dirhem,

¹⁵⁷ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 313.

¹⁵⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, II, s. 71.

¹⁵⁹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 95.

¹⁶⁰ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 186-187.

¹⁶¹ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 312-313.

¹⁶² İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 95.

Halep'ten gelen dört yüz dirhem almaktaydı.¹⁶³ Aynı şekilde berîd görevlisi Şam'a yöneldiği zaman ince varak bir kâğıda devâdâr: “Allah onların yardımlarını çoğaltsın. Şam'a gitti.” diye bir not ve “Bu saatte, bu ayda, bu senede, bu kadar yedek atla, bu yöne yola çıktı.” şeklinde kayıt tutmaktaydı. Ayrıca yol tarifi yapılmaktaydı. Deniz tarafına, güney yöne ya da başka farklı bir yöne gittiğinde aynı işlem uygulanmamaktaydı.¹⁶⁴ Makrizî'nin berîde yaklaşımı “Mısır'ın başkentinden Dımaşk'a giden yol” başlığı altında verilmektedir.¹⁶⁵ Bu doğrultuda Baybars berîdinin önemli bölgelerle sınırlı olduğu görülmektedir. Kalkaşendî ve İbn Fazlullah el-Ömerî eserlerinde berîd yollarının arasında Hicaz yollarını nakletseler de posta ve istihbarat çalışmalarının o bölgelerde aynı yoğunlukta işlemediği görülmektedir.

Berîd görevlileri merkezden yola çıkmadan önce avuç içi büyüklüğünde bakır tabletler (levhalar) sarı renkli bir fularla onların boynuna bağlanmaktaydı. Söz konusu işlem herhangi bir ihaneti önlemek adına devâdâra aitti. Tabletten birinci yüzünde sultanın lâkâbı yazmaktaydı. Ayrıca bu tabletler görevlilerin kolayca tanınabilmeleri için önemliydi. Kalkaşendî, kendi döneminde tabletlerin artık fularlarla birlikte kullanılmadığından bahsetmektedir. Kalkaşendî'ye göre berîd tabletleri eski uygulamaların halen geçerli olduğu uzak şehirlere yolculukta kullanılmaktaydı.¹⁶⁶

Posta yolları üzerine kurulan istasyonlarda kendilerinin ve bineklerinin ihtiyaç duyduğu her şey temin edilmekteydi. Bu istasyonlarda verilen hizmet yalnızca resmî görevliler içindi.¹⁶⁷ Çünkü muhabere hizmeti sadece devlete aitti. Baybars sık sık tebdil kıyafet çıkar, haberleşmenin işleyişini denetlerdi. Söz konusu sebeple uğradığı bir posta istasyonunda yedek binek talebi, resmî emir olmadığı için reddedilince çok sevinmişti.¹⁶⁸ Sultan Baybars döneminde berîd kullanımının resmî görevlerde seyahat edenlerle sınırlı olması onu farklı kıldı. Aynı zamanda güvercin postası ve işaret kulelerini de fonksiyonel bir şekilde sisteme dâhil etti. Ülke sınırlarını tehdit eden bir durum, bir baskın hissedildiğinde işaret kuleleri ile gerekli istasyonlara sinyal veriliyordu. Duruma göre posta güvercinleri devreye girerek haberi kısa mesajlarla iletliyordu. Gereken bölgelerde atlı postacılar sisteme dâhil oluyor ve haberler merkeze en kısa sürede ulaştırılıyordu. Böylece posta güvercinleri ve işaret kuleleri ile

¹⁶³ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 313.

¹⁶⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 116.

¹⁶⁵ Makrizî, *el-Hutat*, I, s. 633.

¹⁶⁶ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 115-116.

¹⁶⁷ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 115.

¹⁶⁸ Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 230.

desteklenen atlı haberleşme devletin tüm askerî sistemlerini ve siyasî bağlantılarını merkezîleştiren daha eksiksiz bir organizasyon haline geldi. Dahası berîd teşkilâtı, güvercin direkleri ve işaret kulelerinin kurulması sayesinde devletteki tüm hayatî noktalar başkente düzenli ve genel itibarı ile hızlı bir şekilde bağlanmıştı. Dolayısıyla Baybars mükemmel işleyen bir berîd teşkilâtı kurmuştu.

Baybars döneminde berîd müessesesinin idaresi divan-ı inşa verilmiştir.¹⁶⁹ Müessese temellenirken önceki Müslüman devletlerden ve çeşitli sebeplerle ilişki kurduğu Moğollardan istifade edildiği söylenebilir. Burada Abbâsî teşkilâtından, Moğol yamından etkilendiği veya ayrıldığı noktaların neler olduğu ele alınmaya çalışılacaktır.

Memlük muhabere sisteminin Moğol yamından¹⁷⁰ etkilendiğini savunanlar olduğu gibi Abbâsî berîdini örnek aldığı iddia edenler de vardır. Moğol yamından etkilendiğini belirtenlerin temel dayanağı ilk dönem Memlüklerin defaatle Moğol askerî ve idarî kültürüne maruz kaldığı ve bazı askerî teknikleri (ki bunlardan birisi de posta sistemidir) benimsediği düşüncesine dayanmaktadır.¹⁷¹ Mesela Moğol muhabere sistemindeki *paizalar*¹⁷² Memlük berîd sisteminde *berîd tabletleri* olarak isimlendiriliyordu. Posta görevlileri yola çıkmadan önce sarı bir fulara asılmış bakır tabletleri boyunlarına takıyorlardı. Bu levhalar onların yol boyunca istasyonlardan devlet hizmeti almalarını sağlıyordu. Moğol paizasında olduğu gibi tablet, istasyon amirine taşıyıcısının resmî görevli olduğunu gösteriyordu. Diğer yandan Memlük tamamıyla farklıdır. Mesela yam sistemlerinde giderek daha fazla “kāsıd” kullanan Moğolların tam aksine Memlükler yalnızca posta yollarının engellendiği ya da pratik olmadığı durumlarda atlı postanın yerine “kāsıd” kullanmaktadır.¹⁷³ Bu durum yam sisteminde giderek daha fazla koşucu kullanan Moğollar’ın aksine Memlüklerin sadece posta yollarının engellendiği ya da pratik olmadığı durumlarda berîdlerinde koşucuları (Kussâd) kullandıklarını açıklamaktadır.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Köprülü, *Berîd*, II, s. 541-549.

¹⁷⁰ Moğol Posta Sistemi. Bkz. Silverstein, *Postal Systems*, s. 141-164.

¹⁷¹ Silverstein, *Postal Systems*, s. 165.

¹⁷² Reşidüddîn’in *Câmiü’l-Tevârih*’inde “Hükümdar tarafından verilen îtimad levhası”, “hükümranlığı elinde bulunduran kişinin (kaanın) otoritesiyle hareket ettiklerinin kanıtı olarak kağana ait bir yazı taşıyan levha” şeklinde geçtiği nakledilmektedir. Moğol yamına (posta sistemine) ait bir kavramdır. Bkz. Meriç, Sinan, *XIII. Yüzyıl Moğol Posta Teşkilâtı (Yam)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019, s. 41.

¹⁷³ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’sâ*, IV, s. 126.

¹⁷⁴ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’sâ*, I, s. 126.

Memlûkler bir dizi siyasî ve idarî geleneğin varisleriydi ki bunlar en az Moğol etkisi kadar güçlü olan ve birçoğu Mısır ve Suriye yönetimi ile alakalı olan miraslardı.¹⁷⁵ Nitekim daha önce de aktardığımız gibi İbn Fazlullah el-Ömerî, Sultan Baybars'ın emriyle kurulan sistemin Abbâsîler örnek alınarak kurulduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶ Bu bağlamda Silverstein; Abbâsîleri karakterize eden siyah cübbeler ve sarıkları Baybars yönetiminin Memlûk törenlerinde kullanması, Haremeyn'i himaye etmesi ve en önemlisi Kahire'de Abbâsî halifeliğini kurması gibi durumların İslâmî anlamda meşruiyet kazanmak adına oldukça önemli olduğunu belirtir. Ardından Silverstein; tüm bu uygulamaların ne yaptığını iyi bilen “gaspçılar” tarafından durumu meşrulaştırmaya hizmet ettiğini savunur. Silverstein Abbâsî berîdinin Baybars'ın berîdini kurmadan çok önce işlevini yitirdiğinden ötürü böyle bir geçişin olamayacağını, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin bu konuda propaganda yaptığını savunmaktadır.¹⁷⁷ Siyasette dengelerini kuran, uluslararası diplomaside stratejisini oluşturan Baybars'a ve maiyetine yönelik bu ifadenin sağlıklı olmadığı, Baybars ve görevlileri için kullanılan ifadelerin ciddi bir hakikate tekabül etmediği kanaatini taşıdığımızı belirtmemiz gerekir. Abbâsî Devleti ömrünü tamamlamış olsa bile muasır devletlerin etkileşimleri sürebilir. İslâmî gelenekten gelen birçok unsur Selçuklu-Eyyûbî vasıtası ile Memlûklere taşınmıştır. Ayrıca birçok müessesede olduğu gibi Baybars, berîd teşkilâtını da devralmış; fakat zamanının şartlarına ve siyasî pozisyonlarına göre devletin karakterine uyacak şekilde idareye yerleştirmiştir.

Memlûk berîdinin Abbâsî berîdiyle benzer olduğu yönleri olduğu gibi ondan ayrılan yanları da vardı. Memlûk berîdi Abbâsî berîdinden birkaç önemli açıdan farklıydı. Abbâsî Devleti toprakları farklı yapıda coğrafi bölgelerden oluşmaktaydı, aynı zamanda posta istasyonları ve ticaret yolları birbirine paralel inşâ edilmişti. Hatta Memlûklerle ortak olan coğrafyalarda posta yolları dikkatle incelendiğinde Abbâsî-Memlûk posta ağlarının farklı şekil aldığı görülmektedir¹⁷⁸.

Memlûk berîdi ordunun bir parçası olması hasebiyle Abbâsî berîdinden ayrılmaktadır. Abbâsî berîdinde başkentte hilafet divânında atama yapıldı.¹⁷⁹ Görevlinin orduya mensubiyetine bakılmazdı, görevli merkezî idarenin güvenini kazanmış kimselerden seçilirdi. Bu uygulamanın muhabere sistemi sorumluluğunun komutanlardan ziyâde devlet idarecilerine

¹⁷⁵ Silverstein, *Postal Systems*, s. 165.

¹⁷⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 196; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 380.

¹⁷⁷ Silverstein, *Postal Systems*, s. 169.

¹⁷⁸ Karşılaştırmak için bkz. Ek 3 ve Ek 5.

¹⁷⁹ Köprülü, *Berîd*, s. 543.

verildiği Bizans-Sâsânî yönetiminin bir yansıması olduğu düşünülebilir. Söz konusu durumun aksine Baybars, berîd teşkilâtının kontrolünü, sultan ve devlet adamları arasındaki ana iletişim kanalını temsil eden, büyük emîrlardan seçilen, askerî bir mevki olan devâdâra emanet etti.¹⁸⁰ Devâdâr sultanın etrafındaki kimseler arasında en güvenilir üye olduğu için sultan nişanlarını taşıyan tüm resmî belgelerden sorumluydu, bunlar berîd yazışmalarını da kapsamaktaydı.¹⁸¹

Abbâsî berîdinde merkezde bulunan ve yönetimi oluşturan divanlar merkezin çevre valiliklerle ilgili olup biten işlerini, büyük memurların hal ve hareketlerini teftiş ederek merkeze bildirmek üzere kurulan hususî divanlardı.¹⁸² Dış istihbarattan ziyâde iç gözetimle meşguldü. Baybars dönemi Memlûk berîdine bakıldığında Moğollar ve Haçlılar ile sınır komşusu olan ve sınır ihlallerine karşı her zaman hazırlıklı olması gereken bir yönetim görülmektedir. Bu bağlamda Baybars dönemi berîdinin dış istihbarata ziyadesiyle yoğunlaştığı söylenebilir. Bu sebeple Baybars, Mısır ve Suriye arasında berîdi yeniden düzenleyerek süratli hale getirdi. Söz konusu teşkilâtı kurmak zorundaydı; çünkü ancak bu şekilde Moğol saldırılarından haberdar olabilir ve müdahalede bulunabilirdi.¹⁸³ Dolayısıyla Memlûk berîdinin kurulmasının askerî tehditlere bir cevap niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Abbâsîlerin divan el-berîdi, Memlûklerin ise berîd el-mansuru¹⁸⁴ vardı.

Berîd sisteminin finansmanlarına bakıldığında ayırt edici farklar görülmektedir. Hem Abbâsî hem de Moğol posta sistemleri devlet tarafından finanse edilse de birtakım özel vergiler ve talepler söz konusuydu. Buna karşın Memlûk berîdi devlet tarafından finanse edilen bir kurum olarak tasarlanmıştı. Makrizî, “Baybars berîdi kurarken tamamlanıncaya kadar çok büyük miktarda para harcamıştır” diye nakletmektedir.¹⁸⁵ Güvercin postası ve işaret kulelerinin giderleri de Sultan tarafından ödenmekteydi. Baybars berîdinin pratik bir işlevinin olmasının yanında maliyeti de vardı.

Abbâsî hilafetinde memleketin her tarafına yayılmış muazzam yollara ve bu yollar üzerine asayiş ve emniyeti sağlamak üzere inşâ edilmiş posta istasyonlarına ihtiyaç vardı. Bu yollar üzerinde büyük bir ticaret mevcuttu. Yollar yalnız devlet postası için değil kalabalık

¹⁸⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 190; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, s. 115.

¹⁸¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, s. 115; IV, s. 19, 38.

¹⁸² Köprülü, *Berîd*, s. 543.

¹⁸³ Kanat, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, ss. 31-45, İzmir 2001, s. 33-34.

¹⁸⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, 116.

¹⁸⁵ Makrizî, *el-Hutat*, I, s. 633.

ticaret kervanları için de muntazam hale getirilmişti. Yollar ticaret ve haberleşmenin dışında saraya eşya nakli ve resmî görevlilerin bir yerden bir yere ulaştırılması hususunda da kullanılmaktaydı.¹⁸⁶ Memlûk berîdinde ise bu uygulama kesinlikle önemli bölgeler ve insanlarla sınırlıydı. Ülkedeki posta ağı Mısır-Şam hattında yoğunlaşmıştı. Posta istasyonlarını da resmî görevliler dışında kimse kullanamazdı.

2.2.3.2. Siyasi Yapısı

Bulundukları coğrafyanın siyasî sorunları, kuruluş yıllarından itibaren devam eden savaşlar Memlûk Devleti için berîd teşkilâtını hayatî bir müessese haline getirmiştir. Berîd, öncelikle hızlı bir bilgi servisi olarak sultanın özel kullanımı için kurulmuştu. Ticarî ve ekonomik çıkarlarla hiçbir ortak yanı yoktu. Münhasıran askerî ve idarî bir karaktere sahipti.

Her şeyden önce Sultan, ordunun başkomutanı ve devlet başkanı olarak tüm düşman hareketlerinden haber edilmesini talep etti, bu durumda Moğol ve Haçlı devletlerinin tüm hareketlerinden haberdar olmak istiyordu. Diğer taraftan Baybars'ın emirlerinin imparatorluğun her yerine hızlı bir şekilde iletilmesi icap ediyordu. Emîrleri ve diğer devlet memurlarını kendi ikametgâhına geri çağırması ve diplomatik heyetlere eşlik etmesi gerekiyordu. Her şeyin de ötesinde yıkıcı hareketlerin tüm tehlikeleri hakkında bilgilendirilmek istiyordu. Bunların hepsi devlet başkanının bilgi ve kararları için tamamıyla siyasî işlerdi.¹⁸⁷

2.2.3.3. Finansman Kanalları

Memlûklerde devlet ekonomisi büyük ölçüde toprağa bağlıydı. Toprağın mülkiyeti devlete aitti ve en kıymetli araziler sultan, emirler ile iktâlî askerlerin elindeydi.¹⁸⁸ Kuruluşundan itibaren siyasî ve askerî alandaki muvaffakiyetler ülke ekonomisini zenginleştirmiş, bu süreçte oluşan sermaye çeşitli sanayi kollarının gelişmesini sağlamıştır. Silah tersanelerinden gemi inşasına, maden işlemeciliğine kadar birçok alanda iç ve dış pazara cevap verecek konuma gelmiştir. Ayrıca Moğol istilâsından kaynaklı özellikle kuzey bölgelerin, Irak coğrafyasının yıkıma uğraması güvenliği tehdit ettiği için ticaret yollarının

¹⁸⁶ Köprülü, *Berîd*, s. 543.

¹⁸⁷ Dvornik, *Origins of Intelligence Services*, s. 228.

¹⁸⁸ Ayaz, *Memlûkler*, s. 109.

yönü Memlûklerin topraklarına kaymıştır. Bu sebeple iç ve dış ticaret canlanmış, ülkede birçok yer doğu-batı yönlü mühim merkezler haline gelmiştir.¹⁸⁹

Ekonomik büyümeye oldukça önem veren Baybars ticaretin gelişmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Bu anlamda Avrupa devletleri ile ticari ilişkiler kurmuş ve karşılıklı elçi teatisinde bulunmuştur.¹⁹⁰ Her fırsatta gerek ülke içinde gerek dışında tüccarları korumak için tedbirler almıştır. Bir grup tüccar Mısır'a gitmek üzere yola çıktıklarında Sis civarından geçmekteydi. Sis hükümdarı tüccarları tutuklayarak durumu Abaka'ya bildirdi, Abaka da tüccarların kendisine sevk olunmasını istedi. Tüccarların yanında bulunan kölelerden biri Halep'e kaçtı ve durumu posta ile Baybars'a yazdı. Altı gün sonra haberi alan Baybars'ın Sis hükümdarına yazdığı mektup yine altı günde ulaştı. Mektupta "Bunların bir dirhemlik mallarına bir taarruz vuku bulduğu takdirde bunun bedelinin alınacağı" bildiriliyordu. Tehdidi alan Sis hükümdarının tüccarları serbest bıraktığı ve onlar adına Abaka'ya birçok mal verdiği bildirilmektedir.¹⁹¹

Baybars geniş ufuklu siyaseti ile bir yandan uluslararası arenada diplomasiyi dengede tutmayı başarmış bir yandan da askerî ve idarî teşkilâtın intizamında büyük başarılar sağlamıştır. Mütemadiyen süren savaşlarda kazanılan zaferlerden elde edilen ganimetler de en az ticaret ve düzenli idarî sistem kadar devlet hazinesini dolduruyordu. Baybars yeni ve güçlü bir ordu vücuda getirdi. Memlûk Devleti kurulmadan önce emirlikler etrafında çok başlı devam eden yönetimi merkeziyetçi bir yapıya kavuşturdu. Bütün ülkeyi düzenli bir yol ağı ile Kahire'ye bağladı. Uzun zamandır savaş ve istilâlar ile tahrip olan yol ve köprüleri yaptırdı. Memleketin her tarafından haber alabilmek için muhtelif yerlere posta istasyonları inşa ettirdi. Berîd sisteminin en güzel şekilde uygulanması için hiçbir masraftan kaçınmadı. Bu teşkilât büyük masraflara mal olmakla birlikte güçlü bir yönetimin oluşabilmesi için ilk şarttı.¹⁹² İbn Abdüzzâhir, Baybars'ın hayatını kaleme aldığı eserinde hükümdarlığı sırasında posta hizmetine yaptığı harcamanın neredeyse devlet hazinesine eşit olduğunu ifade etmektedir.¹⁹³ Makrîzî de Baybars'ın berîdin oluşum sürecinden tamamlanıncaya kadar çok miktarda harcama yaptığını ifade eder.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Ayaz, *Memlûkler*, s. 110-111.

¹⁹⁰ Özbek, Süleyman, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, s. 176.

¹⁹¹ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 306-307; el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti 'z-Zamân*, III, s. 254.

¹⁹² Köprülü, *Baybars*, s. 360-361.

¹⁹³ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 95.

¹⁹⁴ Makrîzî, *el-Hitât*, I, s. 633.

Baybars dönemi berîd sisteminin finansmanı üç şarta dayanıyordu. Birincisi berîd düzenli askerî istihbarat sağlayarak ve başka alanlarda hizmet vererek mâliyetini haklı çıkarmıştı. İkincisi berîdin sadece önemli işlerde mühimmat kullanması sağlanarak sistemin mâliyeti minimumda tutuldu ki posta istasyonları ve güzergâhların tüccarların ve kervanların ihtiyaçlarına cevap vermiyor olması kurumun amacına aykırı hizmet etmesini engellemiştir. Üçüncü olarak muhabere ve istihbarat hizmetleri için özel bir maaş gerekli olmayan güvenilir askerî rütbede memlûkler kullanılarak posta çalışanlarını destekleme maliyeti azaltılmıştır.¹⁹⁵

2.2.3.4. İşleyişi

Memlûk devlet yönetimini, idareyi kendi tekelinde bulunduran, en önemli görevleri kendileri üstlenen askerî sınıf oluşturmaktaydı. Özellikle kuruluş yılları askerî gücün zirvede olduğu, Moğollar ve Haçlılar ile mütemadiyen süren savaşlarda muvaffakiyetler elde edildiği, hâkimiyetin yerleştirilmesi için gayret edildiği bir dönemdir.¹⁹⁶ Bu askerî otorite Memlûk ordusunun bel kemiğini oluşturmaktaydı, sultanın muhafız birlikleri ve seçilmiş maiyetiydi. Memlûk Devleti'nin gerçek anlamda kurucusu sayılan Baybars da Salih Eyyûbî liderliğindeyken yoldaşları (*Hoşdaş*) onun saltanatı boyunca önemli bir siyasî etken olmuş, onlarla ilişkilerini korumaya yönelik bir politika izlemiştir. Memlûklerdeki bu askerî yapının berîdin teşkilatlanmasına da yansdığı görülmektedir.

Makrîzî'nin görüşlerine başvurursak berîdin sorunsuz bir şekilde işlediğini varsaymak mümkündür. O bu konuda şöyle söylemektedir “Suriye yolları iyi döşenmişti. Her berîd istasyonunda erzak, hayvan yemi ve seyahat edenlerin ihtiyaç duyabileceği her şey bulunurdu. Yollardaki kusursuz güvenlik sebebiyle bir kadın Kahire'den Suriye'ye -yürüyerek ya da binekle- ne bir erzak ne de bir su taşımaksızın tek başına seyahat edebiliyordu.”¹⁹⁷ Silverstein'e göre onun burada verdiği kadın örneği geleneği eleştirmemek adınadır. Bu kadının niçin berîdin altyapısından faydalanma hakkının olduğu açık değildir. Memlûklerde kadınların resmî posta görevlisi olması mümkündür. Ancak buradaki genel nokta berîdin yetkin bir şekilde uygulandığıdır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Silverstein, *Postal Systems*, s. 182.

¹⁹⁶ Ayaz, F. Yahya, “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, s. 45, ss. 45-94, Adana 2007.

¹⁹⁷ Makrîzî, *el-Hitât*, I, s. 633.

¹⁹⁸ Silverstein, *Postal Systems*, s. 174.

Memlûk devlet teşkilâtında muhaberat işleri üç yolla muntazam şekilde işlemekteydi. Birincisinde haber alma at ve hecin develeri ile sağlanmaktaydı. İkinci olarak acil haberleşmeler için posta güvercinleri ile havadan iletişim sağlanıyordu.¹⁹⁹ Yine muhaberede üçüncü yol, ani gelebilecek baskın ve saldırılara karşı işaret kulelerinin (menavir) kullanılmasıydı.²⁰⁰

Berîdin karasal bir iletişim aracı olarak Baybars'a çekici gelmesini sağlayacak iki önemli sebep vardı. Bu sebeplerden ilki berîdin doğasında "atlılar" olması, özellikle at üzerinde kurulmuş bir sistem olmasıydı. Baybars sistemindeki berîd askerî bir kurumdu, ordunun bir parçasıydı. Genel itibariyle memlûk askerlerin avantajı komutanına olan koşulsuz bağlılıklarıdır. IX. yüzyıldan itibaren Türk Memlûkler, İslam dünyasının geleneksel piyade temelli ordularının yerini alan süvari temelli ordulara temel insan gücünü sağlamıştır. Böylece Baybars berîd teşkilâtının işlerini ve görevlerini bu güvendiği kölemen askerlerle kısıtlayarak sistemin süvarili bir sistem olmasını sağlamıştır. Başka bir ifadeyle süvarili posta sistemi Memlûk sultanları ve onların tebaaları için doğal bir kurumdu.

Baybars tarafından benimsenen berîd teşkilâtının uygulama düzeyinde özellikle yararlı olduğu görülmektedir. Posta güvercinleri ve işaret kuleleri karayolu berîdinin tamamlayıcısı olmuştur. İstihbaratın toplanması ve iletilmesi için raporların hızlı bir şekilde gelmesi istendiğinde bu üç önemli saç ayağı devreye girmektedir. Sultan Baybars 663 yılı Muharrem ayında, Kahire'nin çıkışına ava çıktığı sırada Moğolların Birecik'i kuşattığı haberini aldı. Bedreddin Bilik el-Haznedar'ı berîd görevlisi şeklinde Şam'a yollayarak Şam ordusunun Birecik'e yardıma gitmesini emretti. Yine aralıklarla güçlü emirlerin komutasında süvari birliklerini Birecik'e yönlendirdi. Sultan Gazze'ye vardığında Moğollar'ın on yedi mancınık diktiği, Memlûk askerlerininse müdafaaya devam ettiğini haber veren mektuplar geldi. Konuyu sadece Kalavun ve Şemseddin Sungur'a bildirdi. İzzeddin Ugan ve Arap emîri İsâ b. Mühenna Birecik'e varmışlardı. 26 Rebiülahir'de Sultan hamamdayken Şam naibinden mektup geldi, Sultan hamam kıyafeti ile mektubun hemen okunmasını emretti. Mektupta Hama yöneticisi el-Melik el-Mansur'un, İzzettin Ugan'ın ordusuyla birlikte Birecik'e girdiği, bunun üzerine Moğolların mancınıkları terk edip gemileri batırarak şehirden uzaklaştıkları yazıyordu. Bu mektup Birecik-Hama-Dımaşk-Yübna güzergâhında dört günde sultana ulaşmıştı. Birecik'ten Hama'ya, Hama'dan Dımaşk'a güvercin postası ile Dımaşk'tan Yübna'ya berîd görevlisi

¹⁹⁹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 389-394.

²⁰⁰ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 398.

vasıtası ile ulaşmıştı. Yine Sultan haberi aldıktan sonra devâdârını mektuptaki bilgileri Kalavun ve Şemseddin Sungur el-Rûmî'ye bildirmek üzere Kahire'ye yolladı.²⁰¹

Memlûk öncesi dönemde de varlığını sürdüren güvercin postası Baybars'ın organizasyonu ile daha etkili hale gelmiştir. Aynı şey istihbaratın sadece askerî amaçlara hizmet eden parçası olan işaret kuleleri için de geçerliydi. İşaret kuleleri olası Moğol istilâları ve askerî harekâtlar için kullanılıyordu. Her iki sistem de atlı posta ile ilişkililiydi ve tamamen sultanın emrindeydi.

Memlûk berîd teşkilâtı vasıtasıyla askeri istihbarat ve emirler, siyasî ve diplomatik yazışmalar, sultanın gönderdiği ve sultana gelen elçiler, posta ağını kullanarak seyahat eden resmi görevliler ve bunlara ek olarak iç siyasi karışıklıklar da rapor edilirdi. Memlûk ordusunun muhabere nizâmına bakıldığında memleketin her yanından gelen askerî haberlerin öğrenilmesi, seferin başlaması-hazırlığı haberleri, resmî belge ve münasebetlerin gönderilmesi (atama-mersum-taklid-emân-azl) gibi birçok mesele berîd vasıtası ile duyurulmaktaydı.

Memlûk askerî muhabere nizamında memleketin her yanından askerî istihbarat Sultan hangi bölgede olursa olsun berîd vasıtasıyla taşınıyordu. Sultan Baybars 673 (1275) Şevval ayında Frenklerin elinde bulunan Kusayr Kalesi'ne Seyfeddîn Devâdâr ve silahdarlarından bir grubu, kaleyi zapt etmenin yollarını aramak üzere gönderdi. Seyfeddîn Devâdâr ve arkadaşları, Kusayr'a iltica için gelmiş gibi yapıp kalenin yöneticisi Guillaume ile görüştüler. Guillaume'yi tutuklayıp sultana getirdiler ve baskı yaparak Frenklerin kaleyi teslimi hususunda mektup yazdırdılar. Frenkler emri dinlemediler. Yaklaşık bir yıllık bir aradan sonra Seyfeddî Balaban er-Rûmî Devâdâr kumandasında giden yeni kuvvetler Kusayr'ı ele geçirdiler. Devâdâra görev verdiği sırada Sultan, Ermeni hududunu geçmiş, Antakya Demirköprü'de konaklıyordu. Merkezde olmasa bile gereken görev dağılımı ve haberleşme gerçekleşmekteydi.²⁰²

Memlûk askerî muhaberatında resmî belgeler berîd ile gönderiliyordu. İsmailîlerden bir grup, Meyneka ve Kehf kalelerine saldırmış ve halkı rahatsız etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan Baybars'a mektup yazarak kalelerinin teslim edilmesi için yardım istediler. Sultan bir naib yolladı ve kaleleri teslim etmelerini ve bunun karşılığında kendilerine Mısır'dan arazi vereceğini söyledi. Kale halkı yerleşmeye karar verdikten sonra Emîr Seyfeddîn Devâdâr neticeyi Sultan'a bildirmek üzere bir memur ve yanında yöre halkı tarafından seçilmiş elçileri gönderdi. Heyet Mısır'a geldiğinde Sultan, memura hil'at giydirdi ve kale halkının gönderdiği

²⁰¹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 222-224.

²⁰² İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 443.

kimselere eman kâğıtları ile Mısır'dan vereceği araziye ait “menşur”²⁰³ verdi.²⁰⁴ 661 (m. 1263) yılı Cemaziyelâhirde Akka yakınlarına konuşlandı ve birkaç gün art arda saldırıda bulundu. Gecesinde vezirini, inşa kâtiplerini, derc kâtiplerini, ordu kâtiplerini bir araya getirerek bir gecede elli altı tebşirnâme yazdırdı ve dört bir yana dağıttı. Sabahında da büyük emirlere menşur, sancak, tabılhane, at, hil’at dağıttı.²⁰⁵

Sultan tahta çıkınca iyi ilişkiler kurmak istediği hükümdarlara mektuplar yollamıştır. Aynı şekilde Sultan Baybars ile arasını hoş tutmak isteyen ülkeler de devamlı surette elçiler göndermiştir.

Berîd vasıtası ile civar beldelerin durumları merkeze rapor edilmekteydi. Sultan Baybars, Dimaşk kadısı ve Beytû’l-mâl vekiline gönderdiği mektupla Kayseriyye bölgesi ile ilgili tutulan raporları, yapılan teftiş ve araştırmaların sonuçlarını talep etti.²⁰⁶

Sonuç itibarıyla Baybars döneminde kullanılan posta sistemleri birbirinin tamamlayıcısı olarak kullanılmıştır. İstihbaratın toplanması ve iletilmesi için raporların hızlı bir şekilde gelmesi istendiğinde bu sistemlerin dönüşümlü olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.2.3.5. Görevlileri

Sultan Baybars’ın yönetimde yaptığı en mühim yeniliklerden biri daha önce mevcut olan idâri vazifelere emir ve askerlerini yerleştirmesidir. Postanın istihbarat işlerini yürüten kişileri himayesindeki en güvenilir kişilerden seçmekteydi.²⁰⁷

Memlûkler döneminde posta ve istihbarat işleri ile ilgilenen bir divan yoktu. Divân-ı İnşa devletin posta ve istihbarat işlerini de yürütmekteydi. Posta görevlilerinin getirdiği haberleri “Devâdâr” ve “Emîr-i candar” beraber açıp sultana arz ederlerdi.

2.2.3.5.1. Devâdâr

Abbâsî Halifeleri ve Selçuklu iktidarlarında sultanın divit ve hokkasını taşımakla görevli sivil memurlardı. Sultan Baybars bu makama memlûkleri yerleştirmiş ve vazifesini

²⁰³Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belge.

²⁰⁴ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 60; İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, II, (çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 21.

²⁰⁵ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü’z-zâhir*, s. 161; Şeşen, Ramazan, *Baybars Devri*, s. 105.

²⁰⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, s. 21.

²⁰⁷ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’şâ*, I, s. 119.

genişletmiştir.²⁰⁸ Sultan Baybars devâdârlık örneğinde olduğu gibi birçok devlet kurumunu, inşasını başlattığı idârî yapıya dâhil etmiş, yönetimin işleyişine uygun hale getirerek yeni bir vasıf kazandırmıştır.

Baybars kendi berîd teşkilâtının kontrolünü, sultan ve onun devlet adamları arasındaki ana iletişim kanallarını temsil eden erbâbü's-süyûf için ayrılmış askerî bir pozisyon olan devâdâra emanet etti. Zamanla sayısı artan devâdârların başında bulunan kimseye ed-devâdârü'l-kebîr adı verilmekteydi.²⁰⁹ Devâdârın sultanın yazdığı mektup ve fermanları göndermek, ona gelen yazıları başka görevliler ile beraber sultana sunmak, sultan ile görüşmek isteyenler için gerekli müsaadeyi almak gibi vazifeleri vardı.²¹⁰ Devâdâr sultanın etrafındaki en güvenilir üyelerden olduğu için sultanın nişanlarını taşıyan tüm belgelerden sorumluydu ki bunlar berîdin yazışmalarını da kapsamaktaydı.

Baybars devrinde berîd kurumunun tüm işleri devâdârın kontrolündeydi. Devâdâr, posta görevlisini güvenilir kişilerden seçmekteydi, yine berîd görevlilerinin boynuna gümüş levhayı bir fular yardımıyla o asmaktaydı. Özellikle Şam yönüne gidecek görevlilere ince yaprak bir varakta devâdâr; “Allah onların yardımlarını çoğaltsın” diye başlayan nota gittiği yönü, yanına aldığı at sayısını (yedek atlarla birlikte), çıktığı yılı, günü ve saati yazmaktaydı. Ancak Şam yönü dışında deniz yönüne, güney yönüne ya da başka herhangi bir yöne gidecekse ayrılan varakta bu konuyla ilgili bilgi verilmezdi. Yine “Allah onların yardımcısı olsun” ibaresi bulunmaz, tarih atılmazdı.²¹¹ Bu durum Şam yönüne giden ve gelen haberlerin taşıdığı hayatî öneme binaen alınmış bir tedbir olabilir. Aynı zamanda berîdin asıl kullanım alanının ülkenin askerî pozisyonundan dolayı Mısır-Şam üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir.

İbn Şeddâd devâdârın görevleri arasında “Başka ülkelerin hükümdarlarından gelen gizli mektupları okumak ve bunlara cevap yazmak ve sultan, sultanın vezirleri ile kâtipler arasında aracılık yapmayı” bildirmektedir. Baybars’a ilk defa devâdâr olanlar arasında Seyfeddîn Balaban er-Rumî, Emir Hüsameddîn Laçin Aydemir, İzzettin Aydemir ez-Zâhirî’nin isimleri geçmektedir. Bu kişilerden başka Baybars’ın beyliğinde devâdârı olan Emir İzzeddîn Aybek de vardı ve dâhilî devâdârdı.²¹²

²⁰⁸ Uzunköprülü, *Medhal*, s. 298-299; s. 356-358; Ayalon, *Memlük Ordusu Üzerine Araştırmalar*, s. 99.

²⁰⁹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, IV, s. 19.

²¹⁰ Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 28.

²¹¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 114-115.

²¹² İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 242.

Sultan Baybars, 673 yılı Muharrem ayında İlhanlı Devleti (1256/1353) Hükümdarı Abaka'nın (663-680/1265-1282) harekete geçtiği haberini alınca maiyetiyle Kahire'den Şam'a hareket etti. Sultanın şehirde bulunmadığı günlerde idareye devâdârı Seyfeddîn ed-Devâdâr bakmıştı. Sultan gerektiğinde resmî işlerde kullanmak üzere imzalı evraklar bırakmıştı.²¹³ Devâdârın Sultan merkezden ayrıldığı anda zaman zaman yerine geçtiğini görmekteyiz.

Sultan Baybars 666 tarihinde Trablus Kontluğuna düzenlediği seferde ordugâhını Hısn el-Ekrid'e kurunca çevre hükümdarlar gelerek bağlılıklarını bildirdiler. İsmailîlerin lideri Şeyhü'l-cebel Sahib Necmeddîn el-Meşğarânî Sultanın yanına gelmedi ve elçi göndererek yıllık verginin azaltılmasını istedi. Sultan, Necmeddîn el-Meşğarânî'yi azletti. Mısyaf Kalesi'ni ele geçirince Necmeddîn oğluyla birlikte teslim oldu ve vergi vermeyi kabul etti. Sultan daha sonra Necmeddîn el-Meşğarânî'nin Frenklerle mektuplaştığını öğrendi. Mektup yollayarak kalelerin teslimini istedi. Necmeddîn el-Meşğarânî'nin oğlu Şemseddîn, Kulayt Kalesi kendisine verilirse diğer kaleleri teslim edeceğini söyledi. Sultan bu isteği kabul etti ve Alâmeddîn Sencer el-Devâdâr'ı Hıms Kadısı ile birlikte ona gönderdi. Anlaşmaya varıldığı halde kale halkıyla gizlice anlaşılan Şemseddîn başkaldırdı. Sultan bu kez yeni bir mektupla Alâmeddîn Sencer ed-Devâdâr'ı, berîd idaresi kumandanı Alâmeddîn Şukayr ile birlikte Kehf Kalesi'ne gönderdi.²¹⁴ Sultan Baybars iki durumda da devâdârını birincide yanında kadı ile ikinci seferde posta idare kumandanı olduğu halde elçi olarak göndermektedir.

İbn Tağrıberdî'nin naklettiğine göre; Baybars zamanında çok itimad ettiği bir devâdârı ile inşâ kâtibine bir mersum yazdırır; fakat yazıdaki sayılar anlaşılmayınca mersum tekrar geri gönderilir. Güç durumda kalan kâtip devâdârın söylediklerini olduğu gibi yazdığını ifade edince Sultan Baybars, sultan adına kaleme alınacak yazıların direk sultan tarafından yazdırılması için her sultanın bir "sır kâtibi" olması gerektiğini söyler; ancak bu işi hayata geçiremeden vefat eder. Bu olaya şahit olan Seyfeddin Kalavun kendi saltanatı döneminde bir "sır kâtibi" görevlendirir.²¹⁵

Kalkaşendî'nin İbn Fazlullah el-Ömerî'den naklettiğine göre; devâdâr, sultandan hiçbir şeyi gizlememeliydi, sultanın aleyhinde bile olsa durum böyle olmalıydı. Yeni birini göreve getirme, mal taksimi, maaşlar, borçlar, atılması gereken yasal imzalar tüm bu işleri sultana

²¹³ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 420-421.

²¹⁴ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 393-394.

²¹⁵ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü 'z-zâhire*, s. 296; Ayaz, F. Yahya, "Sır Kâtibi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, s. 116, ss. 116-117, İstanbul 2009; Ayaz, *Memlükler Döneminde Vezirlik*, s. 47-48.

danışıp istişare etmeden yapmamalı, yapacağı her işte atacağı her adımda sultanın izzet ve şerefini düşünerek hareket etmeliydi.²¹⁶

2.2.3.5.2. Elçiler

Türkçe “el, il, kavim, devlet, hükümlanlık, sulh” sözünün –çı-çi eki alarak genişletilmiş halidir. Eski zamanlardan itibaren bu söz “haber getirici” “hükümdarın resmî habercisi” “elçi, sefir” manalarında kullanılmıştır.²¹⁷ Tarihi İlkçağ’a kadar uzanan “elçilik” kurumu, zamanla güçlü bir gelenek halini almış ve hukukî statü kazanmıştır.²¹⁸

Berîd görevlileri olarak Sultandan aşağıda kim varsa vazifeye getirilirken büyük bir titizlik gösterilmekteydi. Özellikle devleti ve sultanı temsil eden elçiler dili iyi kullanan, güzel konuşma yeteneğine sahip aynı zamanda iyi birer dinleyici olan ve verdiği cevaplara delil getiren kimseler arasından seçilmekteydi. Kalkaşendî bu durumu “Bir insanın aklı, mesajı ancak onun elçisi ile tanınır.” şeklindeki deyişle ifade etmektedir.²¹⁹

Memlükler devrinde Mısır’ın stratejik konumundan dolayı hem Müslüman hem Hristiyan ülkelerle siyasî, ticarî münasebetler karşılıklı elçi teatisine yol açmıştır. Sultan Baybars tahta çıktığında elçi ve mektup gönderdiği ülkelerin başında Altın Orda Hanlığının (640-908/1241-1502) devlet başkanı Berke Han (654-664/1256-1266) bulunuyordu. Sultan 659/1261 tarihinde ona elçiler göndermiş, Hülâgü’ye (654-663/1256-1265) karşı birlik olmaya davet etmişti.

Moğol istilalarından kaynaklı tahrip olan bölgelerde yol güvenliğinin azalması ticaret yollarını Akdeniz-Kızıldeniz istikametine çevirmiş, bu istikametın Uzakdoğu’dan gelen ticarî faaliyetlerin güzergâhında bulunması ticareti canlandırmıştı.²²⁰ Nitekim Sultan Baybars ziraat ve ticaretin gelişmesine çok önem verdi. Sevakın ve Nubya’yı himayesine alarak Baharat Yolu’nun emniyetini sağladı. Böylece Akdeniz-Kızıldeniz-Hind Okyanusu deniz ticaret yolu güvenli hale geldi. Bu mevzuda Habeşistan ve Yemen Rasulileri ile işbirliği yaptı. Moğolların Birecik kuşatmasından geri çekildikleri haberi gelmesine rağmen Humus’a geçen Sultan Baybars Moğolların tarumar edilmesiyle ilgili kuvvetli haberler gelmesi üzerine Cemaziyelâhirenin son günü Dımaşk’a vardı. 18 Recep’te Kahire’ye ulaştı. Oğlu el-melik el-

²¹⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 104, 188-189-190.

²¹⁷ Mansuroğlu, Mecdud, “Elçi”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, IV, s. 231, Eskişehir 2001.

²¹⁸ İpşirli, Mehmet, “Elçi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, s. 3, ss. 3-15, İstanbul 1995.

²¹⁹ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’şâ*, I, s. 116.

²²⁰ İpşirli, *Elçi*, III, s. 3-15.

Said tarafından Birket el-Cüb'te altlarında has ahırdan çıkarılmış atlar üzerinde karşılandı. Karşılama ekibinde Yemen hükümdarının, Altınorda Hanı Mengütemür'ün, Cenovalıların, Yemen Rasuli Sultanı'nın, Bizans İmparatoru'nun, el-Melik Muzaffer'in, Alphons de Seville'nin, Alanların elçileri hazır bulunmuştu.²²¹ İbn Şeddâd yaklaşık yirmi beş elçinin bulunduğu ve İslam Devletleri hükümdarlarında görülmemiş bir debdebeli karşılamadan bahsetmektedir.²²²

Memlük Devletine gönderilen elçi heyetleri devletin azametinin ve istikrarlılığının bir yansıması olarak gösterişli törenlerle karşılanırdı. Elçilerin ikame edeceği yerler, sultanın huzuruna getirilen hediyelerin sunulması için özel görevliler bulunmaktaydı.

2.2.3.5.3. Yaya Postası (Kāsıd)

Kāsıd, Memlük Devleti'nde sultanın emriyle Kâtibü's-sır tarafından görevlendirilmekteydi. Atlı berîdlerin yoluna devam edemeyeceği, düşman engeline takıldığı, yolların atların yürüyüş şartlarına uymadığı durumlarda devreye giren bu görev tecrübe edilmemiş kimselere verilmezdi.²²³ Bu kişiler düşman şiddetine alışık, gayet hızlı koşan, atik gençler içinden seçilmekteydi. Aynı zamanda birtakım mahrem işlere şahit olacaklarından ötürü itimad edilen, güvenilir kişiler olmasına özen gösterilirdi. Habercilerin güvenilir ve dürüst olmalarından ayrı zeki, sezgileri yüksek aynı zamanda uzun yol şartlarına dayanıklı, zorlu tabiat şartlarına alışık olmaları gerekmektedir.²²⁴

Aynı belgeden iki veya daha fazla yazılır, her bir belge farklı kāsıda teslim edilirdi. Olası düşman baskınına karşı genellikle geceleyin yola devam ederler, gündüzleri münasip bir yerde buluşmak üzere işbirliği yapıp saklanarak geçirirlerdi. Yürürken anayolları kullanmaz, daha ıssız yolları tercih ederlerdi. Gece kimsenin onları fark etmemeleri için yürürlerken aralarında bir ok atışı uzaklık bulunurdu. Tıpkı güvercin burçlarında haber getiren bir güvercinin kanadındaki “batika”nın diğer güvercine teslim edilmesi gibi kāsıdlar da yoruldukları vakit görevi diğer bir kāsıda devrederdi.²²⁵

İbn Esir'den nakledildiğine göre 330 yılından sonra Muizüddeve b. Büveyh (ö.356/967) Bağdat'ta bulunduğu sırada İsfahan'daki kardeşi Rüknüddeve b. Büveyh'e (ö.366/976) en son

²²¹ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 127-128.

²²² İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 127-128; Yaltkaya, *Baypars Tarihi*, s. 60-61.

²²³ Merçil, Erdoğan, “Peyk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, s. 263, ss. 262-263, İstanbul 2007.

²²⁴ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 442.

²²⁵ Kalkaşendî, *Şubhu 'l-A'şâ*, I, s. 127.

haberleri iletmek için iki kāsıd görevlendirmişti. İbn Esir'e göre ilk kāsıd kullanan Muizüddeve'dir. İsimleri Fadl ve Mer'uş olan bu görevlilerden biri sünnî diğeri şîî idi. İki kāsıd günde kırk fersah yol yürüyorlardı.²²⁶

662 senesinde Sultan Baybars'a kāsıdlar gelerek Moğol casusları haber vermişlerdir.²²⁷

Memlüklerde sultanın mâiyetinin önünde refakat eden iki kāsıd bulunurdu. Kalkaşendî, Timur'dan kaçan Ahmet b Üveys'in ez-Zâhir Berkuk'un huzuruna geldiği vakit sultanın önünde kāsıdların yürüdüğünü ifade etmektedir.²²⁸

2.2.3.5.4. Casuslar

Casusluk (el-cevâsis ve el-uyûn) devletin ve sultanın en sağlam ve en önemli mesnetlerinden biridir. Nizamülmülk, "Her tarafa tüccarlar, seyyâhlar, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vukû bulur veya zuhûr ederse, zamanında çaresine bakılması için işittikleri her şeyi haber vermelidirler." diyerek casusluk hareketlerinin önemini ve hassasiyetini vurgulamaktadır.²²⁹

Kalkaşendî, casusu (el-cevâsis) memleketin ve hükümdarın en sağlam ve en ehemmiyetli mesneti olarak nitelendirirken, casusluğun elçilik ve berîd görevinden daha mühim olduğunu vurgulamaktadır. Zira elçiler hem dost hem düşmana gider; fakat casuslar yalnızca düşmana gönderilir ve haline dair herhangi bir durum anlaşırsa sonu ölümle bitebilir.

Kalkaşendî'den hareketle casuslukta aranan birtakım şartlar bulunmaktadır. Sözüne itimad edilen güvenilir bir kimse olmalı, şüphe gösteren zanda bulunan bir kimsenin casuslukla işi olmaz. Feraset sahibi olmalı, düşmanın durumunu konuşmadan sezen, muhakeme gücü kuvvetli, dâhî olmalı. Mükemmel biçimde hilebaz, uyanık olmalı, düzen ve entrikayla her ortama girebilmeli; hatta akli ve dehası ile muradına ulaşmalıdır. Yol bilgisi güçlü olmalı, yolculuk şartlarına dayanıklı olmalıdır. Görevlendirildiği ülkelerin kültürüne, alışkanlıklarına vâkıf olmalı, bölgeler hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Aynı zamanda gittiği memleketin diline de hâkim olmalıdır. Sabırlı olmalı, başına gelebilecek herhangi bir sorunda hükümdarı, vatani hakkında açık vermemelidir. Açık vermemek için de kendisi ile ilgili her akıbete hazır olmalıdır. Sevgi ve affetme duyguları kuvvetli olmalı, vazife başındayken karşı tarafın gönlünü

²²⁶ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 126.

²²⁷ en-Nüveyrî, Ahmed b Abdülvehhab, *Nihâyetü'ereb fi funûni'edeb*, XXX, s. 60-61, I-XXX, (nşr. Muhammed Ali Beydavi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2004.

²²⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 127.

²²⁹ Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, T.T.K., Ankara 2013, s. 53.

almalı, nasihatlerinde ikna edici olmalıdır.²³⁰ Kalkaşendî bu işi yapacak kimselerin sabır, cesaret gibi hasletler göz önünde bulundurularak çocukluktan yetiştirildiğini nakletmektedir.²³¹

Casus bağlı olduğu hükümdara başarısız bir durumla gelirse kötü muamele edilmemeli, bir sonraki görevinde muvaffakiyet sağlayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.²³² Aynı hükümdara çalışan iki casus birbirini tanımamalı, birbirlerinden haberdar olmamalıdır. Dış mihraklardan güvenilir haber almak isteyen bir hükümdar birbirini tanımayan ve birbirinden haberi olmayan iki ya da daha fazla casusu aynı memlekete gönderebilir.²³³

662 senesi Cemâziyel-âhirde Sultan Baybars önceden Hülâgû'nun (663/1265) karargâhına casuslar yollamıştı. Bu casuslar, Moğollara ait iki casusun Mısır topraklarına girdiğini haber ettiler. Casuslar Sis'e oradan Akka'ya geçerek gemiyle Dimyat'a hareket ettiler, yakalandılar ve sultanın huzuruna getirildiler. Casusların üzerinde Hülâgû tarafından Atabeg Aktay'a yazılmış bir mektup çıktı. Sultan Aybek'i huzuruna çağırıp durumu sordu. O da bu olayla ilgisi olmadığını söyledi.²³⁴ Hülâgû'nun, Sultan ve Aybek'in arasını bozmak için bu mektubu göndermesi olasıdır.

Kalkaşendî iyi bir devlet başkanının casusun getirdiği kötü haberlere mutlu olması gerektiğini bildirmektedir. Çünkü bu haberlere göre idarenin, ordunun alacağı vaziyet belirlenmektedir. Bu yüzden kötü haberle gelen casusa hediyeler takdim edilir.²³⁵

Memlüklerde, her dönemde her güçlü devlette olması gerektiği üzere casusluk faaliyetleri vardı. Baybars'ın ülke içinde halk arasında bilgi toplayan casusları olduğu gibi diğer ülkelerde de casusları vardı. İbn Şeddâd, Baybars'ın hayatını kaleme aldığı eserde "el-Melik ez-Zâhir'in memleketine sığınmış olan Moğollar'ın güvenilir kimselerinden işittiğime göre Abaka kendi meclisinde el-Melik ez-Zâhir'e karşı lakırdı söyleyenleri susturur ve bu lakırdıların kendisinin kulağına gitmesinden korkardı."²³⁶ şeklinde aktarmaktadır. Yine aynı eserde İbn Şeddâd; "Baybars her çeşit toplanmaları yasaklamış ve korkulu kişilerin üzerine 'gözcüler' görevlendirmiş ve bu 'gözcüler'i dahi bir başka gözcü ile teftiş ettirmiştir. Bu yüzden herkes

²³⁰ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 123-124.

²³¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 124.

²³² Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 125.

²³³ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 125.

²³⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, II, s. 6-7; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, s. 60-61; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 195.

²³⁵ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, I, s. 126.

²³⁶ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 307.

birbirinden ve hatta anne-babasından şüphe duyardı ve evlerindeyken bile evin duvarlarının sultana haber vermesinden çekinirlerdi.” diye nakletmektedir.²³⁷

2.2.3.5.5. Diğer Görevliler

Baybars Dönemi berîd teşkilâtında üç koldan (kara postası, güvercin postası, işaret kuleleri) hizmet verdiği için büyük görevlilerin yanında zincirleme bir şekilde görev dağılımı vardı. Devamlı çalışan bu ağda her görevlinin ortaya koyduğu çaba önemliydi; çünkü bu sistemdeki görevler birbirine bağlıydı. Görevlerden biri aksadığında haberleşme ve istihbaratın sekteye uğraması muhtemeldi. Bu bağlamda yukarıda anlatılan görevlilerden başka birtakım görevliler de bulunmaktadır.²³⁸

Emir-i Âhur el-Berîd el-Mansur “emîr-i âhur divanı”nda görevlilerin aldığı atları, atların alındığı tarihle birlikte kaydeder ve bir dosyada saklardı.²³⁹ Posta görevine çıkarılacak olan hayvanların kontrolü ve kaydı bu hayvanların berîd harici kullanımını engellemede önemliydi. Bu uygulamanın, berîd atlarını kullananların resmî görevlilerle sınırlı kalmasını sağlamada etkin bir rol oynadığı söylenebilir

Baybars posta görevlileri için istasyonların bulunduğu posta rotalarını kurdu. Burada önceki sistemlerde yer alan katır ve develerin aksine körpe atlar, hem posta görevlileri hem de taşıyıcılar için gerekli ihtiyaçlar sağlanmaktaydı. İstasyonlar posta görevlilerinin trafiğini kayıt altına alan *istasyon yöneticileri* ve *seyisler* tarafından yönetilmekteydi. Kahire’deki kaleye yerleşen posta görevlileri *mukaddim el-berîdiyye* tarafından göreve gönderilmekteydi.²⁴⁰

Mısır’da Kal’atü’l-Cebel’den Asvan, İskenderiyye, Kus, Dimyat, Fırat yönlerinde berîd istasyonları bulunurdu. Bu istasyonlarda *Sevvâkîn* adı verilen hizmetliler yer alırdı. Atandıkları yerlere teşkilât vasıtası ile giden memurların sevki hizmetinde bulunurlardı.²⁴¹ Aynı zamanda posta atlarına yönleri öğretir, yolculuk boyunca onların bakımını yapardı.²⁴²

Baybars döneminde olası Moğol saldırılarına karşı hareketliliğin gündüzleri dumanla, geceleri ateş ile bildirildiği bilinmektedir. “Menâvir” adı verilen işaret kulelerinde

²³⁷ İbn Şeddâd, *Târîh*, s. 308.

²³⁸ Emîr-i Candar ve Divân-ı İnşa Kâtibi’ne “Anahatlarıyla Memlûk Devleti Teşkilatı” başlığında yer verilmesi münasebetiyle bu görevliler bu başlıkta tekrardan ele alınmayacaktır.

²³⁹ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’şâ*, I, s. 116.

²⁴⁰ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’şâ*, I, s. 114.

²⁴¹ Köprülü, *Berîd*, s. 542.

²⁴² Makrîzî, *el-Hıtat*, I, s. 419.

deyâdib/debâdib ve *nazzâre* denilen görevliler bulunurdu. Etrafı devamlı olarak dikkatli bir şekilde gözleyen bu kişiler belirli bir maaş (cevâmik) alırlardı.²⁴³

Güvercin burçlarının bulunduğu merkezlerde haber akışını sağlamak için görevliler, güvercinlerin bakımını üstlenen hizmetliler bulunurdu. Posta güvercini burca indiği vakit sadece *el-berrâc* adı verilen görevliler teslim alırdı. Aralıklarla iki güvercin aynı haberi taşırdı. Güvercin bir burçtan başka bir burca ulaştığında güvercindeki mektubu alıp diğer güvercine aktarırdı ve haber yerine varana kadar devam ederdi. Berrâc güvercinin üzerindeki *bitaka* adı verilen mektupla devâdâra getirir, devâdâr da sultana arz ederdi.²⁴⁴

2.2.3.6. Kullanılan Araçlar

Haberleşme faaliyetleri asırlar boyunca farklı aşamalardan geçmiş, sürekli gelişmiş ve çeşitli araçlar kullanılarak muhabere ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte insanlar deve, at ve güvercin gibi hayvanları da haberleşme işine dâhil etmişlerdir. Her toplum kendi ihtiyaç ve stratejisine göre bir muhaberat sistemi düzenleyerek kendine özgü bir veya birden fazla iletişim metodu kullanmıştır.²⁴⁵ Tehlike oluşturabilecek durumlarda tedbirli olmak üzere posta hayvanlarından daha hızlı olarak posta güvercinleri kullanılmıştır. Aynı zamanda posta güvercinlerinden daha hızlı iletişim sağlanan işaret kulelerinden de faydalanılmıştır.

2.2.3.6.1. Posta Binekleri

Tarih boyunca Türkler için büyük öneme sahip olan at, Memlûkler için bazen başlı başına bir savaş aracı, bazen de ordunun nakliye, muhabere ve ulaşım aracı olarak kullanılmıştır. Memlûkler devrinde at bakımı, at terbiyesi ve at hastalıkları, tedavi yolları, atların huyları, cinsleri üzerine Arapça'dan Kıpçak diline çevrilmiş eserler mevcuttur.²⁴⁶ Orta Asya Kıpçak'tan gelen Baybars için de at kültürü önemliydi. Berîdin karasal iletişim ayağında atların olması memlûklerin at üzerindeki savaşçı karakterlerine de uygundu.

²⁴³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 259; Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 191.

²⁴⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-Âşâ*, c. I, s. 118- 119.

²⁴⁵ Özbek, Süleyman, "Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 23, s. 20, ss. 19-44, Ankara 2018.

²⁴⁶ Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 369; Özgür, Can, *Baydaratü'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmence Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzlaşması (Türkmenceleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

İbn Fazlullah el-Ömerî *et-Ta'rif*'te posta atlarının fizikî özelliklerini şöyle anlatır: “Yanakları ince, gözleri yuvalarından çıkacak irilikte, gözbebeği demir gibi, ağzı ve çene kemikleri oldukça geniş, kulakları keskin, ön omuzları geniş ve önde, ön ve arka bacakları incedir, kalçadan topuğa uzanan bir sinir vardır. Kuyruğu düz ve kuyruk kemiği kısadır, ayak altı sert, dayanıklı ve kubbe biçimindedir. Derisi sanki yağ dökülmüş gibi pürüzsüz ve parlaktır. Onun yaratılışı güçlü, koştuğu zaman uçar gibi, yolu döneceğinde ok gibidir.”²⁴⁷

Postacı ile birlikte pek çok at binicisi *sevvak* bulunurdu. Her *sevvak* ata yönleri öğretir, onu eğitir ve en önemlisi yolculuk boyunca ona hizmet ederdi. Bu posta atlarına resmî görevliler dışında sultanın kararı olmadan kimse binemezdi. Her merkez atların ve yolcuların tüm ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmişti.²⁴⁸

Berîd işlerinde kullanılacak hayvanlar ve gerekli olan şeyler için sultan, emîri ahura kayıt tutan bir emir gönderirdi. Listede yapılan şeyler emîri ahur tarafından berid görevlisine verilirdi.²⁴⁹

Sultan Baybars 667 yılı Şaban ayında Üstadâr Şemseddîn Aksungur'a mektup yollayarak askerleri ve teçhizatı ile Arsuf'tan Haribeti'l-Lüsûs'a geçmesini emretti. Askerlerin bölgeye geldiğini görünce gizlice Mısır'a gitmeye karar verdi. Boş resmî yazışma evraklarını imzaladı ve kendisi yola çıktıktan sonra haberleşme için bu evrakların kullanılmasını emretti. Hasta olduğunu söyleyerek doktor çağırdı ve Dimaşk'tan ilaçlar istedi. Emir Seyfeddîn Bektut Cermek el-Nasırî ve Emir Bedreddîn Aydemir'i berîd atları olarak muhabere göreviyle Halep'e gitmelerini emretti; fakat yola çıkmadan önce çadırının arkasında kendileriyle görüşeceğini bildirdi. Emir Aksungur el-Sakî'yi harekete geçmeden câmedarların²⁵⁰ çadırının arkasında buluşmak üzere Mısır'a yolladı. Yıpranmış bir elbise ve eski bir sarık ile hizmetçisinin koluna girerek çadırdan gizlice çıktı.²⁵¹ Burada Sultanın gerektiğinde büyük emirleri berîd ile görevlendirdiği görülmektedir. Zaman zaman tebdîl-i kıyafet yola koyulması idarenin işleyişi hakkında birinci elden bulguları sultana sunmaktadır. Aksungur el-Sâkî anlaştıkları yerde dört atla birlikte gelmişti. Emîr-i Âhur Bahaeddîn'i Aydemir ve arkadaşının yanına yollamıştı. Onlar

²⁴⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 190.

²⁴⁸ Makrîzî, *el-Hıtat*, I, s. 633.

²⁴⁹ Uzunçarşılı, *Medhal*, s.441.

²⁵⁰ Memlûk devlet teşkilatında sultanın muhafız birliğinden seçilen ve hükümdarın elbiselerine nezaret eden görevli. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-Â'şâ*, c. IV, s. 49; Taneri, Aydın, “*Câmedar*”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, ss. 45, İstanbul 1993, s. 45.

²⁵¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 56; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 343.

da atları ile Sultan'ın yanına geldiler. Yanlarında berîd idaresi kumandanı Alameddîn Şukayr da bulunduğu halde yedek atlarını da alarak yola koyuldular.²⁵² Baybars dönemi berîd idaresinin komutanı olarak Alameddîn Şukayr'ın ismi geçmektedir. Sultan yola çıkarken emîr-i âhur ve berîd komutanı olduğu halde hareket ettiği görülmektedir. Kusayr el-Muîni'ye gece yarısından sonra vardılar. At istemek için valinin yanına girdiler. Vali; "Köy sultanın mülkü. Kimse buradan at alamaz. Sizinle savaşıyorum." dedi. Oradan ayrılıp Beysan'a ulaştıklarında vali konağına geçtiler ve validen posta için at istediler. Vali; "İnin alın" dedi. O gecenin sabahında Cinîn'e vardılar. Cinîn'de bulunan posta atları topal ve yaralıydı. Oradan Tell el-Acul'e geldiklerinde sultanın sadece kendi atı kalmıştı. Sultan ve maiyeti el Ariş'e sonrasında Salihyye'ye ve 19 Şaban Salı gecesı Kahire'ye ulaştılar.²⁵³ 16 Şaban Cumartesi gecesı çıkılan yolculuk 19 Şaban Salı gecesı tamamlanmıştır.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Kalkaşendî'nin naklettiğine göre posta işlerinde kullanılan develerin iki türünden bahseder. Acem devesi Türk beldelerinden satın alınır, tüyleri yoğun ön bacakları uzundur. İrab develeri ise bu iş için daha çok tercih edilen hayvanlardır ki fazla yük taşınması ve uzun yola dayanıklı olması bunda etkilidir.²⁵⁴ Baybars el-Mansûrî 673/1275 yılında el-Bedriyye yolundan hecin cinsi devesiyle²⁵⁵ Kerek'e yöneldiğini yazmaktadır.²⁵⁶

2.2.3.6.2. Posta Güvercini

İtaatkâr ve yumuşak bir tabiata sahip olan güvercinlerin aşırı hıza sahip olmaları ve kolayca talim ve terbiye olmaları berîd teşkilâtı içinde öne çıkmasını sağlamıştır. Bu hayvanlar posta işlerinde kullanılan diğer hayvanlar arasında daha az masrafı olmasının yanında haber taşımadaki hızı ve güvenilirliği ile de tercih edilmekteydi.

Uzun yol kat eden posta güvercinlerinin gidecekleri yönü nasıl buldukları hususunda birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu özelliğe sahip kuşların güneş ve yıldızların konumuna göre yol aldığı, yeryüzü şekillerini ezberlediği, koku hissi sayesinde gidecekleri menzili buldukları veya yerin manyetik alanını kullanarak yön buldukları gibi görüşler ortaya atılmıştır. Güvercinin Ekonomik Önemi adlı makalede yer alan bilgiye göre; "1972 ve 1980 yıllarında Almanya'da yapılan araştırmalarda her coğrafi bölgenin uçucu maddelerden oluşan, kendine

²⁵² Makrîzî, *es-Sülûk*, II, s. 57; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 344.

²⁵³ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, s. 57; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü 'z-zâhir*, s. 344-345.

²⁵⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 196; Kalkaşendî, *Şubhu 'l-A'şâ*, XIV, s. 398.

²⁵⁵ Ağırlık bakımından hafif, sürat bakımından güçlü olan bir devedir.

²⁵⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu 'l-Mulûkiyye fi 'd-Deveti 't-Turkiyye*, s. 71.

özgü molekül halindeki kokulara göre güvercinlerin yollarını bulabildikleri” görüşü ileri sürülmüştür. Koku duyusu geçici bir süre köreltilen kuşların yabancı bölgeden geri dönemedikleri gözlenmiştir.²⁵⁷

Ortaçağ İslâm dünyası hızlı ve güvenilir haber alma konusunda güvercin postasını kullanmışlardır. İslam tarihinde güvercin postasını (el-hammâm ez-zâcîl) ilk kullanan hükümdarın Dimaşk ve Halep Atabegi Nûreddin Zengî (541-569/1146-1174) olduğu kaynaklarda geçmektedir. Abbâsî halifelerinin de güvercinle ilgilendiği görülmektedir. Kalkaşendî’nin naklettiğine göre Abbâsî halifeleri iyi cins ve kaliteli güvercin sağlamak için birbirleri ile rekabete girmişlerdir. Güvercinlerin soyunu güzelleştirmek maksadıyla güvercinlerin şecereleri için nesep defteri oluşturmuşlardır. Fakat askerî amaçlı, ani düşman baskınlarına karşı erken uyarı sistemi olarak düzenli bir şekilde kullanılmasının Nûreddin Zengî döneminde olduğu söylenebilir.²⁵⁸

İbnü’l Esîr (ö. 630-1233) Nûreddin yönetimindeki güvercin postasının rolünü şöyle açıklamaktadır: “... Nûreddin’in toprakları o kadar genişlemişti ki Nubya sınırından Hamedan kapısına kadar dayanmıştı. Sadece toprakların arasında Frenklerin toprakları kalmıştı. Frenkler zaman zaman sınır bölgelerinden bazılarını saldırırlardı. Ama bu saldırı haberi Nûreddin’e ulaştığında ve onlara karşı yola çıktığında Frenkler çoktan amacına ulaşmaktaydı. Bu nedenle o bu konuyla ilgili emirler çıkardı ve bu emirleri yazılı olarak tüm bölgelere gönderdi. Bu şekilde sınırlar korundu ve ne zamanki bir grup Frenk onlara saldırdığında haberi aynı gün ona ulaşıyordu.”²⁵⁹

Silverstein’in Joinville’den aktardığına göre St. Louis 1249’da Dimyat’a geldiğinde başkente haberleri getiren bir güvercin bulutuyla bir an için gökyüzünün karardığını bildirmiştir.²⁶⁰

Nûreddin Zengi ile Musul’da sistemleşen güvercin postası Fatımîler (909/1171) devrinde Mısır’a gelmiştir. Fatımîler, Abbâsîlerin posta teşkilâtını değiştirmişlerdir. Fatımîler güvercin postasına çok ehemmiyet vermişler, güvercin soylarını konu alan risaleler yazdırmışlar ve bu işe özel bir divan oluşturmuşlardır.²⁶¹ Memlükler dönemine gelindiğinde Baybars ve müteakip

²⁵⁷ Yılmaz, Orhan vd., “Güvercinin (Columba livia Gmelin 1789) Ekonomik Önemi”, *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 3/2, s. 203, ss. 199-207, Bitlis 2007.

²⁵⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 196; Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’sâ*, XIV, s. 398.

²⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, XI, s. 301-302.

²⁶⁰ Silverstein, *Postal Systems*, s. 168.

²⁶¹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 283; Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’sâ*, XIV, s. 399.

sultanlar güvercin postasını istihbarat ve diğer haberlerin hızlı aktarımı ve savaşlar için kullanmaya devam etmişlerdir.²⁶² Sultan Baybars'ın biyografisini yazan İbn Abdüzzâhir, güvercinlerle ilgili *et-Temâim el-Hamâim* adlı eseri kaleme almıştır.²⁶³ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bu tarz eserlerin varlığı o dönemde güvercin postasının etkin kullanıldığına işaret etmektedir.

Memlüklerin savaşlarda haberleşme amacıyla kullandıkları posta güvercinleri kalelerde bulunan burçlara yerleştirilmekteydi. Mesafe uzadığında *merakiz el-hammâm* olarak isimlendirilen dinlenme yerleri vardı. Bu yerler çoğunlukla atlı postalar için yapılan posta istasyonlarının içinde bulunmaktaydı.²⁶⁴ Haçlılar ve Moğollar ile girilen mücadelelerde bir haber gönderilmesi gerektiğinde çeşitli bölgelere yerleştirilen *batâik* adı verilen güvercin istasyonlarına haberler gönderilmekteydi.²⁶⁵ Her gün bir burçtan başka bir burca varış noktalarının rotalarını öğrensinler diye güvercinler gönderilirdi.

2.2.3.6.3. İşaret Kuleleri (Menavir) ve Muhrikat

İşaret Kuleleri (Menavir) Memlük ordusunun ani baskınlardan korunabilmesi için başta Moğol tehlikesi olmak üzere olası düşman hareketlerini haber vermek amacıyla askerî ihtiyacın karşılanması için kurulmuş bir sistemdir. Baybars devrinde Kuzey Suriye'den Mısır'a haberleri çok kısa sürede aktarması sebebiyle tüm iletişim yöntemlerinin en hızlısı kabul edilebilir. Dolayısıyla hızlı haber almayı sağlaması ve olası Moğol saldırıları için bir erken uyarı sistemi olması bakımından çok önemlidir. Dağların yüksek yerlerine ya da yüksek binalara kurulan düzeneklerde gündüzleri duman, geceleri ateş yakılması ile muhaberati sağlamaktadır. Duman veya ateşin yükselmesi düşman tarafında durum değişikliği olduğuna işaret etti. Dağ tepelerinde ya da yüksek kulelerde iletilen ateş ya da duman tehlikenin büyüklüğünü, sayısını, yönünü bildirmektedir. Her kulede nöbetçi gözetleyiciler günün her saati bulunmaktaydı. İhbarı alan karşı istasyonlar güvercin postası ile haberi ulaştırır, Moğol ordusu yaklaşıma kadar Memlük kuvvetleri hazırlanırdı.²⁶⁶ Böylece ani tehlike durumlarında bu iki sistem (işaret kulesi ve güvercin postası) ortaklaşa iş görmekteydi.

²⁶² Çetin, *Memlük Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 190.

²⁶³ Kalkaşendî, *Şubhu'l-Âşâ*, XIV, s. 397.

²⁶⁴ Alptekin, Coşkun, *Musul Atabegliği Zamanında Posta Teşkilatı*, *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 15-17, İstanbul 1987, s. 17.

²⁶⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-Âşâ*, I, s. 117; XIV, s. 389.

²⁶⁶ Kalkaşendî, *Şubhu'l-Âşâ*, I, s. 128; XIV, s. 398.

İşaret kuleleri berîd istasyonlarının yollarına göre düzenlenmişti. Güney, kuzey, doğu, batı yönlerinde muhakkak işaret kuleleri istasyon istikameti ihbarı görecektir şekilde kurulmuştu.²⁶⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî kendi döneminde bu haber merkezlerinin tarihi esere dönüştüğünü nakletmektedir.²⁶⁸ Aynı şekilde Kalkaşendî de Moğol-Memlûk sulhu sağlandığı için yaşadığı zamanda muhabere sisteminin bu ayağının iptal edildiğinden bahsetmektedir.²⁶⁹

Kalkaşendî ve İbn Fazlullah el-Ömerî münavir ile birlikte “Muhrikat” başlığını da ele almışlardır. Muhrikat; Moğolların saldırma durumu olan sınır bölgelerde bulunan verimli arazileri kullanma ihtimallerine karşı arazilerin yakılmasıdır.²⁷⁰ O bölgelere yerleşip kuvvetlenmelerini önlemek adına rüzgârlı günler beklenerek vahşi tilkiler ve köpekler kuyruklarına ateş bağlanmak suretiyle arazilere salınıyordu.

Sultan Baybars’ın saltanatının ilk yıllarında Musul’da çıkan karışıklıklar Moğollara bölgeyi ele geçirme fırsatı verdi. Sultan Baybars Şemseddîn er-Rûmî komutasında bir orduyu Musul’a gönderdi. Dimaşk’a bir mektup yolladı. Mektupta Musul’a yardım gönderilmesini istedi. Bire’de başlayan savaşı Moğollar kazandı. Moğol ordusu şehri terk ettiklerinde keşif kuvvetleri Hülâgû komutasında tekrar toplandıkları haberini getirdi. Bunun üzerine Baybars Halep’e mektup yazarak Moğolların saldırma ihtimali olan yerlerde bulunan otlakların yakılmasını istedi. Sultanın verdiği emirle on gün boyunca otlaklar yakıldı. Bu hareket olası bir Moğol baskınına önlemek için yapılmıştı.²⁷¹

2.2.3.7. Berîd Teşkilâtının Yolları

2.2.3.7.1. Kara Postası Merkezleri

Memlûk Devleti’nin merkez üssü Kahire’deki Kal’atü’l-Cebel’den diğer beldelerle ve sınır bölgelerle haberleşmeyi muntazam bir şekilde sağlamak üzere dört ayrı yöne ayrılmaktaydı. Baybars iki posta istasyonu arasını dört fersah (12mil-18km) olarak düzenlemişti; fakat bazı durumlarda mesafe değişiyordu. İki istasyon arasındaki bu mesafe su kaynaklarına, köylere, bazı yerleşim bölgelerine göre değişiklik göstermekteydi.²⁷² Makrîzî de

²⁶⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 200.

²⁶⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 200.

²⁶⁹ Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’şâ*, I, s. 128.

²⁷⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 200.

²⁷¹ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, XXX, s. 60-61; Kanat, Cüneyt, *Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri*, s. 34.

²⁷² İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif*, s. 191; Kalkaşendî, *Şubhu’l-A’şâ*, XIV, s. 382.

eserinde Sultan Baybars'ın Beytü'l-Makdis'ten Mısır'a kadar insanların ve ahır hayvanlarının faydalanması için Nil Nehri'nden su kanalları yaptırdığından, posta yollarındaki menzillerin özellikle su kaynaklarına yakın beldelere inşâ edildiğinden bahsetmektedir.²⁷³

Berîd postasının devlet merkezinden diğer bölgelere uzanan üç ana güzergâhı bulunmaktadır:

1. Kal'atü'l-Cebel'den Kus-Vechi'l-Kıbeli-Usvan-Nûbe-Ayzeb-Sevvâkin

Kus; Cize, Ümmü Hüseyin (Cize'nin beldesi)-Vene (Behnes'in beldesi), Dehrut (Behnes'in beldesi), Aklüs (Üşmüneyn'in beldesi), Münyet Benî Hasîb (Üşmüneyn'in şehri), Zervet-i Serbem (Üşmüneyn'in beldesi), Yusufiyye Körfezi, Nil'den, Feyyûm, Münfelût, Üsyût, Tame (Nil kıyısında Üsyût'un köyü), Merâğat (İcmîm'in beldesi), Belsebûrat (İcmîm'in beldesi), Belezburat, Cerce, (Mezkûra'nın beldesi), Bulyenet, (Kus'un beldesi), Kevmü'l-Ahmer, Remle, Muttasıl, Bedendêr, Han Dandarî'den Kus'a ulaşılır.

Kus'tan sonra berîd istasyonları kesilmekte, yollar biri Asvan ve Nevbe'ye diğeri Ayzeb ve Sevvâkin'e olmak üzere ayrılmaktaydı. Kus'tan Asvan'a gidenler hecin develeri ile yola devam edilebilmekteydi. Kus'tan Ayzeb'e oradan Kîmen Gıft'a yürüyerek gidilmekteydi. Kalkaşendî hem çöl hem de dağların arasında Derc adı verilen bir kaynak suyu bulunduğundan, kaynağın yakınlarında bir zümrüt madeni olduğundan bahsetmektedir. Yol ilerledikçe su kaynakları devam etmektedir. Ayzeb'in kuzeybatısındaki köy nehir kıyısındadır. Berîd istasyonları sular üzerinde kurulmuştur. Merkezler arasındaki mesafe Kîmen bölgesinden Ayzeb'e kadar on günlük yürüyüş mesafesindedir.²⁷⁴

2. Kal'atü'l-Cebel'den İskenderiye deniz yönünde

İskenderiye yolu (Birinci yol); Hacir-Mukaddem Kalesi-Cîze-Vechi Bahrî-Verdân (Buhayra bölgesinde bir köy)-Tîlas (Buhayra'da bir belde)-Demenhûr-Lûğîn (Buhayra'da bir köy)-Buhayra-İskenderiye

İskenderiye(İkinci yol); Vustâ (Vasatî'l-umrân)-Kalyub-Menûf-Nahrîriyye-İskenderiye

İskenderiye yönüne iki yol bulunmaktadır; birincisi Hacir Yolu, Mukaddem Kalesi'nden Cîze'ye kadar olan yoldur. Cîze'den Vechi Bahrî'ye sonra Verdân'a uzanır. Burası Buhayra Gölü'ne yakın bir belde. Vechi Bahrî'de Mısır'daki üçüncü nâib-i saltanat bölgesidir.

3. Kal'atü'l-Cebel'den Dimyat deniz yönünde

Dimyat ve Gazze; Siryagûs (Kahire çevresinde bir belde)-Bi'ru'l-beydâ-Bilbey Saîdiyye-Dimyat-Gazze

²⁷³ Makrîzî, *el-Hitât*, III, s. 400.

²⁷⁴Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 375-376

Sâidiyye yolu; Hattara-Sâlihiyye-Bi'ruAfra-Kusayr-Habut-Katyan-Sabîhati'n-Nahle-Mütaylib-Sevâde-Verrâde-Bi'ru-Kâdî-Arîş-Harûbe-Rafha-Derûm-Gazze-

Merkezden sonra gelen Siyagûs, bir Nasırı Hangâhına yakındı ve bu bölgenin postane ile ilgili şikâyetleri olmaktadır.

4. Kal'atü'l-Cebel'den Gazze ve bu yöne bağlı Şam beldeleri

Gazze ve Şam'a üç yerden yol vardır; Kerek, Dımaşk ve Safed'dir.

Kerek yolu; Gazze- Malagus (Berîd istasyonu) -Halîl Beldesi-Cenub-Sâfiyye-Kerek

Dımaşk yolu; Cinîn (Berîd istasyonu) -Beyt-i Dâris-Lüdde-Avca-Tayra-Kalavun-Fehme-Beysan-Kusayr-Zahra-Erbed-Tafsa-Cami-Sanemeyn-Kusve-Dımaşk

Safed yolu; Tibyîn-Hittîn-Safed

Dımaşk merkezli yol; Hıms-Hama-Halep-Rahbe-Trablus-Cağber-Misyef-Beyrut-Bağlebek-Kerek-Ezria

Dımaşk-Halep yolu; Kusayr-Arus-Kastal-Ataş-Gasûle-Süminîn-Hıms-Rastan-Latmin-Trablus-Maarra-Enkarate-İyad-Kinnesrîn-Halep

Rahbe yolu; Cülecil-Mesnaa-Karyeteyn-Huseyr-Beyda-Tedmür-Erek-Suhne-Kubakıb-Kevesil-Rahbe.

Trablus; Kades-Akmar-Şağra-Arka-Trablus

Hıms- Cağber yolu; Selemta-Büğaydid-Suriye-Has-Cağber-Ayni bizel-Suhulen-Habur-Ra'si Ayn

Hıms-Misyaf yolu; Hıms-Misyaf

Dımaşk-Safed yolu; Dımaşk-Berci'l-fulus- Uraynib-Lağran-Safed

Dımaşk-Beyrut yolu; Dımaşk- Hânı Meyselun-Zübden-Huseyn-Beyrut

Dımaşk-Sayda yolu; Dımaşk-Hanı Meyselun-Sayda Adası-Kerek Nuh-Bağlebek

Bağlebek yolu iki yönü vardır. Birinci yol; Hânı Meyselun-Kerek Nuh-Bağlebek

İkinci yol; Dımaşk-Zebeden-Bağlebek²⁷⁵

Bu yolların dışında Hicaz yolu da vardır. Kalkaşendî ve İbn Fazlullah el-Ömerî eserlerinde bu yollara da yer ayırmaktadır. Makrîzî ise berîdi "Mısır'dan Suriye'ye Giden Yol" başlığı altında vermektedir.

Baybars döneminde posta istasyonlarının askeriye'nin görev alanlarında yoğunlaştığı Mısır-Şam hattında görülmektedir²⁷⁶. Ayrıca postanın iletilmesinde hangi araçların kullanılacağını da coğrafya belirlemektedir. Hareketliliğin yoğun olduğu, arazinin izin verdiği

²⁷⁵ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 398.

²⁷⁶ Bkz. Ek 3.

alanlarda at kullanılırken çöl bölgelerinde koşullara dayanıklı develer tercih edilmektedir. Ayrıca berîd istasyonlarının inşasında ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak nehir kenarlarının, su kaynaklarının olduğu yerler tercih edilmektedir. Kara postasında kar develerinden de bahsedilmekle birlikte muhabere konusunun dışında taşıma amaçlı olduğu için burada değinilmeyecektir.

2.2.3.7.2. Güvercin Burçları (Hammemü'z-Zecâil)

Baybars döneminde muhaberenin hızlı sağlanması için kullanılan güvercin burçlarının istikameti Mısır'dan Şam'a doğru ilerlemektedir. Kalkaşendî *et-Ta'rif*'ten aldığı bilgilere göre o dönemde Mısır'dan Kus'a, Asvan'a, Ayzeb'e yavaş yavaş güvercin postası ile iletişimin kesildiğini nakletmektedir. Bu yüzden İbn Fazlullah el-Ömerî burçları zikrederken bu yerlerin adı geçmemektedir. Sadece Kahire'den Şam'a, Kahire'den İskenderiye'ye, Kahire'den Dimyat'a ve Bülbays'a hatların kaldığını ifade etmektedir.

Kal'atü'l-Cebel'den Gazze'ye uzanan güvercin burçları: Kal'atü'l-Cebel-Bülbays-Salihiye-Katyan-Verrade-Gazze.

Gazze'den diğer yönlerde güvercin burçları Dimaşk, Dimaşk'tan üç yolla Gazze'ye ulaşmaktaydı: Gazze-Halil Belde, Gazze-Kudüs ve Gazze-Nablus.

Şam'dan Dimaşk'a ve diğer yönlerde güvercin burçları: Gazze-Lüdde-Kâkun-Cinîn. Cinîn'den iki kola ayrılan yolun biri Dimaşk'a biri diğer yönlerine ulaşmaktaydı.

Dimaşk'tan diğer yönlerde güvercin burçları: Cinîn-Safed. Diğer hat; Cinîn-Beysan-Erbed-Tıfs-Sanemeyn-Dimaşk.

Dimaşk'tan Halep'e güvercin burçları: Dimaşk-Kâra-Hıms-Hama-Maarra-Halep.

Dimaşk-Bağlebek ve Dimaşk-Karyeteyn hatları.

Halep-Bîre, Halep-Behesne hatları bulunmaktaydı. İbn Fazlullah el-Ömerî bu hatta ayrıca Karyeteyn-Tedmür-Suhne-Kubakıb-Rahbe hattını da eklemektedir.

Güvercin burçlarının yerleştiği ağa bakıldığında Mısır'dan Suriye'ye çizilen bir hat karşımıza çıkmaktadır. Bu hat üzerinde hızlı haberleşmenin elzem olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁷

2.2.3.7.3. İşaret Kuleleri

Haberleşmenin en hızlı iletildiği sistem olan işaret kulelerinin güzergâhı şu şekildedir:

²⁷⁷ Bkz. Ek 2

Vâdi Keyl-Kanâtır (köprü viyadük)-Rahbe-Kevesil-Kuyâkub-Erek-Büveyb-Tedmur-Beyda-el-Hayr-Cüleycil-Karyeteyn-Atana-Ugâb-Arûs-Cevle-Dımaşk (Mutallı Dağı)-Maniğ-Keteybe (tepe)-Tûr-Erbed Dağı- Aclun Dağı-Taybe Dağı-Münhadır Dağı-Beysan-Nablus-Cinîn-Fehme Dağı-Kâkun Kalesi-Nablus-Müsâkibi'l-mücadele Dağı-Yâsur-Gazze (Mutalla Dağı).²⁷⁸

İşaret kuleleri güvercin burçları ile doğru orantılı ve sistemli bir şekilde gitmektedir. Kanaatimizce burçlar ve kuleler erken uyarı vermek üzere birbirine paralel olarak yerleştirilmiştir.²⁷⁹

2.2.3.7.4. Deniz Yolu

Memlûk Devleti'nin Akdeniz ve Kızıldeniz sahillerinin önemli bölümü sınırlarına dâhil olması sebebiyle her iki denizde de donanmaları bulunmaktaydı. Fakat kara orduları kadar kuvvetli değildi.²⁸⁰ Memlûkler, at üzerinde savaşmak üzere kara orduları olarak yetiştikleri için denizdeki harp tekniklerine, kara harp teknikleri kadar vâkıf değillerdi. Bunun sebebi kara savaşçılığının denizcilikten daha üstün olduğu görüşünde olmalarıdır.²⁸¹ Sultan Baybars donanma ile çok ilgilendi ve onu geliştirdi. Sultan Baybars kendi döneminde donanmayı en yüksek mertebeye ulaştırdı.²⁸² Memlûk Devleti'nin bulunduğu coğrafyanın büyük bir kısmının denizlere kıyısı vardı. Daha da önemlisi Mısır'a hayat veren Nil Nehri taşımacılık ve ulaşım için de kullanılmaktaydı.

Baybars tahta çıktığında birçok ülkenin devlet başkanına mektup ve elçiler yolladı. 661/1262 yılında Fakih Mecdeddin ve Seyfeddin Keşerbek idaresinde bir elçi heyetini hediyeler yanlarında Moğol askerlerinden rehberlerle birlikte Berke Han'a gönderdi.

2.3. Sultan Baybars Sonrası Berîd Teşkilâtı

Baybars döneminde Moğol istilaları ve Haçlı saldırılarının sınır ihlallerine karşı, berîd teşkilatının her zaman hazırlıklı olması gerektiği ortaya koyuldu. Berîdin ilk dönemdeki başarıları bir süre daha devam etti. Sultan Baybars sonrası berîdi ele alırken bilhassa Bahrî

²⁷⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 399.

²⁷⁹ Bkz. Ek 2.

²⁸⁰ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 434.

²⁸¹ Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri*, s. 51-52.

²⁸² Ayalon, David, *Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 25, ss. 39-51, İstanbul 1971, s. 43.

Memlûklerin (648-784/1250-1382) sonuna kadar berîd konusu geniş bir şekilde incelenecektir. Bahrîlerin ilk yıllarında Baybars tarafından tanzim edilen söz konusu kurum yine bu dönemin sonunda zayıflamaya başladığı için özellikle üzerinde durulmuştur.

Memlûk iletişim yöntemlerini önceki sistemlerden ayıran unsurların başında sultanın hizmetindekilerin uyumu gelmektedir. Bir diğer önemli unsur da tek bir haberin hızlı ve güvenli iletilebilmesi için işaret kuleleri-güvercin postası ve berîd görevlilerinin ortak hareket etmesi yani bu üç sistemin birleştirilmesidir. Kuzeyden işaret kuleleri ile Gazze'ye kadar iletilen mesajlar oradan güvercin postası veya berîd görevlileri vasıtası ile Kahire'ye kadar ulaşmaktaydı.²⁸³ Ancak berîd ve benzeri sistemler çok çeşitli kapasitelerde hizmet verirken işaret kuleleri ve güvercin postası sadece haberleri iletebilmekteydi. Ayrıca güvercin postası ve işaret kuleleri ile iletilen haberler sınırlıydı ve askerî bağlamda bir erken uyarı sistemi olarak kullanılmaktaydı. Memlûkler XIII. yüzyıl sonlarında Haçlılar'ı yendiğinde ve XIV. yüzyıl başlarında Moğollar ile barışı tesis ettiklerinde bu sistemlerin işleyişi yavaşladı. Zira eskiye nazaran ani saldırı, baskın vb. tehdit unsurları azalmıştı. Ayrıca ekonomik açıdan devlet hazinesine ciddi bir külfet getiriyordu. Çünkü berîdin masrafları gibi işaret kuleleri ve güvercin posta ağının bakım masrafları da hazineden karşılanıyordu.²⁸⁴ Kalkaşendî eserini kaleme aldığı sırada güvercin posta ağının askıya alındığından söz etmektedir.²⁸⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî ise kendi zamanında işaret kulelerinin tarihî eser olarak nitelendirildiğini aktarmaktadır.²⁸⁶

Berîdin ilk dönemdeki başarılarına rağmen Memlûk berîd sistemi yıprandı. Öncelikle berîdin askerî doğası değişti. Memlûk Sultanı Ketboğa'nın (694-696/1294-1296), İlhanlı Devleti'ndeki iç karışıklıklar sebebiyle Uyrat kabilesine mensup on binden fazla Moğollu ırkdaşını Mısır'da iskân etmesi, onları önemli görevlere getirmesi, yakın çevresindeki emirlerine aşırı düşkünlüğü gibi sebeplerle büyük emirler tarafından görevden alındı. el-Melikü'l-Mansûr (696-698/1296-1299) unvanıyla yerine geçen Laçın birtakım vaatlerle göreve getirildi.²⁸⁷ Kendi memlûklerinin etkisinde kalmayacağına, emirlere danışmadan bir işe kalkışmayacağına dair hususlarda söz vererek biat aldı. *Er-Ravku'l-Hüsâmî* diye bilinen

²⁸³ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, s. 118.

²⁸⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, s. 127-128.

²⁸⁵ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, XIV, s. 394.

²⁸⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 200.

²⁸⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, s. 70-71.

kadastro çalışması ile ümeranın iktâ gelirlerine müdahalede bulundu.²⁸⁸ Bunun sonucunda ümeranın Memlûk yönetimindeki üstün etkinliği geri çekilmeye başladı. Diğer taraftan berfîdin askerden arındırılması Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (693-694, 698-708, 711-741) (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) başlattığı daha genel bir eğilimin sonucuydu. İlk tahta çıkışı çocuk yaşta olan Nasır Muhammed b. Kalavun, ikinci saltanat deneyimini büyük emirler arasında güç çekişmeleri ile geçirse de askerî alanda başarılı olmuştur. İlhanlılar ile yapılan ilk savaşta (28 Rebûlevvel 699/23 Aralık 1299) mağlubiyet yaşansa da uzun vadedeki sonuçları bakımından önem taşıyan ve ikinci muharebe olan Şakhab Savaşı (2-4 Ramazan 702/20-22 Nisan 1302) Memlûk-Moğol çatışmalarına son vermiş, Suriye'de Memlûk hâkimiyetini kesinleştirmiştir.²⁸⁹

En uzun iktidarda kalan Memlûk Sultanı unvanıyla üçüncü kez tahta çıkan Nâsır Muhammed b. Kalavun yaşının ve siyasî deneyiminin etkisiyle başka bir şahsiyete bürünmüş ve otoriteyi sağlamlaştırmak için katı, acımasız bir siyaset yürütmüştür.²⁹⁰ Nâsır Muhammed b. Kalavun o zamana kadar idareye yerleşmiş olan emirlerin yerine kendi memlûklerini yerleştirmiş, aleyhinde düşmanlık eden emirleri ağır şartlarla cezalandırmıştır.²⁹¹ Yapılmasını emrettiği kadastro antlaşması ile arazi hîbelerinin yeniden dağıtılmasına karar vermişti. Bu mâlî reformlar uzun vadede Mısır coğrafyasını etkiledi. Düzensiz vergilerin kaldırılması sivil halk açısından sevindirici olsa da genel olarak mâlî reformlar güçlü Memlûk ümerası tarafından çok da iyi karşılanmadı. Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun, neredeyse eşit düzeyde mücadele vermek zorunda olduğu emirler de dâhil olmak üzere rakiplerini yenmeyi başardı ve yüksek derecede merkezî bir güç ve otokrasi elde etti.²⁹² Saygıdan çok korku telkin eden Nâsır Muhammed b. Kalavun, ordu içindeki pozisyonlara sivilleri atadığı gibi idârî alanda da birtakım değişikliklere gitti. Kalavun zamanında "sır kâtipliği"nin ihdasıyla lüzumsuz görülen vezirlik görevi Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde önemini büyük ölçüde yitirerek aralıklarla iki kez kaldırıldı. Bu dönemde yapılan aşırı harcamalar, vezirlik divanına kâr getiren bir kısım

²⁸⁸ Ayaz, F. Yahya, *Memlûkler*, s. 38-39; Kasım, Abduh Kasım, "Muhammed b. Kalavun", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, s. 547, ss. 547-548, İstanbul 2005.

²⁸⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, s. 356-357. Şakhab Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Ayaz, F. Yahya, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/15, ss. 1-32, Sakarya 2007.

²⁹⁰ Ayaz, *Memlûkler*, s. 41.

²⁹¹ Yiğit, İsmail, *Memlûkler*, s. 78.

²⁹² Silverstein, *Postal Systems*, s. 180.

yerlerin ellerinden alınması ekonomik istikrarı bozmuştu.²⁹³ Mâlî yönetim yeni oluşturulan *nezâretü'l-hâsa*²⁹⁴ devredildi. Bu değişiklikler Memlûk askerî yapısını saf bir idârî yapıyla değiştiremedi.²⁹⁵ Nitekim sultanlığının son yıllarında *nâzirü'l-hâssın* tutuklanmasından sonra vezirlik makamını tekrar gündeme getirmiştir. Ayrıca “vezîrû Bağdâd” olarak tanınan Emir Necmeddin Mahmûd b. Ali b. Şervîn'i vezirliğe tayin etmiştir.²⁹⁶ Yapılan değişiklikler, kalemiyenin idârî bir çekişmede seyfiye ile rekabet etmesini sağlamıştı. Kalemiye sınıfının XIV. yüzyılda daha öne çıkmasına izin verildi. Çünkü Nâsır Muhammed b. Kalavun ve haleflerinin Haçlı ve Moğol tehditlerinin azalması sebebiyle memlûk askerî gücüne daha az ihtiyacı vardı. Moğollar ile 1323'te -iki taraf arasındaki son savaştan yaklaşık on yıl sonra- yine Haçlı tehdidinin geçmesinden otuz yıl sonra barış antlaşmaları imzalanmıştı.²⁹⁷ Bu diplomatik gelişmelerin ani bir sonucu olarak erken uyarı özelliği taşıyan işaret kuleleri de işlevselliğini yitirmişti. Ancak bu gelişmelerin uzun vadedeki etkisi idareciler tarafından berîdin bürokratikleştirilmeye ve sivilleştirilmeye çalışılmasıdır.

Berîd üzerindeki askerî gücün ve berîdin askerî amaçla kullanımının azaldığını gösteren bir örnek olarak Nâsır Muhammed'in içeceklerini soğutmak için berîd yoluyla Suriye'den Kahire'ye kar nakli yaptırması²⁹⁸ verilebilir. İslâm devletlerinde yöneticilerin (Memlûk sultanları da dâhil) kar nakli yaptırdığı kabul edilir; ancak Nâsır Muhammed'in bu iş için “berîd katırı”, “berîd görevlileri” ve “atlar” dâhil olmak üzere berîd yollarını kullanan ilk hükümdar olduğu söylenmektedir. Berîd sisteminin bu tür keyfî işler için kullanılması, uzun süreli istikrar dönemlerinin askerî istihbarata ihtiyacın azalmasını ortaya çıkarmasından mütevellit, berîdin askerî işler dışında kullanım alanları bulduğunu da göstermektedir.

Baybars ve Kalavun'un kendinden önce yaptığı gibi Nâsır Muhammed berîdi yönetecek bir Memlûk ümerası edindi; fakat sonra gelen halefleri otokrasi ve güç açısından daha zayıftı.²⁹⁹ el-Melikü'n-Nâsır Nâsiruddîn Hasan (748-752/1347-1351)-(755-762/1354-1361) önemli bir

²⁹³ Ayaz, F. Yahya, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, s. 231-232.

²⁹⁴ “Nezâretü'l-has” Muhamed b. Kalavun'un meydana getirdiği bir görev olup sultana ait arazi ve mallarla ilgilenmekteydi. Başında bulunduğu dîvâna “Dîvânü'l-hâs” ismi verilmekte ve dîvânın başındaki görevliye “nâzirü'l-hâs denilmektedir. Vezirlik vazifesi kaldırıldığı vakit vezirin görevlerinin büyük kısmı nâzirü'l-hâssa bırakılmıştır.

²⁹⁵ Silverstein, *Postal Systems*, s. 180.

²⁹⁶ Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, s. 79.

²⁹⁷ Silverstein, *Postal Systems*, s. 180.

²⁹⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 197; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'şâ*, XIV, s. 395-396.

²⁹⁹ Silverstein, *Postal Systems*, s. 180.

Sultan olarak nüfuz sahibi emirlerin baskısı üzerine onların birçoğunu tevkif etti. Halka ağır vergiler yükledi, emirlerin maaşlarını azalttı. Bu tavrı ümera ile arasını açtı ve güçlü emirler tarafından görevden alındı.³⁰⁰ Nâsır Muhammed b. Kalavun'un haleflerinin zayıflığı bürokratik kurumların işlemlerini engelleyen bir iç istikrarsızlık ortamı oluşturdu. Bu istikrarsızlık ilk dönem sultanların yararlandığı berîdin finansmanının benzersiz koşullarını ciddi şekilde bozacak bir dizi mâlî ve sosyal yıkımdan oluşmaktaydı.³⁰¹

Berîdin erken dönemde düzenli işlemlerini sağlayan sistem üç şarta dayanmaktaydı. Birincisi düzenli askerî istihbarat sağlayarak devletin bütünlüğü korunmaktaydı. İkincisi berîd sadece önemli işlerde kendisine tahsis edilen araç-gereçleri kullanıyor, amacının dışına çıkmıyordu. Posta istasyonları tüccarların ve kervanların ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Son olarak posta istihbarat işleri için özel bir maaş gerektirmeyen güvenilir Memlûk emirleri göreve getirilerek çalışanların maliyeti azaltılmaktaydı.³⁰² Bu koşulların üçü de Nâsır Muhammed'in ölümünden sonra tatmin edici düzeyde kalmadı. Dış düşmanların olmaması askerî istihbarat trafiğini düşürmekteydi. Sübkî'nin (ö.771/1370) de dile getirdiği gibi XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren berîd ya yakışıklı bir memlûkü taşımak ya da güzel sesli bir şarkıcıyı başkente davet etmek için kullanılıyordu.³⁰³ Sübkî eserinde siyasî ve idârî vazifelerle birlikte sosyal meslekleri de ele almakta, bu makam ve meslek sahiplerinin uyması gereken kuralları soyut ve somut kazanımları bağlamında aktarmaktadır.³⁰⁴ Sübkî, berîd sisteminin sadece sultanlar tarafından gereksiz kullanımına değil aynı zamanda posta bineklerinin kötü muamele görmesine ve posta görevlilerinin sahte raporlar yaymasına da karşı çıkmaktadır.³⁰⁵ Bir din adamı olarak Sübkî siyasetin pratik taleplerinden çok dinin ilkeleri ile ilgilenmekteydi ve onun eseri yöneticiler için bir tür ahlâki rehber özelliği taşımaktaydı. Fakat Sübkî'nin bu dönemdeki berîd teşkilâtına yönelik tasviri çöküş ve kargaşa içindeki bir sistemi betimler gibidir.

Silverstein bu dönemi şu sözlerle değerlendirmektedir:

-“Kuşkusuz berîdin kullanım alanlarına yönelik reformlar tüccarlardan elde edilen gelirlerle padişahın kasasını doldurmayı hedefliyordu. Ancak burada önemli olan nokta berîdin

³⁰⁰ Yiğit, *İslam Tarihi (Memlûkler)*, s. 86-87.

³⁰¹ Silverstein, *Postal Systems*, s. 180.

³⁰² Silverstein, *Postal Systems*, s. 180.

³⁰³ Sübkî, Ebu Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nikam*, (nşr. Muhammed Ali Neccar, Ebû Zeyd Şelebî, Muhammed Ebü'l-Uyûn), Kahire 1993, s. 46.

³⁰⁴ Aybakan, Bilal, “Sübkî, Tâceddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, s. 12, ss. 11-13, İstanbul 2010.

³⁰⁵ Sübkî, *Muîd*, s. 32-33.

tesislerinin haberleşme işine münhasır olmasından mahrum bırakılmasıydı ve yoldan geçen tüccarların trafiği kurumsal yozlaşmanın kapılarını kesinlikle açmıştı.” Bu düşüncesine ilave olarak XIV. yüzyıl ortalarındaki mâli krizlerden muhtemel bir şekilde berîd teşkilâtının da etkilendiğini söylemektedir. Bu dönemde Memlûk ekonomisini etkileyen iki önemli gelişme vardır. Bunlar veba salgınlarının saltanat topraklarına kadar ulaşması ve Mısır’ın uluslararası ticaretteki rolünün azalmasıdır.

Hıyarcıklı veba salgını 1347-48’de Mısır’a ulaştı ve bunu çoğu şiddetli olan pinomatik veba salgını izledi. Suriye’de 25 yıl Mısır’da da bunun iki katı yıl salgının olması Memlûk ekonomisi üzerinde dönülmez etkilere yol açtı. Memlûkler arasında ölüm oranı önemli düzeyde yükseldi ve memlûk hanesini idame ettirmek daha pahalı hale geldi. Buna göre Nasır döneminde yaklaşık on iki bin olan kraliyet memlûklerin sayısı Burcî döneminde yaklaşık altı bine düştü. Ayrıca köylülerin ekilebilir tarım arazilerinden kaçışı Mısır tarımını olumsuz etkiledi.”³⁰⁶

Bu dönemde ticaret azalmıştı. Memlûkler silah, lüks eşya ve en önemlisi askerî köle akışını istikrarlı bir şekilde sürdürmek için uluslararası ticarete güveniyorlardı. Saltanatın kuzeyindeki yabancı ülkelerden köle ithal edildiği için tüccarların bu bölgeler arasında serbest dolaşımını sağlamak amacıyla hassas bir diplomasi yürütüldü. Ancak İlhanlılar ve Osmanlılar gibi siyasi rakipler Memlûk sultanını iktidar dayanaklarından mahrum etmek amacıyla memlûklerin akışını kısıtlamaya çalışacaklardı. Buna ek olarak İtalyan tüccarlar Akdeniz’deki Memlûk ticari limanlarını baltalamak için İlhanlılar’la ticari ittifak kurmaya çalıştılar. Daha da önemli olan Akdeniz’deki rakiplerin tehdidi idi. Cenevizli, Venedikli ve Kıbrıslı tüccarların hepsinin bölgenin ticareti üzerinde planları vardı. Ayrıca Memlûk sultanları yabancı tüccarlardan elde edilen gelirlere giderek daha da önem verir hale geldi. Bu ekonomik krizler ve Nasır’ın ölümünün ardından onlarca yıl süren siyasi istikrarsızlık birleştiğinde berîd tesislerinin defalarca suiistimal edildiği bir ortam meydana geldi.

Bahrî Memlûk döneminin sonuna doğru bazı istisnalar haricinde küçük yaşta sultanların tahta oturmasındaki artış, güçlü emirlerin yönetimde söz sahibi olmak için girdiği mücadeleler gibi sebeplerle idarede oluşan kararsız tutum devlet kurumlarında da kendini göstermiştir.³⁰⁷

³⁰⁶ Silverstein, *Postal Systems*, s. 182.

³⁰⁷ Ayaz, F. Yahya, Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/1, Adana 2013, ss. 291-322, s. 303.

Timur'un (771-807/1370-1405) Suriye'yi 1401 yılı sonrası işgali berîdin ölüm anı olarak ifade edilir.³⁰⁸ Makrizî'ye göre Timur Şam halkını kuşatarak şehri yerle bir ettiğinde berîd istasyonları yıkıldı ve halk başına gelen problemlerle uğraştı.³⁰⁹

³⁰⁸ Kalkaşendî, *Şubhu 'l-A'şâ*, XIV, s. 370.

³⁰⁹ Makrizî, I. s. 633.

SONUÇ

Memlûkler, Mısır ve Suriye yönetimiyle alakalı bir dizi idarî ve siyâsî geleneğin varisleriydi. Aynı zamanda kopup geldikleri Orta Asya Türk kültür mirasından da paylarını almışlardı. Memlûk Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilen Baybars idarî ve askerî yönetimini bu etkileşim üzerine oluşturmuştu.

Sultan Baybars Moğollar ve Haçlılar ile mücadele sürecinde onların istilalarıyla tahrip ettikleri berîd sistemini ihtiyaca binaen yeniden tesis etmiştir. Geliştirdiği haberleşme ağıyla memleketin tüm bölgelerinden haber alıyordu. Tayinlerin, azillerin, emirlerin ulaşması gereken yerlere süratlice ulaştırılmasını sağlıyordu. Söz konusu kurum devlet hazinesine ağır bir yük olsa da askerî ve idârî bir ihtiyaçtı. O haberleşme ve istihbaratı en mükemmel hale getirmek için elinden geleni yaptı ve başarılı bir sistem ortaya koydu. Baybars döneminde Memlûk muhabere sisteminin başarısının altında yatan nedenlere bakıldığında askerî bir sistem olmasının yanında çeşitli iletişim yöntemlerinin tek bir cetvel altında kullanılması, aynı zamanda tek bir haberin hızlı ve verimli bir şekilde iletilmesi için üç sistemin birleştirilmesi gibi faktörler sayılabilir.

Baybars oluşturduğu posta sistemine sadece atlı postacıları almakla kalmadı, özellikle önemli sevkiyatlar için güvercin postası ve hızlı haberleşmeyi sağlayan işaret kulelerini de kullandı. Bu durum şu hususları ortaya koymaktadır. Birincisi işaret kuleleri posta sistemini Suriye'den Mısır'a haberleri aktarması sebebiyle tüm iletişim yöntemlerinin en hızlısı kabul edilmektedir. Berîdde olduğu gibi bu yöntemde askerî ihtiyacın karşılanması için oluşturuldu ve gelirleri Sultan'ın hazinesinden karşılandı. İkinci olarak güvercin postası hız hiyerarşisinde ikinci sıradaydı. Güvercin ağı sadece işaret kulelerini tamamlamakla kalmadı bağımsız olarak da iletişim sağladı. Üçüncü olarak ise berîdin görevlileri olan atlı postacıları, kâsıdları ve casusları haber alma ve ulaştırmada işaret kulelerinden ve güvercinlerden daha yavaş olmasına rağmen devlet yöneticilerine belirgin bir avantaj sunmaktadır. İşaret kulelerinin doğası bir tepeden diğerine genel bir mesaj sunmaktadır. Güvercin postasında eksiksiz bilgi gönderimi mümkün değildir. Yalnızca konunun gerekliliğinin ima edildiği ifadelerden ibaretti. Berîdin posta görevlileri ise uzun yazıların gönderimi ve ayrıntılı bilgilerin iletilmesinde diğer sistemlere göre daha başarılıydı.

Devrin posta sisteminin kapsamlı bir analizi genel itibarıyla bize devletin inşasıyla ilgili çok şey öğretir. Başkentten devletin sınırlarına kadar bakımlı yolların varlığı aynı zamanda düşman topraklarından başkente giden bir yolun işgalcilere açık olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum posta ile birlikte istihbarat faaliyetlerinin de aynı çatı altında yürütülmesini gerektirir.

Bir posta ağındaki işleyiş bir hükümdarın adalet konusundaki itibarını tartışmasız bir şekilde güçlendirirken aynı zamanda halka, hükümdarın tebaasını yakından izlediğini de hatırlatmaktadır. Posta sisteminin bu yönü hükümdarın otoritesinin uygulanmasına yardımcı olduğu gibi geniş coğrafyaya sahip devletlerin kurulmasında da etkili olmuştur. Söz konusu sistem devletlere ve hükümdarlara sağladığı bu katkıda propaganda rolü oynamıştır.

Posta sistemleri çeşitli hanedanları ve devletleri anlamaya katkı sağlamaktadır. İslam tarihi boyunca devletlerin temel posta sistemlerinde seçtikleri kendine özgü yollar bize belirli hanedanların ve yöneticilerin siyasî gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunar. Ayrıca İslâm tarihinin herhangi bir bölgesinde veya döneminde posta teşkilâtının alacağı özel biçim de topoğrafya açısından değerlendirilebilir. Uzun mesafeler ve zorlu koşullar söz konusu olduğunda iletişim süreci için temel teşkil etmekteydi. Arabistan'da veya Kuzey Afrika'da develerin posta bineği olarak kullanılması bir hükümdar tarafından alınan stratejik bir karar olmaktan ziyade bu bölgeleri karakterize eden fiziki şartların zamana göre yansımasıydı.

KAYNAKLAR

- Alptekin, Coşkun, Musul Atabeğliği Zamanında Posta Teşkilatı, *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 15-17, İstanbul 1987.
- Ayalon, David, *Memlük Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*, (çev. Abdullah Mesut Ağır), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Ayalon, David, Memlükler ve Deniz Kuvvetleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 25, ss. 39-51, İstanbul 1971.
- Ayaz, F. Yahya, Çerkez Memlükler Döneminde Üstâdârlık, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/1, 2013, ss. 291-322.
- Ayaz, F. Yahya, “Hoşdaş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, EK-I, ss. 562-563, İstanbul 2020.
- Ayaz, F. Yahya, *Memlükler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.
- Ayaz, F. Yahya, “Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkisi”, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, ss. 123-156, Adana 2005.
- Ayaz, F. Yahya, *Memlükler Döneminde Vezirlik*, İSAM Yayınları, Ankara 2017.
- Ayaz, F. Yahya, “Memlük-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/15, ss. 1-32, Sakarya 2007.
- Ayaz, F. Yahya, *Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.
- Ayaz, F. Yahya, “Sır Kâtibi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, ss. 116-117, İstanbul 2009.
- Ayaz, F. Yahya, “Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, ss. 45-94, Adana 2007.
- Ayaz, F. Yahya, *Türk Memlükler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.
- Aybakan, Bilal, “Sübki, Tâceddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 11-13, İstanbul 2010.
- Aykaç, Mehmet, *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî vd., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavkı'n-Necât, Beyrut 1422.

- Bozkurt, Nahide, “Hârûnürreşîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, s. 258-261, İstanbul 1997.
- Çalık, Gülay, *Sultan Baybars ve Haçlılarla Mücadelesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Delibalta, Yavuz, *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Dvornik, Francis, *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscavy*, Rutgers University Press, New Brunswick N. J. 1974.
- Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Ahmet Hutayt), Beyrut 1983.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as (275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009.
- Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtaşar fî Ahbâri'l-Beşer*, I-II, nşr. Mahmûd Deyyûb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1997.
- Fayda, Mustafa, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, ss. 44-51, İstanbul 2007.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- Harekât, İbrahim, “Berîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, ss. 498-501, İstanbul 1992.
- İbn Abdüzzâhir, Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1976.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-târîh* (çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, I-XII, İstanbul 1991.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihabeddin Ahmed b. Yahya, *Ta'rîf bi'l-mustalaḥi's-şerîf*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1988.
- İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, II, (çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I-XVI, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1992.
- İpşirli, Mehmet, “Elçi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, ss. 3-15, İstanbul 1995.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Şubḥu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1922.
- Kallek, Cengiz, “Casus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, ss. 163-166, İstanbul 1993.

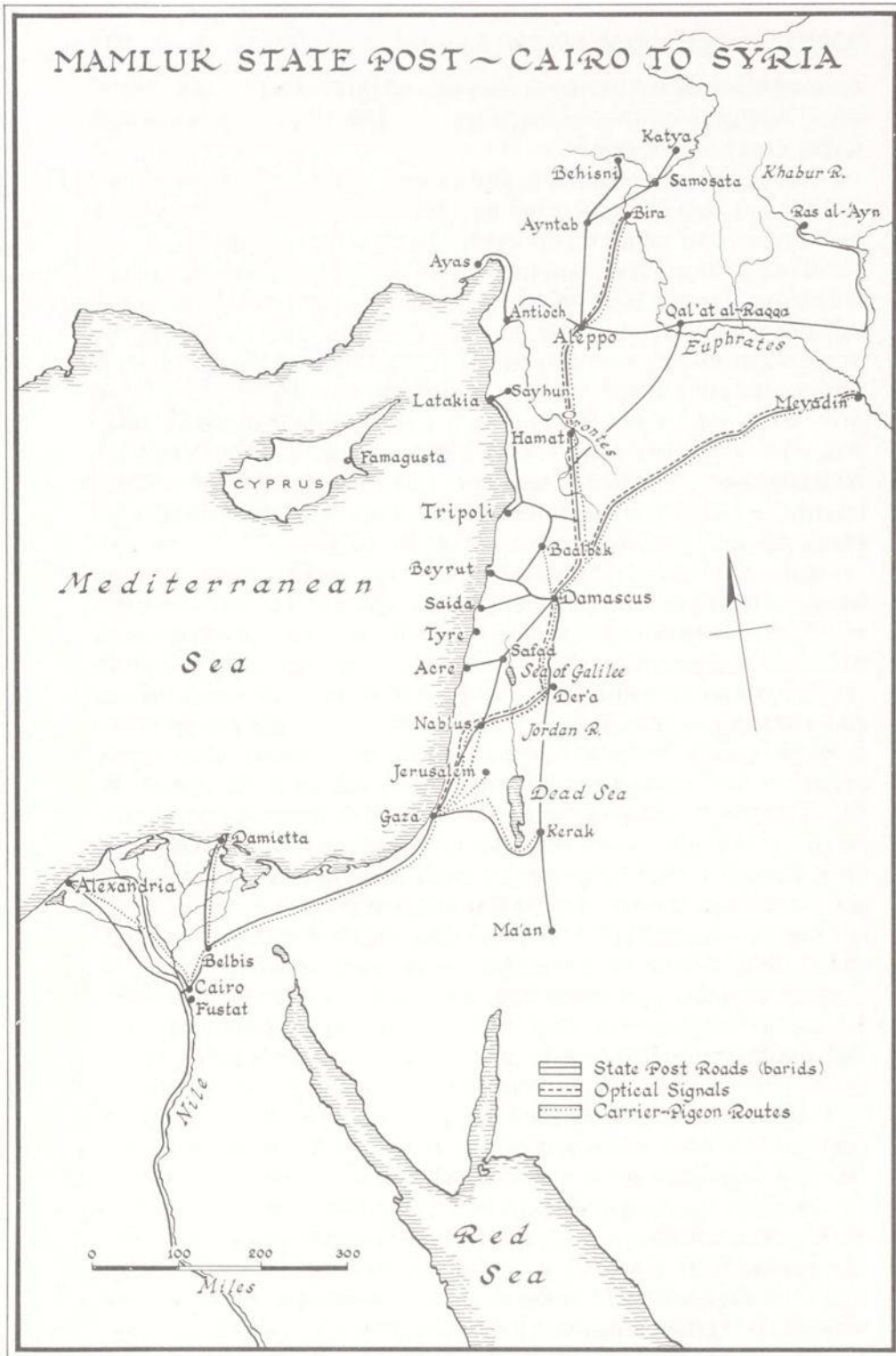
- Kanat, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, ss. 31-45, İzmir 2001.
- Kasım, Abduh Kasım, “Muhammed b. Kalavun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, ss. 547-548, İstanbul 2005.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1984.
- Koprman, Kazım Yaşar, “Baybars”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, s. 221, ss. 221-223, İstanbul, 1992.
- Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.
- Kök, Bahaeddin, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Köprülü, M. Fuad, “Baybars”, *İslâm Ansiklopedisi*, II, ss. 357-363, Eskişehir 2001.
- Köprülü, M. Fuat, “Berîd”, *İslâm Ansiklopedisi*, II, ss. 541-549, Eskişehir 2001.
- el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-hıta ve'l-âşâr*, Muhammed Zeynuhum-Mediha Şarkavî, Mektebetü Medbula, Kahire 1998.
- el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1997.
- Mansuroğlu, Mecdud, “Elçi”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, IV, s. 231, Eskişehir 2001.
- Merçil, Erdoğan, “Peyk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, ss. 262-263, İstanbul 2007.
- Meriç, Sinan, *XIII. Yüzyıl Moğol Posta Teşkilâtı (Yam)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, T.T.K., Ankara 2013.
- en-Nüveyrî, Ahmed b Abdülvehhab, *Nihâyetü'ereb fî fûnûni'edeb*, I-XXX, (nşr. Muhammed Ali Beydavi), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2004.
- Öğün Beşer, Gülay, “Zengîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, ss. 272-274, İstanbul 2013.
- Öz, Şaban, *İslâm Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
- Özbek, Süleyman, “Güvercin Kanadında Gelen Haber: Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Posta Güvercinleri”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 23, ss. 19-44, Ankara 2018.
- Özbek, Süleyman, “el-Melikü'z-Zâhir Rüknu'd-din Baybars Zamanı Memlük Devletinin Dînî Siyaseti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9/1, ss. 289-307, İzmir 1994.

- Özbek, Süleyman, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.
- Özgür, Can, *Baydaratü'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmençeleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Rûdânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (v. 1094/1682), *Cem' u'l-fevâid min Câmi' i'l-usûl ve Mecma' i'z-zevâid*, thk. Ebû Ali Süleymân b. Dürey', I-IV, Dâru İbn Hazm-Mektebetü İbn Kesîr, Beyrut-Kuveyt 1998.
- Silverstein, Adam J., *Postal Systems In The Pre-Modern Islamic World*, Cambridge University Press, New York 2007.
- Söylemez, M. Mahfuz, "Berîd Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular", *İslâmiyât*, 4/2, ss. 139-147, Ankara 2001.
- Sübkî, Ebu Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Mu' idü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, (nşr. Muhammed Ali Neccar, Ebû Zeyd Şelebî, Muhammed Ebü'l-Uyûn), Kahire 1993.
- Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars Devri*, İSAR, İstanbul 2009.
- Taneri, Aydın, "Câmedar", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, ss. 45, İstanbul 1993.
- Taneri, Aydın, "Hâcip", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, ss. 508-511, İstanbul 1996.
- Thorau, Peter, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, Translated by P. M. Holt, Longman, London & New York 1992.
- Tomar, Cengiz, "el-Melikü'n-Nâsır, Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, ss. 78-79, Ankara 2004.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Yazıcı, Nesimi, "Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, ss. 377-386, Ankara 1987.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdûlmelik b. Mervan", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 266-270, İstanbul 1988.
- Yılmaz, Orhan vd., "Güvercinin (Columba livia Gmelin 1789) Ekonomik Önemi", *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 3/2, ss. 199-207, Bitlis 2007.
- Yiğit, İsmail, *Emevîler*, İSAM Yayınları, Ankara 2016.
- Yiğit, İsmail, *İslâm Tarihi (Memlükler)*, Kayıhan Kitabevi, İstanbul 1991.
- Yiğit, İsmail, "Memlükler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, ss. 90-97, İstanbul 2004.
- el-Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, I-III, (Dâru'l-Kütübî'l-İslâm), Kahire.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, I, (çev. Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Ek 2:

Şekil 2. Kahire'den Suriye'ye Memlûk Devlet Postası

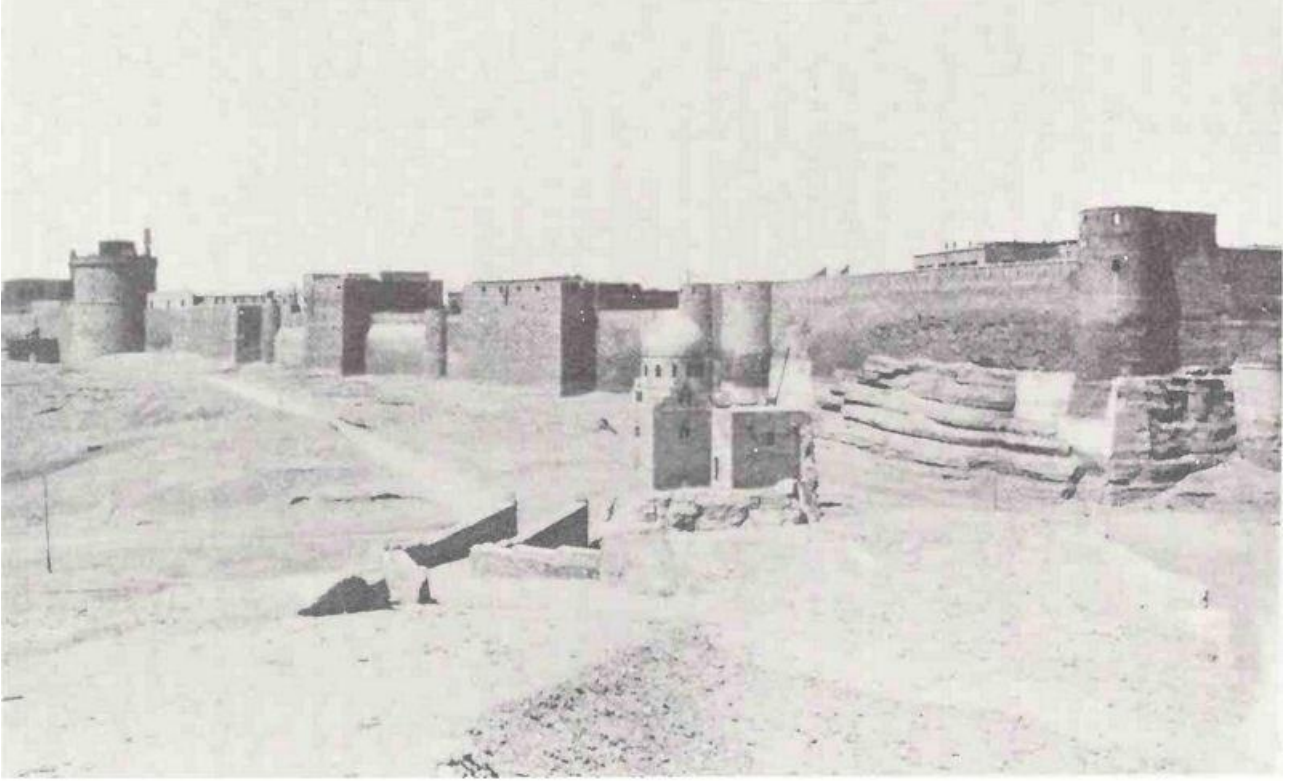
Kaynak: Dwornik, 1974, s. 232

Ek 3:

Şekil 3. Memlük Berîdinin Rotaları

Kaynak: Silverstein, 2007, s. 171

Ek 4:

Şekil 4. Devletin Merkezi Olan Kal'atü'l-Cebel

Kaynak: Dwornik, 1974, s. 229

Ek 5:

Şekil 5. Abbâsî Berîdinin Batıdaki Rotaları

Kaynak: Silverstein, 2007, s. 96